

Et docere et discere servitute legis

O'ZBEKISTON TERGOVCHISI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
HUQUQNI MUHOFAZA QILISH
AKADEMIYASI

№3 (14) 2026

ILMIY — AMALIY YURIDIK JURNALI

СЛЕДОВАТЕЛЬ УЗБЕКИСТАНА

научно-практический юридический журнал

THE INVESTIGATOR OF UZBEKISTAN

scientific – practical law journal

www.proacademy.uz
ISSN 3093-8910

JURNAL O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
HUZURIDAGI OLIIY ATTESTATSIYA KOMISSIYASI RAYOSATINING 2023-YIL 31-MARTDAGI
335-SONLI QARORI BILAN ILMIY NASHRLAR RO YXATIGA KIRITILGAN

O'ZBEKISTON TERGOVCHISI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
HUQUQNI MUHOFAZA QILISH
AKADEMIYASI

№3 (14) 2026

Bosh muharrir:
Yevgeniy Kolenko

Mas'ul kotib:
Farhodjon Nazarov

Tahrir kengashi:
Nig'matilla Yo'ldoshev
Baxriddin Valiyev
Salom Samadov
Muzaffar Egamberdiyev
Richard Djoys

Tahrir hay'ati:
Halim Boltayev
Baxtiyor Po'latov
Faxri Raximov
Muzaffarjon Mamasiddiqov
Uyg'un Nigmatdjanov
Jahongir Maksimov
Vahobjon Karimov
Adham Odinayev
Baxtiyor Kayumov
Muxtaram Radjapova
Xurshid Karimov
Alisher Hidoyatullayev
Istam Astanov
Aziz Xikmatov
Rustam Kabulov
Baxrom Axrorov
Rustam Zufarov

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligida 2023-yil 23-martda 070684-sonli guvohnoma bilan olingan.
Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2023-yil 31-martdagi 335-sonli qarori bilan yuridik fanlar bo'yicha dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini nashr qilish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.
Muallif fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.
Jurnalda chop etilgan materiallardan foydalanilganda "O'zbekiston tergovchisi" jurnalidan olingan deb ko'rsatilishi shart.
Tahririyat taqdim etilgan materiallarni taqriz qilish va qaytarish majburiyatini olmagan.

Manzil:
100190, Toshkent shahri,
Rixsiliy ko'chasi, 9-uy
web-site: www.proacademy.uz
e-mail: publish@proacademy.uz

Sahifalovchi:
J. ABDUQAHHOROV
Buyurtma №278-23. Adadi 495
Jurnal «Credo Print» MCHJ kitob fabrikasida chop etildi.
Bosmaxona manzili:
Toshkent sh., Bog'ishamol ko'chasi, 160.
Tel.: 71 234-44-01/05.
www.credoprint.uz

Mundarija/Оглавление/Table of contents

SH. HAQNAZAROV	Raqamli sud va tergovni tashkil etishning axloqiy tamoyillari: O'zbekiston va xorijiy davlatlar tajribasi 3
M. BO'TAYEV	Jinoyat protsessida differentsiatsiya tushunchasi va turlari 9
S. ESANALIYEV	Sud tomonidan aniqlangan yangi jinoyat holatlarining protsessual oqibatlari 13
Dj. MUSAYEV	Legal mechanisms of the United Nations for the control of trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances.... 19
X. GADJIYEV	Современные риски и угрозы технологии дипфейк в условиях обеспечения кибербезопасности 24
S. SHOMIRZAYEV	Ko'rsatuvlarni hodisa sodir bo'lgan joyda tekshirishning kriminalistik jihatlarini 29
N. ALLAHRAKHA	An intersectional approach to analyzing cyber-harassment laws through the lens of gender and ethnic minority groups 33
SH. TUXTASHEV	To'xtatilgan jinoyat ishlari yuzasidan surishtiruvchi, tergovchining tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar bilan o'zaro hamkorligi 41
F. BOBOMURODOV	Tezkor-qidiruv faoliyatida inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlashning tarixiy rivojlanish bosqichlari 48
G'. YANGIYEV	Raqamli transformatsiya sharoitida isbot qilish instituti: nazariya va amaliyot 55
A. XIKMATOV	O'ziga va yaqin qarindoshlariga qarshi guvohlik berishga majbur etilmaslik prinsipini jinoyat protsessida mustaqil prinsip sifatida mustahkamlash masalalari 60
S. KUDRATOV	Jinoyat protsessida nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlari xizmatlarini moliyalashtirishning protsessual mexanizmlarini takomillashtirish 65
J. ABDIAXATOV	Zamonaviy jinoyatchilikka qarshi kurashda raqamli kriminalistik ekspertizalarning o'rni va ahamiyati 70
J. SATTAROV	Raqamli firibgarlikni kvalifikatsiya qilishda aldash, ishonchni suiiste'mol qilish va axborot texnologiyalari omilini baholash masalalari 76
S. NIZAMOV	Jinoyat ishlari bo'yicha yarashuv to'g'risidagi ishlarni yuritish asoslari, tartibi va xususiyatlari 83
M. ABDULLAYEVA	Jinoyat protsessi prinsiplarining isbotlash jarayonidagi o'rni 89

Shavkat HAQNAZAROV,

Oliy sudlov akademiyasi kafedra boshlig'i,
dotsent, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

RAQAMLI SUD VA TERGOVNI TASHKIL ETISHNING AXLOQIY TAMOYILLARI: O‘ZBEKISTON VA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada raqamli transformatsiya jarayonida raqamli sud va tergovni tashkil etishning axloqiy tamoyillariga doir nazariy va amaliy masalalar muhokama qilinadi. Xususan, tadqiqotda sud jarayonlarini raqamlashtirish va raqamli tergovni olib borishda tergov amaliyotining uslubiy ta'minotlarini takomillashtirish bo'yicha takliflar ilgari surilgan.

Tadqiqotda raqamli sud va tergov faoliyatiga axloq qoidalarini joriy etish bo'yicha AQSH, Yevropa davlatlari va O'zbekiston Respublikasi tajribalari, shu bilan birga, bu boradagi xalqaro standartlar tahlil etilgan.

АННОТАЦИЯ. В данной статье рассматриваются теоретические и практические вопросы, связанные с этическими принципами организации цифрового суда и цифрового расследования в условиях цифровой трансформации. В частности, в исследовании выдвигаются предложения по совершенствованию методического обеспечения следственной деятельности при цифровизации судебных процессов и проведении цифрового расследования.

В работе проанализирован опыт Соединённых Штатов Америки, европейских государств и Республики Узбекистан по внедрению этических норм в деятельность цифрового суда и цифрового расследования, а также рассмотрены соответствующие международные стандарты.

ABSTRACT. This article discusses theoretical and practical issues related to the ethical (etiquette) principles of organizing digital courts and investigations in the context of digital transformation. In particular, the study puts forward proposals for improving the methodological support of investigative practice in the digitalization of judicial processes and the conduct of digital investigations.

The research analyzes the experiences of the United States, European countries, and the Republic of Uzbekistan in implementing ethical standards in digital court and investigative activities, as well as relevant international standards in this field.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, raqamli sud, raqamli tergov, raqamli axloqiy qoidalar, qonuniylik, adolat, shaffoflik, erkinlik, javobgarlik.

Ключевые слова: цифровизация, цифровой суд, цифровое расследование, цифровые этические принципы, законность, справедливость, прозрачность, свобода, ответственность.

Key words: digitalization, digital court, digital investigation, digital ethical (etiquette) rules, legality, justice, transparency, freedom, responsibility.

O'zbekiston Respublikasida raqamli transformatsiya jarayonlarining faol realizatsiya qilinishi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi tasdiqlanishi bilan belgilab berildi¹. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, mamlakatda internetdan foydalanuvchilar soni 2016-yilda 12,1 million bo'lgan bo'lsa, 2022-yilga kelib ikki barobarga, ya'ni 24 milliondan oshgan. Ushbu holat mamlakat fuqarolarining qariyb 66 foiziga to'g'ri kelmoqda². Shu bilan birga, mamlakatdagi aholi yashash maskanlari hududining internet tarmog'i bilan ta'minlanganlik darajasi ham 2016-yilda 28 foizni tashkil qilgan bo'lsa, 2023-yilda 98 foizga yetgan. Mazkur holatlar mamlakatda faol raqamli transfor-

matsiya jarayonlari amalga oshirilayotganligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Ta'kidlash joizki, bugungi kunda raqamli texnologiyalarga bo'lgan talab nafaqat mamlakatda, balki butun dunyo bo'ylab juda tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda. Bu borada mehnat bozorlari hamda ish haqi to'lashning onlayn shakllariga o'tilishi davlat va nodavlat tashkilotlariga fuqarolarning shaxsiy hayoti daxlsizligiga doir ma'lumotlardan keng foydalanish, ularni kuzatish hamda nazorat qilish imkoniyatini ham bermiqda.

Ushbu holatlar manfaatlar to'qnashuvi bilan bog'liq psixologik va huquqiy dilemmalarni yuzaga keltirishi tabiiydir. Bunda bir tomon-

1 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 6079-sonli farmoni.

2 <https://yuz.uz/news/ozbekiston-aholisi-36-million-kishidan-oshdi>

dan fuqarolarning shaxsiy hayot daxlsizligi va shaxsga doir ma'lumotlarning muhofaza qilinishi bilan bog'liq konstitutsiyaviy huquqlari ustuvorlik qilsa, boshqa tomondan davlat va nodavlat tashkilotlarining manfaatlari hamda xavfsizlikka doir masalalar huquq normalari o'rtasidagi turli ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Mazkur vaziyatda qonun normalari o'rtasidagi muvozanatni saqlash, tenglik, maxfiylik, adolatlik va shaffoflikni ta'minlash etikaning asosiy vazifalaridan biri sanaladi.

Ta'kidlash joizki, raqamli transformatsiya jarayonlari huquqni muhofaza qilish faoliyatiga ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Xususan, ushbu holatlar tergov jarayonidagi raqamli muhitdagi munosabatlarni tartibga solishda yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Bu borada qonun chiqaruvchi va uni qo'llovchining tajribasizligi nazariya oldiga sohaga doir ilmiy tadqiqotlarni hamda ilg'or xorijiy amaliyotlar va xalqaro standartlarni o'rganish vazifasini qo'yimoqda.

Bugungi kunda shaxsga doir ma'lumotlarning daxlsizligini ta'minlash nafaqat bir mamlakatni, balki butun xalqaro hamjamiyatni jiddiy tashvishga solayotgan muammolardan biri sanaladi. Bu borada O'zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida”gi qonuni qabul qilingan bo'lsa-da, biroq mazkur qonun tezkor-qidiruv, razvedka va kontrazvedka faoliyati, jinoyatchilikka qarshi kurashish, huquq-tartibotni saqlash jarayonida, shuningdek, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish doirasida olingan shaxsga doir ma'lumotlarga ishlov berish chog'ida yuzaga keladigan munosabatlarga nisbatan tatbiq etilmaydi³.

Bundan tashqari, raqamli transformatsiya jarayonlarining faollashuvi jinoyatchilikka qarshi kurashish faoliyatida qo'llaniladigan raqamli texnologiyalar doirasining kengayishiga ham sabab bo'lmoqda. Tergov organlari va sudlar faoliyatining bosqichma-bosqich raqamlashtirilishi hamda faoliyatga raqamli texnologiyalarning keng joriy etishishi⁴ ularni qo'llash bilan bog'liq axloqiy qoidalarni belgilash zaruriyatini ham yuzaga keltirmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekistonda sud-huquq tizimini modernizatsiya qilish jarayonida uning faoliyatini raqamlashtirish ustuvor yo'nalishlardan biriga aylandi. Bu borada keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilib, sud tizimiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Ushbu islohotlar doirasida sud ishlarini avtomatlashtirish, elektron hujjat aylanishi va onlayn xizmatlar joriy etildi.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 3-sentyabrdagi “Sud hokimiyati organlari faoliyatini raqamlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 4818-sonli qarori qabul qilindi. Qarorda belgilangan vazifalarning ijrosi sudlar faoliyatining xalqaro standartlar va rivojlangan davlatlar ilg'or yutuqlari darajasida yana-da ochiq hamda shaffof bo'lishini ta'minlaydi.

Qaror bilan sudlar faoliyatini raqamlashtirish bo'yicha 2021-yilning 1-yanvaridan boshlab, keyingi bosqichlarda amalga oshirilishi lozim bo'lgan bir qator ustuvor vazifalar belgilab berildi. Xususan:

– sudlar faoliyatida “Adolat” axborot tizimlari kompleksi joriy etiladi (Mazkur tizim orqali barcha davlat hokimiyati organlari, xo'jalik boshqaruvi organlari va advokatlar tomonidan sudlarga da'vo, ariza va shikoyatlar faqat elektron shaklda taqdim etiladi va bu bilan sudlarda qog'oz shaklida ish yuritishdan bosqichma-bosqich voz kechiladi. Shuningdek, mazkur tizim afzalliklari orqali manfaaddor shaxslar tomonidan da'vo, ariza va shikoyatlarni ko'rib chiqish jarayonini onlayn tarzda kuzatib borish, sud majlisi ishtirokchilari tomonidan ma'lumotlar va hujjatlarni elektron shaklda yuborish, sud hujjatlarini avtomatlashtirilgan ravishda shakllantirish imkoniyati yaratiladi);

– barcha sudlarda sud majlislari taraflarning iltimosnomalari va sud majlisida raislik qiluvchi sudyaning roziligi bilan audioyozuvdan foydalangan holda qayd etib boriladi va sud majlisi bayonnomalari ushbu tizimdan foydalangan holda shakllantiriladi;

– apellyatsiya va kassatsiya instansiya sud-

3 O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-iyuldagi “Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida”gi 547-sonli qonuni 2-moddasi.

4 Khamidov B. & Askerov B. (2023). Ethical principles for organizing digital investigation in the process of digital transformation: Uzbekistan and foreign experience. International Bulletin of Applied Science and Technology, 3(4), 917–920.

larida ishlar sudyalari o‘rtasida avtomatik ravishda taqsimlanadi;

- sud qarorlari taraflarga elektron tarzda, ularning iltimosnomalari bo‘yicha esa, qog‘oz shaklida taqdim etiladi;

- fuqarolar va tadbirkorlik subyektlariga yanada qulaylik yaratish maqsadida 10 ga yaqin interaktiv xizmatlar ko‘rsatish yo‘lga qo‘yiladi;

- mobil dastur orqali sud majlislarida masofadan turib, ya‘ni sud binosiga kelmasdan videokonferensaloqa rejimida ishtirok etish imkoniyati yaratiladi;

- sud ishlari davlat arxiviga elektron shaklda taqdim etiladi;

- sud majlisi vaqti va joyi haqida sud majlisi ishtirokchilari SMS xabari orqali bepul xabar-dor etiladi;

- sud axborot tizimlari 28 ta davlat organlari va tashkilotlari, Prezident Virtual qabulxonasi va Bosh vazirning Tadbirkorlar murojaatlarini ko‘rib chiqish qabulxonalari axborot tizimlari bilan ulanadi.

Mazkur imkoniyatlar sud majlisida ishtirok etuvchi taraflarga qo‘shimcha afzalliklar yaratdi. Sud binolariga kelib-ketish uchun sarflanadigan xarajatlarni kamaytirdi. Shuningdek, fuqarolarning vaqti tejalib, sudga murojaat qilish tartibi osonlashdi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 16-yanvardagi “Odil sudlovga erishish imkoniyatlarini yanada kengaytirish va sudlar faoliyati samaradorligini oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 11-sonli farmoni bilan 2023–2026-yillarga mo‘ljallangan sud tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishning qisqa muddatli strategiyasi tasdiqlandi.

Strategiya O‘zbekiston Respublikasida sud hokimiyatini rivojlantirishning strategik maqsadlari, ustuvor yo‘nalishlari hamda istiqbolli vazifalarini belgiladi, shuningdek, sohaga ilg‘or xalqaro standartlarni yanada keng joriy etish uchun asos bo‘lib xizmat qildi. “Inson qadri uchun” g‘oyasi asosida chinakam adolatlilik sud tizimini shakllantirish, sudlar faoliyatini to‘liq raqamlashtirish, sun‘iy intellekt texnologiyalarini joriy etish, sudyalarning mustaqil-

ligi va daxlsizligi kafolatlarini kuchaytirish, sud qarorlarining qat‘iy ijrosini ta‘minlash va jinoyat, jinoyat-protsessual va jinoyat ijroiya qonunchiligini insonparvarlik tamoyillari asosida takomillashtirish siyosatini izchil davom ettirish, “Xabeas korpus” institutini yanada rivojlantirish orqali tergov ustidan sud nazoratini kuchaytirish vazifalari belgilandi⁵.

Yana bir katta ahamiyatga molik islohotlardan biri O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 21-avgustdagi “Sudlar faoliyatiga sun‘iy intellekt texnologiyalarini joriy etish orqali odil sudlovga erishish darajasini oshirish hamda sud tizimining moddiy-texnik ta‘minotini yaxshilashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 140-sonli farmoni hisoblanadi.

Farmonda “raqamli sud” g‘oyasi alohida o‘rin egallaydi. Bu konsepsiya asosida:

- sud ishlari va hujjat aylanmasi bosqichma-bosqich to‘liq elektron tizimga o‘tkaziladi;

- sud majlislari masofadan turib kuzatilishi mumkin bo‘ladi;

- fuqarolar va advokatlar sud hujjatlari-ga onlayn tarzda murojaat qilishi uchun qulay platformalar yaratiladi.

Natijada sud jarayonlarida shaffoflik kuchayadi va odamlar sudga borib vaqt yo‘qotmasdan elektron xizmatlardan foydalanishi mumkin bo‘ladi.

Dunyo tajribasida sud tizimlarida sun‘iy intellekt qo‘llanilishi tobora ommalashmoqda. O‘zbekistonda ham bu jarayon 140-sonli farmon orqali yo‘lga qo‘yiladi. Farmonga ko‘ra, SI (sun‘iy intellekt) yordamida:

- ishlarni taqsimlash avtomatlashtirilgan tarzda amalga oshiriladi;

- qonunlar va sud amaliyotini tahlil qilish imkoniyatlari kengayadi;

- sudyalarga qaror qabul qilishda huquqiy yordamchi tizim sifatida xizmat qiladi.

Bu esa inson omilini kamaytiradi va qarorlar adolatliroq hamda asosliroq bo‘lishiga xizmat qiladi.

Farmonda belgilab qo‘yilgan yana bir muhim yo‘nalish – elektron arxiv modulini yaratishdir. U orqali:

5 Toshev O. & Murodkosimov B. (2023). Sudlar faoliyatini raqamlashtirish odil sudlovni ta‘minlashga xizmat qiladi // Цифровизация деятельности судов: текущие и перспективные задачи, 1(1), 162–175.

– barcha sud qarorlari va hujjatlari yagona elektron bazada to‘planadi;

– sud amaliyotini tahlil qilishda katta ma’lumotlardan (Big Data) foydalanish imkoni paydo bo‘ladi;

– fuqarolar sud qarorlariga osonlikcha kirish imkoniga ega bo‘ladi.

Bu modul nafaqat fuqarolar uchun, balki tadqiqotchilar va huquqshunoslar uchun ham qimmatli manbaga aylanishi kutilmoqda.

Farmonga ko‘ra, sudyalalar va sud apparati xodimlari zamonaviy raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektdan foydalanish bo‘yicha doimiy ravishda o‘qitiladi. Shu maqsadda:

– maxsus o‘quv kurslari tashkil etiladi;

– xorijiy tajribani o‘rganish yo‘lga qo‘yiladi;

– “kiber huquq” sohasida ilmiy tadqiqotlar amalga oshiriladi.

Bu sudyalarning bilim va ko‘nikmalarini zamon talabiga moslashtirishga xizmat qiladi.

140-sonli farmon ijrosi orqali:

– fuqarolarning sudga ishonchi ortadi, chunki jarayonlar ochiq va adolatli bo‘ladi;

– korrupsiya xavflari kamayadi – ish taqsimotida inson omili minimallasadi;

– sud ishlarini ko‘rib chiqish muddati qisqaradi – elektron tizim orqali barcha jarayonlar tezlashadi;

– xalqaro reytinglarda mamlakatimiz mavqeyi oshadi – sud mustaqilligi va raqamlashtirish ko‘rsatkichlari yuksaladi.

Raqamli dalillar bilan ishlashning axloqiy qoidalari muayyan ish yuzasidan raqamli dalillarni to‘plash, tekshirish hamda baholashda ekspert, tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organ mansabdor shaxsi, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudlar tomonidan amal qilinadigan xulq-atvor qoidalarini belgilaydi. Mazkur qoidalar raqamli tergov muhitidagi munosabatlarni tartibga solishga qaratilganligi bois spetsifik xususiyat kasb etadi.

Ta’kidlash joizki, raqamli dalillar o‘ta ta’sirchan xususiyatga ega. Shu sababli ularni to‘plash va tekshirishda qonunni qo‘llovchi xolislikni ta’minlash bilan bog‘liq muammolar-

ga duch keladi. Boisi katta hajmdagi raqamli ma’lumotlarni tekshirish va tahlil etish, ochiq manbalar va sun‘iy intellektdan foydalanish hamda raqamli manbalardan ish uchun ahamiyatli raqamli dalillar va ma’lumotlarni chiqarib olish, saqlash va tekshirish qonunni qo‘llovchidan soha bo‘yicha muayyan tajriba va mas’uliyatni talab etadi. Xorijiy davlatlarda ushbu masalalar axloqiy aspektlar doirasida hal etilgan.

Qonunning “nazorat qilish” funksiyasi unga rioya etilishini ta’minlash vositasi hisoblanadi. Aks holda qonun normalari avvalo, qonunni qo‘llovchi tomonidan buziladi. Tergov jarayonida mansabdor shaxslar tomonidan sodir etilishi mumkin bo‘lgan axloqqa zid harakatlarni yoki qonun buzilishlarining oldini olish hamda bartaraf etish uchun ham avvalo, raqamli muhitdagi axloqiy normalar doirasi aniq belgilanishi maqsadga muvofiqdir.

O‘zbekiston Respublikasi sharoitida ushbu tamoyillarning to‘g‘ridan-to‘g‘ri milliy qonunchilikka implementatsiya qilinishi biroz munozarali masala hisoblanadi. Boisi xorijiy davlatlarda tergov qilish vakolatiga nafaqat davlat organlari, balki xususiy sektor vakillari ham ega. Ushbu subyektlar faoliyati fuqarolik-huquqiy munosabatlar asosiga, ya’ni muayyan haq evaziga qurilgan. Buni mijozlar oldidagi javobgarlik masalasi asosiy tamoyil sifatida belgilanishi ham tasdiqlab turibdi. Shu bois raqamli tergovning axloqiy qoidalarini belgilashda avvalo, mavjud qonunchilikni tahlil qilish va undagi bo‘shliqlarni to‘ldirish maqsadga muvofiqdir.

Kibermuhitda sodir etilgan jinoyat izlarini aniqlash vazifasini sohaga zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etmasdan turib hal etish mumkin emas. Bunda raqamli ma’lumotlar va axborotlar isbot qilish jarayonining eng qimmatli “aktivi” sanaladi.

Tergov va tezkor-qidiruv faoliyatida yangi texnologiyalardan foydalanish katta hajmdagi ma’lumotlarni tezkor tahlil qilish, ularni toifalash hamda real vaqt oralig‘ida to‘g‘ri qarorlarni qabul qilish imkoniyatini beradi.

Shu bilan birga, har bir tamoyil doirasida hal etilishi lozim bo‘lgan masalalar ham aniq ko‘r-

satilgan. Ushbu holat huquq normasini bir xilda qo‘llash imkoniyatini beradi⁶.

Tadqiqot jarayonida mamlakatdagi huquqni muhofaza qiluvchi organlar va sudlar faoliyati o‘rganildi. Tahlillar natijasida mazkur organlar tomonidan ham bir qator odob-axloq qoidalarini ishlab chiqilgani va joriy etilgani aniqlandi. Har bir organ kesimida qabul qilingan odob-axloq tamoyillari O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 14-oktyabrda gi “Davlat fuqarolik xizmatchilari tomonidan odob-axloq qoidalariga rioya etilishini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 595-sonli qaroriga muvofiq ishlab chiqilgan va tasdiqlangan. Biroq, ushbu tamoyillar doirasidagi vazifalarning aniq belgilanmaganligi raqamli dalillar tadqiqotida (to‘plash, tekshirish va baholashda) turlicha yondashuvlarni yuzaga keltiradi.

Ta’kidlash joizki, raqamli tergovni tashkil etishning axloqiy asoslari mamlakatning amaldagi qonunchiligida belgilanmagan. Biroq, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasining qabul qilinishi istiqbolda raqamli muhitdagi munosabatlarni huquqiy va axloqiy jihatdan tartibga solish mexanizmlarini joriy etish va takomillashtirishni taqozo etadi.

Olib borilgan tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin.

Birinchidan, raqamli texnologiyalarni tergov faoliyatiga joriy etish bilan bog‘liq huquqiy muammolar juda murakkab bo‘lib, ushbu holat mutaxassis yondashuvini talab etadi. Bunda muammoning huquqiy, tashkiliy, texnik masalalari bilan birga, axloqiy jihatlari ham tartibga solinishi maqsadga muvofiqdir. Binobarin, har qanday qonunni qo‘llash amaliyoti axloqiy tamoyillar asosiga quriladi.

Ikkinchidan, raqamli dalillar bilan ishlashning uslubiy va axloqiy qoidalari bo‘yicha an’anaviy tergov va sud amaliyoti yetarlicha malaka va tajribaga ega emas. Shu bois amaliyotda yuzaga kelayotgan munosabatlarni tartibga solishda qonunni qo‘llovchi o‘z intellektual va huquqiy ongiga tayanishga majbur bo‘lmoqda. Bu o‘z navbatida, tergov faoliyatida turli amaliyotlarning shakllanishiga hamda

raqamli dalillarni baholashda to‘liq ilmiy asosga ega bo‘lmagan metod va vositalar qo‘llanilishiga sabab bo‘lmoqda.

Uchinchidan, raqamli muhitdagi axloqiy qoidalarining belgilanmaganligi qonunni qo‘llovchining raqamli dalillar tadqiqotiga doir faoliyatida ochiqlik va shaffoflikni ta’minlashiga salbiy ta’sir etadi. Bu o‘z navbatida, raqamli dalillar tadqiqotiga doir natijalarni uchinchi shaxslar tomonidan tasdiqlanishiga to‘sqinlik qiladi.

To‘rtinchidan, tadqiqotlar mamlakatdagi huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan qabul qilingan odob-axloq qoidalarini xorijiy ilg‘or amaliyotlarga moslashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Bu borada quyidagilarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:

a) tergov faoliyatida raqamli texnologiyalarni qo‘llash hamda raqamli muhitdagi munosabatlarning to‘g‘ri tartibga solinishini ta’minlash maqsadida raqamli axloq qoidalarini ishlab chiqish va joriy etish (Bunda yuqorida ko‘rsatilgan tamoyillarga e’tibor qaratish yaxshi natija berishi mumkin);

b) huquqni muhofaza qiluvchi organlarning amaldagi odob-axloq qoidalariga layoqatlilik, ochiqlik va shaffoflik kabi tamoyillarni kiritish maqsadga muvofiq, shu bilan birga, har bir tamoyil doirasidagi vazifalarni aniq belgilash hamda tizimlashtirish qonunni qo‘llash sohasidagi xatoliklarning oldini olishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, raqamli tergovni tashkil etishda quyidagi axloqiy qoidalarini belgilash maqsadga muvofiq:

raqamli tergovni tashkil etish va raqamli dalillar bilan ishlash tamoyillariga amal qilish;

raqamli dalillarni har tomonlama to‘liq o‘rganish, tahlil qilish hamda faktlarni to‘g‘ri bayon etish;

ishga aloqador bo‘lmagan shaxsga doir ma’lumotlarni chiqarib tashlash;

isbotlash mumkin bo‘lgan faktlarga asosan xulosa chiqarish;

ma’lumotlarning yaxlitligi va maxfiyligini ta’minlash;

raqamli dalillar tadqiqotiga doir aniqlik, ochiqlik va shaffoflikni ta’minlash.

Oltinchidan, sudlarda raqamli dalillar bilan ishlashning aniqlik (accuracy) tamoyiliga oid qoidalarni quyidagicha tavsiflash mumkin.

1. Texnologiya spetsifikatsiyalarining sud ehtiyojlariga mosligi

Sud amaliyotida elektron ish yuritish tizimi, raqamli dalillarni tahlil qilish dasturlari yoki prognozlash algoritmlari amaliy ehtiyojlarga to'liq mos bo'lishi lozim.

Ilmiy jihatdan bu shuni anglatadiki, texnologiya sud tomonidan hal qilinadigan masalalarga javob berishi kerak. Aks holda algoritmik xatoliklar qarorlarning qonuniyligi va adolatligiga salbiy ta'sir qiladi.

2. Tizimli va muntazam auditlar

Sud tizimlarida ishlatilayotgan algoritmlar va ma'lumotlar bazalari muntazam auditdan o'tishi kerak.

Auditlar algoritmlarning eskirishi, tarfakashligi yoki noto'g'ri ishlash ehtimolini aniqlash imkonini beradi. Shu bilan sud qarorlarining mustahkamligi va ishonchligi oshadi.

3. Algoritmlarni tushuntira oladigan ekspert mavjudligi

Sudlarda ishlatilayotgan raqamli tizimlarning ishlash mexanizmi mutaxassis tomonidan tushuntirilishi zarur.

Bu "qora quti" muammosini bartaraf etadi: sudyalari va advokatlar elektron dalillarni tushunib, xulosalarining qonuniyligini baholay oladi.

4. Xodimlarning algoritmik vositalar bo'yicha tayyorgarligi

Sud xodimlari, prokurorlar va advokatlar raqamli dalillarni to'g'ri talqin qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalariga ega bo'lishi zarur.

Algoritmik vositalar inson kasbiy ekspertizasi bilan uyg'un ishlashi lozim. Bu xatoliklar va adolatsizliklarni kamaytiradi.

5. Xatolik va oqibatlarini baholash

Sudlarda raqamli dalillar noto'g'ri ishlatil-

ganda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan huquqiy, ijtimoiy va axloqiy oqibatlar aniqlanishi lozim.

Xatoliklarning oldini olish uchun risklarni baholash va minimallashtirish mexanizmlari ishlab chiqilishi zarur, bu esa adolat tamoyilini mustahkamlaydi.

6. Ma'lumotlar bazasini shakllantirish uchun aniq mezonlar

Elektron ishlar, guvoh va ayblanuvchi ma'lumotlarini bazaga kiritishda aniq, tushunarli va qonuniy mezonlar asosida ishlash lozim.

Shu bilan subyektiv qarorlar kamayadi va ma'lumotlar bazasi asosida qabul qilinadigan qarorlar qonuniy va adolatli bo'ladi.

7. Ma'lumotlar sifati

Sud tizimlarida ishlatiladigan ma'lumotlar to'liq, aniqlik va ishonchlik talablariga javob berishi zarur.

Noto'g'ri yoki yetarlicha tekshirilmagan ma'lumotlar qarorlar sifatini pasaytiradi va huquqiy xatolarga sabab bo'ladi.

8. Uchinchi shaxs ma'lumotlarini tekshirish

Boshqa tashkilotlardan olingan ma'lumotlar huquqiy jihatdan tekshirilgan va maqsadga mos bo'lishi lozim.

9. Dolzarb ma'lumotlar va saqlash siyosati

Sud tizimida ishlatiladigan elektron dalillar muntazam yangilanib borishi va saqlash muddatlariga rioya qilinishi lozim.

Eskirgan ma'lumotlar asosida qarorlar qabul qilinsa, xatoliklar yuz beradi, shuningdek, shaxs huquqlarining buzilishi xavfi ortadi.

10. Kadrlarni kompleks tayyorlash tizimi

Sud xodimlari, prokurorlar va advokatlar raqamli dalillarni to'g'ri tushunish va talqin qilish bo'yicha tizimli o'quv dasturlariga ega bo'lishi lozim.

Bu qarorlar sifatini oshiradi va texnologiyaning noto'g'ri ishlashidan kelib chiqadigan adolatsizliklarni kamaytiradi.

Murod BO‘TAYEV,

Huquqni muhofaza qilish akademiyasi kafedra professori,
yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

JINOYAT PROTSESSIDA DIFFERENSIATSIYA TUSHUNCHASI VA TURLARI

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada jinoyat protsessida differentsiatsiya tushunchasining nazariy-huquqiy mohiyati, uning mazmuni va turlari tahlil qilingan. Sudgacha ish yuritishni soddalashtirishning huquqiy tabiati, uning jinoyat-protsessual shakllarini differentsiatsiya qilish bilan o‘zaro bog‘liqligi ilmiy qarashlar va qonunchilik asosida yoritilgan.

АННОТАЦИЯ. В статье исследуются теоретико-правовая сущность понятия дифференциации в уголовном процессе, её содержание и основные виды. На основе научных подходов и норм уголовно-процессуального законодательства раскрывается правовая природа упрощённых форм досудебного производства и их связь с дифференциацией процессуальной формы.

ABSTRACT. This article examines the theoretical and legal essence of the concept of differentiation in criminal proceedings, its content, and its main types. Based on scholarly views and criminal procedural legislation, the legal nature of simplified pre-trial proceedings and their relationship with the differentiation of procedural forms are analyzed.

Kalit so‘zlar: jinoyat protsessi, differentsiatsiya, protsessual shakl, sudgacha ish yuritish, soddalashtirilgan tartib, surishtiruv, dastlabki tergov, modernizatsiya.

Ключевые слова: уголовный процесс, дифференциация, процессуальная форма, досудебное производство, упрощённое производство, дознание, предварительное следствие, модернизация.

Key words: criminal procedure, differentiation, procedural form, pre-trial proceedings, simplified procedure, inquiry, preliminary investigation, modernization.

Bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan sud-huquq sohasidagi islohotlar avvalambor inson hamda uning huquq va erkinliklarini samarali ta‘minlashga, ishonchli himoya qilishga, shaxsning sha‘ni va qadr-qimmatini hurmat qilish, jinoyatdan jabr chekkan shaxslarga yetkazilgan zararni jinoyatlarni tez va to‘liq ochish yo‘li bilan qisqa muddatlarda qoplash, aybsiz insonlar javobgarlikka tortilmasligini ta‘minlash, jismoniy va yuridik shaxslarning jinoyatlarga doir murojaatlarini o‘z vaqtida ro‘yxatga olish va eng qisqa muddatda hal etish, ishni sudga qadar yuritish bosqichida shaxsga nisbatan qiynoqqa solish va boshqa shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala hamda jazo turlarini qo‘llash bilan bog‘liq qilmishlar sodir etilishining oldini olish bo‘yicha ish yuritishning yangicha, soddalashtirilgan mexanizmlarini joriy qilish hamda ushbu sohada xalqaro standartlar va ilg‘or xorijiy tajribani joriy etish borasida bir qator ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda.

Jumladan, 2001-yil 29-avgustda “Jinoiy jazolarning liberallashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat, Jinoyat-protsessual kodekslari hamda Ma‘muriy javobgarlik

to‘g‘risidagi kodeksiga o‘zgartishlar va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi 245-II-sonli, 2012-yil 5-yanvardagi “O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksiga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi 317-sonli, 2017-yil 6-sentyabrdagi “Surishtiruv instituti takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi 442-sonli, 2021-yil 18-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat hamda Jinoyat-protsessual kodekslariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi 675-sonli qonunlar bilan O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi sezilarli darajada kengaytirildi.

Mazkur qonunlarning qabul qilinishi bilan jinoyat-protsessual qonunchiligimizga “Yarashganlik munosabati bilan jinoiy javobgarlikdan ozod qilish”, “Jabrlanuvchining shikoyatiga asosan jinoyat ishini qo‘zg‘atish”, “Tergovga qadar tekshiruv”, “Surishtiruv”, “Aybga iqrorlik to‘g‘risida kelishuv”, “Ko‘rsatuvlarni oldindan mustahkamlab qo‘yish”, “Jinoyat ishi bo‘yicha dastlabki eshituv” institutlari joriy qilindi, mavjudlari esa yanada takomillashtirildi.

Ushbu institutlarning jinoyat-protsessual

qonunchiligiga kiritilishi sud-tergov amaliyotida jinoyat natijasida yetkazilgan mulkiy zararlarning jabrlanuvchilarga qoplanish miqdori sezilarli darajada ko‘payishiga, jinoyat protsessi ishtirokchilarining ortiqcha ovoragarchiliklarining keskin kamayishiga, fuqarolarning jinoyatga doir ariza va xabarlar qisqa muddatlarda va sifatli ko‘rib chiqilishiga, jinoyat ishini yuritishga mas‘ul bo‘lgan davlat organlari va mansabdor shaxslarning ish samaradorligi oshishiga xizmat qilib kelmoqda.

Shunday bo‘lsa-da, so‘nggi yillardagi mamlakatimizda sodir etilgan jinoyatlar bo‘yicha statistik ma‘lumotlarga e‘tibor bersak, 2021-yilda 111 082 ta, 2022-yilda 95 230 ta, 2023-yilda 104 096 ta va 2024-yilda 132 298 ta jinoyat sodir etilganligini kuzatishimiz mumkin¹. Jinoyatchilik tendensiyasi yildan-yilga o‘sib borayotgan bir davrda bunga mos ravishda kuch va vositalarni safarbar etishni hamda jinoyat protsessida ish yuritishning soddalashtirilgan shakllari doirasini kengaytirishni, amaldagilarini esa yanada takomillashtirish zarurati mavjudligidan dalolat berib, tegishli chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab etadi.

Ushbu masalani takomillashtirish uchun esa ish yurituvni soddalashtirish tushunchasining mazmun-mohiyatini aniqlab olish talab etiladi. Har qanday so‘z birikmasining mazmun-mohiyatini anglab olish uchun esa uni lug‘aviy tahlil qilish maqsadga muvofiq. O‘zbek tilining izohli lug‘atida “Ishni sudga qadar yuritishni soddalashtirish” so‘z birikmasi shaklidagi umumiy tushuncha mavjud emas. Lekin, ushbu lug‘atda so‘z birikmasida ishlatilgan so‘zlarning tahlili orqali uning lug‘aviy ma‘nosini bilib olish mumkin.

“Ish” so‘zining O‘zbek tilining izohli lug‘atida o‘n besh turdagi ma‘nosi ifodalangan bo‘lib, inson faoliyati bilan amalga oshiriladigan mehnat, mehnat faoliyatining mahsuli natijasida yuzaga keladigan narsa (buyum), kasb, lavozim, vazifa, topshiriq, burch, muammo,

yumush, hojat, xatti-harakat, voqea, hodisa, ahvol, holat, gap-so‘z kabi mazmunga ega ekanligi ifoda etilgan. Shuningdek, yana bir ma‘nosi sifatida sud, tergov yoki ma‘muriy organlarda ko‘riladigan hodisa, jarayon (*Fotima ustidan jinoyat ishi qo‘zg‘atildi*) ekanligi ifoda etilgan².

“Soddalashtirish” so‘zining esa ikkita lug‘aviy ma‘nosi keltirilgan bo‘lib, ularning birinchisida tuzilishi, tarkibi jihatdan oddiyroq holga kelmoq, soddaroq bo‘lmoq ma‘nosida, ikkinchisida esa muomala, yurish-turish jihatdan oddiylashtirish, oddiyroq, soddaroq bo‘lib qolmoq ma‘nosida ifodalangan³.

Ishni sudga qadar yuritish tushunchasiga esa O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 320¹-moddasida ta‘rif berilgan bo‘lib, unga ko‘ra, ishni sudga qadar yuritish jinoyatga oid arizalar, xabarlar va boshqa ma‘lumotlar qabul qilingan paytdan boshlanadi hamda tergovga qadar tekshiruvni va jinoyat ishini tergov qilishni (surishtiruv va dastlabki tergovni) o‘z ichiga olishi ifoda etilgan⁴.

Yuqoridagi tushunchalarning lug‘aviy ma‘nosini tahlil qilish asosida bir qarashda ishni sudga qadar yuritishni soddalashtirish deganda – jinoyatga oid arizalar, xabarlar va boshqa ma‘lumotlarni ko‘rib chiqish natijasida qararlarni qabul qilish jarayonini yengillashtirish va oddiylashtirish ekanligini tushunishimiz mumkin bo‘ladi.

Lekin, yuridik adabiyotlarda va jinoyat-protsessual qonunchilikda “Ish yuritishni soddalashtirish” degan tushunchaning aniq ifodasi keltirilmagan bo‘lib, ushbu masala nafaqat mamlakatimiz olimlari o‘rtasida, balki xorijiy mutaxassislar orasida ham bahs va munozara-ga sabab bo‘lmoqda. Jinoyat protsessi nazariyasida ish yuritishni soddalashtirish borasida bir qator fikr-mulohazalar mavjud bo‘lib, bir guruh olimlar “soddalashtirish” va “jadallashtirish” tushunchasini aynan bir tushuncha ekanligini e‘tirof etishsa, boshqalari esa soddalashtirish jinoyat ishi yurituvini differentsiatsiya

1 <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/crime-and-justice-2>

2 https://n.ziyouz.com/books/uzbek_tilining_izohli_lugati/O'zbek%20tilining%20izohli%20lug'ati%20-%201.pdf (elektron murojaat qilingan sana: 2025-yil 16-fevral).

3 https://n.ziyouz.com/books/uzbek_tilining_izohli_lugati/O'zbek%20tilining%20izohli%20lug'ati%20-%20S.pdf (elektron murojaat qilingan sana: 2025-yil 16-fevral).

4 <https://lex.uz/acts/111460> (murojaat qilingan sana: 2025-yil 24-may).

qilishning bir turi ekanligini ta’kidlashadi.

Yuqorida keltirilgan fikrga oydinlik kiritish hamda “soddalashtirish” tushunchasi to’g’risida to’liqroq tasavvurga ega bo’lish lozim. Buning uchun esa dastlabki protsessual shaklda ko’rsatilgan tarkibiy qismlarning o’zgarishini, ular qanday shartlar asosida o’zgarayotganligini kuzatish muhim bo’lib, jinoyat ishlari yuritish tartibida vaqt yoki shakl bo’yicha (protsessual qaror qabul qilish shakli) o’zgarish jarayonidan boshlab soddalashtirilgan tartibda ish yuritishning protsessual shaklini yaratish mumkin bo’ladi. Taqqoslash uchun esa biz umumiy tartibda ish yuritishni boshlang’ich protsessual shakl sifatida qabul qilish kerak deb hisoblaymiz.

Shuni e’tirof etishimiz lozimki, ishni sudga qadar yuritish bosqichida ariza kelib tushgan vaqtdan jinoyat ishi ayblov xulosasi bilan sudga yuborilgan bosqichni umumiy bosqich sifatida e’tirof etadigan bo’lsak, undagi barcha bosqichlarni amalga oshirilishi har xilligidan kelib chiqib turlicha, ya’ni qaysidir bosqichlar tashlab ketilishi yoki aksincha amalga oshirilishi lozim bo’lgan harakatlar ko’paytirishi mumkin degan xulosaga kelamiz.

Bu esa o’z navbatida, jinoyat protsessini differentsiatsiya qilish atamasiga murojaat qilishimiz lozimligini anglatadi. Differentsiatsiya so’zi (fr. differentiation, ingl. difference, lot. differentia – farq) – butunni o’ziga xos xususiyatidan kelib chiqib farqlash, qismlarga bo’lish degan ma’noni anglatadi⁵.

Mazkur tushunchaga ko’plab olimlar, shu jumladan, jinoyat-protsessual huquqi sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar ham fikr bildirilgan. Jumladan, Rossiya Federatsiyasi olimlari tomonidan jinoyat protsessida differentsiatsiya deganda jinoyat ishlarini yuritishning turli ehtiyojlariga javob beradigan, muayyan jinoyat ishini hal qilish va natijada butun jamiyat uchun zarur natija olish uchun eng dol-

zarb, maqbul jinoyat-protsessual ish yurituvining turli shakllari (nafaqat soddalashtirilgan yoki murakkablashtirilgan) mavjudligi tushunilishi⁶ e’tirof etilgan.

Boshqa guruh olimlari esa jinoyat-protsessual shaklni differentsiatsiya qilish asosida tarafdirlarning jinoyat-huquqiy nizodan voz kechishi va sudga ish bo’yicha jinoyat qonunini qo’llash haqida taklifi yotishini, protsessual differentsiatsiyaning mohiyati qonun taraflar va sudning huquqni qo’llash bo’yicha yakuniy hujjatning faktik asoslarini aniqlash bo’yicha faoliyatini minimallashtirishning maqsadga muvofiqligiga yo’l qo’yishini ta’kidlashgan⁷.

F.M.Muxitdinovning ta’kidlashicha, differentsiatsiyalash “mavhum” maqsad emas, balki ayni maqsad jinoyatning ijtimoiy xavfliligi asosida, ish bo’yicha haqiqatni aniqlash va uni adolatli hal etishni kafolatlovchi protsessual shakllarni ish yuritishga joriy etishdan iborat⁸ hisoblanadi.

Shu o’rinda dastlabki tergovni sudgacha ish yuritishning boshlang’ich protsessual shakli sifatida qabul qilish fikrini ilgari surgan P.G.Sichevimning fikriga qo’shilmaslikning iloji yo’q. Uning fikriga ko’ra, jinoyat ishlarini yuritishning umumiy tartibi ish yurituvning birinchi shakli, ikkinchisi esa, sudgacha ish yuritishni soddalashtirish shakli hisoblanadi⁹.

Jinoyat ishlari bo’yicha sudgacha ish yuritishning soddalashtirilgan tartibining modeli ushbu mantiqiy zanjirga: shartlar – maqsadlar – mezonlar – soddalashtirilgan tartibda ish yuritish belgilariga asoslangan bo’lsa, uni to’liq tushuntirish va tavsiflash mumkin bo’ladi.

Shuni ta’kidlashimiz mumkinki, ko’rib chiqilgan tashkiliy va iqtisodiy sabablar bir-biriga o’zaro bog’liq bo’lgan hodisalar zanjirini ifodalaydi va ularga quyidagilar kiradi: 1) ijtimoiy xavfi katta bo’lmagan va uncha og’ir bo’lmagan jinoyatlar bo’yicha jinoiy ishlarning ko’payishi; 2) tergov organlarining kadrlar va resurs

5 <https://uz.wikipedia.org/wiki/Differentsiatsiya>

6 Якимович Ю.К., Ленский А.В., Трубникова Т.В. Дифференциация уголовного процесса. Томск, 2001 г. – С. 30-31.

7 Никифорова Ю.Л. Осуществление уголовного преследования в упрощенных формах: доктрина, законодательная техника и правоприменительная практика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Н.Н., 2018 г. – С. 10.

8 Muxitdinov F.M. Jinoyat-protsessual shakl: nazariy va metodologik muammolar. Yurid. fan. dokt. avtoreferati. –T., 2005-yil, 276-bet.

9 Сычев П.Г. Уголовно-процессуальные производства как базовый элемент теории дифференциации уголовного процесса // Российская юстиция. 2016 г. № 8. [Электронный ресурс]. Доступ из справ.-правовой системы «КонсультантПлюс»

ta'minotining kichik ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlar to'liq niga nomutanosibligi; 3) jinoyat-protsessual qonunchiligida vaqt sarfini talab qiluvchi ortiqcha rasmiy talablarning mavjudligi; 4) sudgacha ish yuritishni amalga oshiruvchi subyektlar protsessual faoliyatining jinoyat ishini tayinlashga erishish nuqtayi nazaridan samarasizligi; 5) ishni sudga qadar yuritish moliyaviy xarajatlari.

Bu shartlar soddalashtirilgan tartibda ish yuritishni shakllantirish uchun yengib o'tish kerak bo'lgan holatlar sifatida, ularning namoyon bo'lish doirasi bilan farq qiladi. Shu o'rinda quyidagi mulohazalar orqali keltirilgan fikrlarni asoslaymiz. Shunday qilib, birinchi va ikkinchi shartlar protsessual doiradan tashqarida paydo bo'ladi va shuning uchun protsessual faoliyatga xos haqiqiy sifatlarni tavsiflamaydi. Jinoyat-protsessual qonunning qo'llanilishidan qat'i nazar, ular obyektiv ravishda mavjud bo'lishi yoki bo'lmasligi mumkin. Ammo, agar ular yuzaga kelsa, ular soddalashtirishning moddiy tomonini aniq ko'rsatadi, ya'ni ular qaysi kategoriyadagi ishlar muammoli bo'lib qolishini ko'rsatadi va shuning uchun soddalashtirishni talab qiladi.

Shu munosabat bilan yuqoridagi shartlarni ikkita alohida guruhga ajratish mumkin: 1) soddalashtirishning moddiy tomonini ko'rsatuvchi

obyektiv shartlar qatori (qaysi kategoriyadagi ishlar uchun soddalashtirish zarurati mavjud); 2) soddalashtirishning sifat tomonini ko'rsatuvchi subyektiv shartlar qatori (protsessual faoliyatni soddalashtirish aynan nimada ifodalinishi kerak).

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, jinoyat protsessida differentsiatsiya jinoyat ishlarini yuritishning turli shakllarini ishning xususiyati, ijtimoiy xavflilik darajasi va protsessual maqsadlaridan kelib chiqqan holda takomillashtirishga xizmat qiladigan muhim nazariy va amaliy institut hisoblanadi. Sudgacha ish yuritishni soddalashtirish esa mazkur differentsiatsiyaning asosiy ko'rinishlaridan biri bo'lib, protsessual resurslardan oqilona foydalanish, ish yuritish muddatlarini qisqartirish hamda tergov va surishtiruv organlari faoliyati samaradorligini oshirishga qaratilgan. Shu bilan birga, soddalashtirilgan tartiblarni joriy etishda jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquq va qonuniy manfaatlarini ishonchli ta'minlash, haqiqatni aniqlash hamda adolatli qaror qabul qilish kafolatlari saqlanib qolishi lozim. Shu bois jinoyat-protsessual shaklini differentsiatsiya qilish va uning soddalashtirilgan ko'rinishlarini takomillashtirish zamonaviy jinoyat-protsessual siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

#

Sadriddin ESANALIYEV,

Huquqni muhofaza qilish akademiyasi o‘qituvchisi,
yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

SUD TOMONIDAN ANIQLANGAN YANGI JINOYAT HOLATLARINING PROTSESSUAL OQIBATLARI

ANNOTATSIYA. Maqolada sudlanuvchini yangi ayblov bo‘yicha jinoiy javobgarlikka tortish uchun asoslar, jinoiy javobgarlikka tortilmagan shaxs tomonidan jinoyat sodir etilganligini ko‘rsatuvchi holatlar aniqlanganda sudning harakatlari, jinoyat ishini prokurorga yuborishda ahamiyat berilishi lozim bo‘lgan ayrim masalalar, protsessual muddatlar, jinoyat-protsessual qonunchilikni takomillashtirish masalalari ilgari surilgan.

АННОТАЦИЯ. В статье выдвинуты вопросы об основаниях привлечения подсудимого к уголовной ответственности по новому обвинению, действиях суда при выявлении обстоятельств, указывающих на совершение преступления лицом, не привлечённым к уголовной ответственности, некоторых вопросах, на которые следует обратить внимание при направлении уголовного дела прокурору, процессуальных сроках, а также о совершенствовании уголовно-процессуального законодательства.

ABSTRACT. The article raises issues concerning the grounds for holding a defendant criminally liable on a new charge, the court's actions when circumstances are revealed indicating that a crime was committed by a person who has not been brought to criminal liability, certain matters that should be taken into account when referring a criminal case to the prosecutor, procedural time limits, as well as the improvement of criminal procedure legislation.

Kalit so‘zlar: surishtiruv, dastlabki tergov, surishtiruvning, dastlabki tergovning to‘liq emasligi, jinoyat ishi, sud ajrimi, sudlanuvchi, sudya, prokuror.

Ключевые слова: дознание, предварительное следствие, неполнота дознания, неполнота предварительного следствия, уголовное дело, определение суда, подсудимый, судья, прокурор.

Key words: inquiry, preliminary investigation, incompleteness of the inquiry, incompleteness of the preliminary investigation, criminal case, court ruling, defendant, judge, prosecutor.

Amaldagi Jinoyat-protsessual kodeksi-ning (keyingi o‘rinlarda JPK deb yuritiladi) 415-moddasida sud ayblovni o‘zgartirishga haqli ekanligi, bunda ayblovning bir qismi yoki jinoyatning tavsifiy alomatlari chiqarib tashlanishi, shuningdek, sud surishtiruvda, dastlabki tergovda e‘lon qilingan ayblovni JPKning 416 va 417-moddalarida nazarda tutilgan tartibda o‘zgartirishga yoki to‘ldirishga haqli ekanligi qayd etilgan¹. Kodeksning 415¹-moddasi ko‘ra: “Surishtiruv, dastlabki tergovning to‘liq emasligi yoki jinoyat-protsessual qonuni normalarining jiddiy buzilishlari jinoyat ishini ko‘rib chiqish chog‘ida sud tomonidan bartaraf etiladi”. Mazkur moddaning ikkinchi qismiga ko‘ra, sudlanuvchiga nisbatan ayblovni og‘irrog‘i bilan yoki haqiqiy ahvolga ko‘ra dastlabki ayblovdan jiddiy farq qiladigan ayblov bilan almashtirish uchun yoki boshqa shaxsni ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish uchun asoslar aniqlangan taqdirda, sud surishtiruv, dastlabki tergovning to‘liq emasligini

yoki jinoyat-protsessual qonuni normalarining jiddiy buzilishlarini JPKning 416 va 417-moddalariga muvofiq bartaraf etadi.

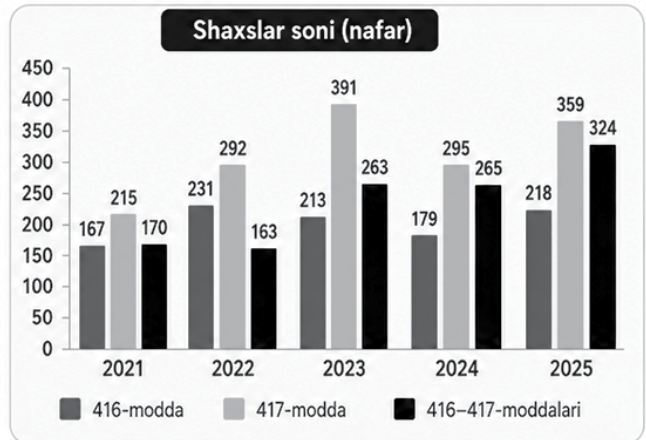
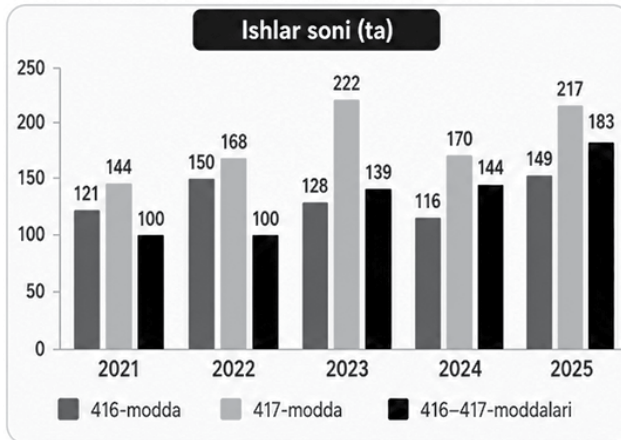
Statistik ma‘lumotlarga yuzlanadigan bo‘lsak, respublika miqyosida 2021 – 2025-yillar mobaynida sudlar tomonidan jami 2 251 ta ishlar (yoki 3 316 nafar shaxs) bo‘yicha JPKning 416, 417, 416-417-moddalari bo‘yicha ajrimlar chiqarilgan. Ya‘ni birinchi instansiya sudlari tomonidan amaldagi JPKning 416-moddasi tartibida 2021-yilda 121 ta (167), 417-moddasi yuzasidan 144 ta (215), 416-417-moddalari tartibida 100 ta (170), 2022-yilda 416-moddasi tartibida 150 ta (231), 417-moddasi tartibida 168 ta (292), 416-417-moddalari bo‘yicha 100 ta (163), 2023-yilda 128 ta (213), 417-moddasi tartibida 222 ta (391), 416-417-moddalari tartibida 139 ta (263), 2024-yilda 116 ta (179), 417-moddasi tartibida 170 ta (295), 416-417-moddalari tartibida 144 ta (265), 2025-yilda 149 ta (218), 417-moddasi tartibida 217 ta (359), 416-417-moddalari tartibida

¹ O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1995-y., 2-son; 03/25/1038/0188-son // <https://www.lex.uz/docs/111460>.

2021–2025-yillarda JPK 416, 417 va 416-417-moddalari bo‘yicha chiqarilgan sud ajrimlari statistikasi

Respublika miqyosida, birinchi instansiya sudlari ma’lumotlari

Jami:
2 251 ta ish, 3 745 nafar shaxs

416-modda:
664 ta ish,
1 008 nafar shaxs

417-modda:
921 ta ish,
1 552 nafar shaxs

416-417-moddalari:
666 ta ish,
1 185 nafar shaxs

Mazkur ma’lumotlarda 417-modda bo‘yicha ajrimlar ulushi eng yuqori bo‘lib, 2025-yilda 416–417-moddalari bo‘yicha ko‘rsatkich ham sezilarli oshgan.

Izoh: jami ko‘rsatkichlar yillik ma’lumotlar yig‘indisi asosida hisoblandi.

183 ta (324) jinoyat ishlari bo‘yicha ajrimlar chiqarilgan.

Yuqoridagi ma’lumotlardan ko‘rinadiki, dastlabki tergov va surishtiruv bosqichida ayblovnini aniq shakllantirish, shaxslar doirasini to‘liq belgilash va ishni sudga puxta rasmiylashtirgan holda yuborish masalalarida hali ham tizimli kamchiliklar mavjud.

Bu borada amaldagi qonun hujjatlarida belgilangan qoidalarga qisqacha to‘xtalib o‘tishni joiz deb bilamiz.

Sudlanuvchini yangi ayblov bo‘yicha jinoiy javobgarlikka tortish (416-modda), jinoiy javobgarlikka tortilmagan shaxs tomonidan jinoyat sodir etilganligini ko‘rsatuvchi holatlar aniqlanishi (417-modda) bilan bog‘liq normalar Jinoyat-protsessual kodeksining dastlabki tahririda ham mavjud bo‘lgan. JPKning dastlabki tahriri 416-moddasi “Yangi ayblov bo‘yicha jinoyat ishini qo‘zg‘atish”, 417-moddasi esa “Yangi shaxsga nisbatan jinoyat ishini qo‘zg‘atish” deb nomlangan. Buning o‘ziyoq o‘sha davr modelida sudning faolroq, ya’ni yangi ayblov yoki

yangi shaxs bo‘yicha masalani bevosita “jinoyat ishini qo‘zg‘atish” mexanizmi orqali hal qiluvchi subyekt sifatida ko‘rilganini anglatadi. 2012-yilgacha ushbu ikki modda asosan dastlabki konsepsiyada saqlangan.

Amaldagi JPKning 416-moddasi mohiyatan “ayblovnini o‘zgartirish yoki to‘ldirish” haqidagina emas, balki sud muhokamasida aniqlangan yangi holatlarni qonuniy, tortishuvga asoslangan va himoya huquqini buzmaydigan tartibda protsessual shaklga solish haqidagi norma hisoblanadi. Ya’ni sud surishtiruv va dastlabki tergovning to‘liq emasligini ayrim hollarda aynan 416 va 417-moddalar tartibida bartaraf etishini belgilaydi. Mazkur normada sud aniqlangan holatlar bo‘yicha tegishli protsessual mexanizmni ishga tushiradi, prokuror esa ayblovnini qonuniy shaklga keltiradi.

Amaldagi JPKning 416-moddasida “yangi ayblov dastlabki ayblov bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan va ularni alohida-alohida ko‘rish imkoniyati bo‘lmagan hollarda”, 417-moddasida “taxmin qilinayotgan jinoyat ko‘rilayotgan

ish bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan va bu ishlarni alohida-alohida ko‘rish imkoniyati bo‘lmagan hollarda” degan tushunchalar huquqni qo‘llash amaliyotida turli talqinlarni yuzaga keltirishi mumkin. Sababi amaldagi jinoyat-protsessual qonunchilikda “uzviy bog‘liq” va “alohida-alohida ko‘rish imkoniyati bo‘lmagan” degan bu ikki mezonning aniq huquqiy ta‘rifi mavjud emas. Natijada esa bir sud bu holatni “uzviy bog‘liq” deb baholashi mumkin, boshqa sud aksi deb topishi mumkin.

Masalan, sudlanuvchi “S” ismli shaxsga nisbatan JKning 168-moddasi bilan yuritilgan jinoyat ishi sud tergov vaqtida shu jinoyat ishi bilan bog‘liq hujjat soxtalashtirishni ham sodir etgani aniqlangan. Bir qarashda bu ikkala qilmish bog‘liq. Lekin, ularni alohida ish yurituvda ham ko‘rish mumkin. Qonunda chegara aniq emasligi sababli huquqni qo‘llash amaliyotida turli talqinlarni yuzaga keltirishi mumkin.

Fikrimizcha, *uzviy bog‘liqlik* – bu ko‘rilayotgan ish va yangi ayblov yoki yangi shaxsga nisbatan taxmin qilinayotgan ayblov o‘rtasidagi shunday barqaror faktik-huquqiy bog‘lanishki, bunda ular umumiy voqealar zanjiri, o‘zaro bog‘liq dalillar tizimi, birlashgan jinoiy maqsad orqali yagona predmetni tashkil etadi. Uzviy bog‘liqlik shunchaki bir shaxsning bir necha jinoyat sodir etganligini anglatmaydi. Agar qilmishlar faqat bir shaxs orqali bog‘langan bo‘lsa-yu, voqea, dalil, jabrlanuvchi, qasd va protsessual mantiq jihatidan mustaqil bo‘lsa, JPKning 416 yoki 417-moddalari ma’nosida uzviy bog‘liqlik yuzaga kelmaydi.

“Alohida ko‘rish imkoniyati yo‘q” deganda esa, yangi ayblovni ajratib yuborish haqiqatni aniqlashga, himoya huquqiga yoki sud muhokamasining yaxlitligiga zarar yetkazadigan holat nazarda tutiladi. Alohida-alohida ko‘rish imkoniyati bo‘lmagan holat esa ana shu yagona predmetni protsessual jihatdan ajratish ish bo‘yicha muhim holatlarning to‘liq, xolis va ziddiyatsiz aniqlanishiga to‘sqinlik qiladigan huquqiy vaziyatdir.

Amaldagi JPKning 416-moddasiga ko‘ra:

“Sudlanuvchini yangi ayblov bo‘yicha jinoiy javobgarlikka tortish asoslarini aniqlash tartibi davlat ayblovin qo‘llab-quvvatlovchi prokurorning yoki jabrlanuvchining, uning vakilining yoxud sudlanuvchining, uning himoyachisining, qonuniy vakilining iltimosnomasiga ko‘ra amalga oshiriladi”³. Bizningcha, mazkur qoidada tortishuv va protsessual tenglik prinsipi aks etadi. Ya’ni yangi ayblov masalasida iltimosnomani faqat prokuror emas, balki jabrlanuvchi tomoni, shuningdek, sudlanuvchi va uning himoyachisi ham qo‘zg‘atishi mumkin. Fikrimizcha, amaldagi JPKning 416-moddasi tartibida tarafdorlarning iltimosnoma kiritish huquqining mavjudligi sudning bir tomonlama faolligini cheklaydi va masalani taraflar tashabbusi bilan protsessual maydonga olib chiqadi. Bu zamonaviy jinoyat protsessi standartlariga ham mos keladi.

Amaldagi JPKga ko‘ra, “iltimosnomada ayblovni to‘ldirish bilan bog‘liq protsessual harakatlarning o‘tkazilishi zarurati asoslantirilgan bo‘lishi kerak”ligi⁴ qayd etilgan. Bu yerda qonun formal murojaatni emas, asoslantirilgan iltimosnomani talab qilmoqda. Ya’ni kim iltimosnoma bersa ham, u nima uchun qo‘shimcha so‘roq, ekspertiza, hujjat talab qilish yoki boshqa harakat kerakligini tushuntirishi va asoslantirishi shart.

“Sudlarning ajrimlariga asosan qo‘shimcha protsessual harakatlarni o‘tkazish va tergov davomida yo‘l qo‘yilgan texnik yo‘sindagi kamchiliklarni bartaraf etish tartibi to‘g‘risida”gi qo‘shma ko‘rsatmaning 2-bandi talablariga ko‘ra, tergovning to‘liq emasligi yoki qonun normalarining jiddiy buzilishlarini sud muhokamasi vaqtida bartaraf etish mumkin bo‘lgan hollarda sudlar tomonidan qo‘shimcha protsessual harakatlarni o‘tkazish to‘g‘risida asoslantirilmagan va asossiz ajrimlar chiqarilishiga yo‘l qo‘yilmasligi qayd etilgan.

Bizningcha, sud “yangi ayblov bo‘lishi mumkin” degan gumon asosida ishni to‘xtatib, protsessni cho‘zmasligi kerak. Sud berilgan iltimosnoma bo‘yicha uni qanoatlantirish to‘g‘risida yoki qanoatlantirmasdan qoldirish

3 O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1995-y., 2-son; 03/25/1038/0188-son // <https://www.lex.uz/docs/111460>.

4 O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1995-y., 2-son; 03/25/1038/0188-son // <https://www.lex.uz/docs/111460>.

haqida ajrim chiqaradi. Sud iltimosnomani taraflarning fikrlarini eshitib, baholab qanoatlantirish masalasini yoki rad etish masalasini hal etadi. Agar iltimosnoma umumiy va asossiz bo'lsa, masalan, *"yana tekshirib ko'raylik"* degan mazmunda bo'lsa, sud uni qanoatlantirmasdan qoldirishi mumkin. Lekin, iltimosnoma aniq dalillarga asoslangan bo'lsa, sud uni qanoatlantirishi lozim deb hisoblaymiz.

Iltimosnoma qanoatlantirilgan taqdirda, sud ajrimda qanday holatlarga aniqlik kiritilishi lozimligini ko'rsatadi. Masalan, sud ajrimida *"Sudlanuvchining 2023-yil 12-may kuni tuzilgan shartnoma bo'yicha qalbaki imzo ishlatgan-ishlatmaganiga, shu harakat mulkini qo'lga kiritish sxemasining bir qismi bo'lgan-bo'lmaganiga va buning dastlabki ayblov bilan bog'liqligiga aniqlik kiritilsin"* deb yozilishi mumkin.

Amaldagi JPKning 416-moddasi beshinchi qismiga ko'ra: *"Iltimosnoma qanoatlantirilgan taqdirda, sud ajrimda ayblovni to'ldirish to'g'risidagi masalani hal qilish uchun qanday holatlarga aniqlik kiritilishi lozimligini ko'rsatadi va uning ijrosini ayblov dalolatnomasi yoki ayblov xulosasini tasdiqlagan prokurorga ijro muddatini bir oygacha doirada ko'rsatgan holda topshiradi"*⁵. Huquqni qo'llash amaliyotida yuqorida qayd etilgan protsessual muddat (bir oygacha) bilan bog'liq turli talqinlar mavjud.

Shu o'rinda *"bir oygacha"* degan mazkur muddat sud tomonidan qisqartirilgan holda qo'llanilishi mumkinmi (*10, 15, 20 kun sifatida*)? yoxud *"Sud ajrimi ijro muddati qisqa (masalan 20 kun) sifatida belgilagan hollarda, ajrimda ko'rsatilgan protsessual harakatlarni tergov organi to'liq amalga oshirish uchun yetarli bo'lmasa qanday huquqiy oqibatlarni yuzaga keltiradi?"* mazmunidagi savollar paydo bo'ladi.

Huquqni qo'llash amaliyoti misolida "B" shaxsga JKning 168-moddasi bilan yuritilgan jinoyat ishi bo'yicha sud tomonidan JPK-

ning 416-moddasi tartibida chiqarilgan ajrimning ijro muddati bir oygacha deb belgilandi. *Tergov organi uchun mazkur sud ajrimida ko'rsatilgan holatlarga aniqlik kiritish maqsadida qo'shimcha yoki qayta ekspertiza, taftish kabi protsessual harakatlarni o'tkazish zarurati yuzaga kelgan hollarda, protsessual qiyinchiliklarni yuzaga keltirmaydimi?*

Vaholanki, qo'shma ko'rsatma talablariga ko'ra⁶ bitta jinoyat ishi bo'yicha qo'shimcha protsessual harakatlar o'tkazish soni chegaralanmagan.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasining "Sud ekspertizasi to'g'risida"gi qonuni hamda Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 21-fevraldagi "Sud ekspertizasi tadqiqotlarini o'tkazish tartibi to'g'risidagi namunaviy nizomni tasdiqlash haqida"gi 73-sonli qaroriga ko'ra, *ekspertizani tayinlashga vakolatli organ (shaxs)ning qarori (ajrimi) asosida tadqiqotlarni o'tkazish muddatlari sud ekspertizalarining hajmi va murakkabligiga, shuningdek, sud ekspertining ish hajmiga ko'ra 30 kun doirasida belgilangan*⁷. Yoki amaldagi JPKning 187⁷-moddasiga ko'ra, taftish o'tkazish muddati o'ttiz kalendar kundan iboratligi qayd qilingan. Shu o'rinda sud ekspertizasi, taftish o'tkazish muddati o'ttiz kalendar kundan iborat bo'lgani holda, JPKning 416-moddasi tartibidagi ajrimning ijro muddati bir oygacha yoki undan ham kam etib belgilanishi bizningcha munozarali hisoblanadi.

Amaldagi JPKning 420-moddasiga ko'ra, agar sud JPKning 416 va 417-moddalarida nazarda tutilgan tartibda prokurorga qo'shimcha protsessual harakatlarni amalga oshirishni topshirish haqida ajrim chiqarsa ishni yuritish to'xtatilishi qayd etilgan. Kodeksning 420¹-moddasiga ko'ra, jinoyat ishini ko'rishni to'xtatishning asosi sifatidagi ushbu kodeksning 420-moddasida nazarda tutilgan holatlar bartaraf etilgach, to'xtatilgan jinoyat ishini ko'rish qaytadan boshlanadi. Lekin, bir oylik muddat yetarli bo'lma-

5 O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1995-y., 2-son; 03/25/1038/0188-son // <https://www.lex.uz/docs/111460>.

6 "Sudlarning ajrimlariga asosan qo'shimcha protsessual harakatlarni o'tkazish va tergov davomida yo'l qo'yilgan texnik yo'sindagi kamchiliklarni bartaraf etish tartibi to'g'risida"gi qo'shma ko'rsatma (18.06.2018-yil).

7 O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Sud ekspertizasi tadqiqotlarini o'tkazish tartibi to'g'risidagi namunaviy nizomni tasdiqlash haqida"gi qarori. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 22.02.2023-y., 09/23/73/0098-son; 23.02.2026-y., 09/26/74/0165-son.

gan holatda uni uzaytirish mumkinmi-yo‘qmi, mumkin bo‘lsa qay tartibda, degan masala jinoyat-protsessual qonunchilikda belgilanmagan.

Fikrimizcha, bu borada huquqni qo‘llash amaliyotida turli talqinlarning oldini olish maqsadida amaldagi jinoyat-protsessual qonunchilikda aniq qoidalar asoslantirilishi maqsadga muvofiq. Sababi mazkur holat bir tomondan murakkab ishlarda bir oylik muddat yetarli bo‘lmazligi mumkin, ikkinchi tomondan muddat aniq belgilanmagan hollarda ish cho‘zilib ketishi mumkin. Shu sababli cheklangan, nazorat qilinadigan va asoslantirilgan uzaytirish mexanizmi kerak, bizningcha.

Bundan tashqari, amaldagi JPKning 416-moddasi o‘ninchi qismida *“sudning ajrimi belgilangan muddatda ijro etilmagan yoki dastlabki ayblovi o‘zgartirish yoki to‘ldirish uchun dalillarni aniqlash imkoniyati mavjud bo‘lmagan taqdirda, sud jinoyat ishida mavjud bo‘lgan dalillar asosida sud muhokamasini davom ettirishi”* qayd etilgan.

Biroq, amaldagi JPKning 417-moddasida yuqoridagi qoida asoslantirilmagan. Ya‘ni sud ajrimi belgilangan muddatda ijro etilmagan, jinoyat javobgarlikka tortilmagan shaxs tomondan jinoyat sodir etilganligini ko‘rsatuvchi holatlar aniqlanmagan hollarda sudning keyingi harakatlari asoslantirilmagan.

Vaholanki, amaldagi JPKning 493-moddasi uchinchi qismida *“Sud ajrimi ushbu Kodeksning 416, 417-moddalarida belgilangan muddatda bajarilmagan yoki prokurorning ayblovg‘a qo‘shimcha kiritish yoxud yangi shaxsni ishda ayblanuvchi sifatida ishtirok etish uchun jalb etish mumkin emasligi to‘g‘risidagi xulosasi kelib tushgan taqdirda, apellyatsiya, kasatsiya va taftish instansiyasi sudi sud muhokamasini jinoyat ishida mavjud bo‘lgan dalillar asosida davom ettiradi”* degan qoida bilan yuqoridagi holatga yechim berilgan.

Fikrimizcha, amaldagi JPKning 417-moddasiga *“Sud ajrimi belgilangan muddatda ijro etilmagan yoki boshqa shaxsni ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish uchun*

yeterli dalillarni aniqlash imkoniyati mavjud bo‘lmagan taqdirda, sud jinoyat ishini mavjud dalillar asosida ko‘rishni davom ettiradi” degan qoidani kiritish maqsadga muvofiq. Bu esa birinchi instansiya sudlarida ishlar ko‘rilyotganda aynan JPKning 417-moddasi tartibida rasmiylashtiriladigan ajrimlar bilan bog‘liq huquqiy bo‘shliqlarni to‘ldiradi, ishning sun‘iy cho‘zilishining oldini oladi, asosiysi, amaldagi JPKning 416 hamda 417-moddalari o‘rtasidagi protsessual mutanosiblikni ta‘minlaydi. Shu bilan birga, amaldagi jinoyat-protsessual qonunchilikda sud uchun ham, taraflar uchun ham aniq protsessual oqibat belgilanadi.

Bundan tashqari, amaldagi JPKning 416-moddasiga ko‘ra, yangi ayblov dastlabki ayblov bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan va ularni alohida-alohida ko‘rish imkoniyati bo‘lmagan hollarda, sudlanuvchini yangi ayblov bo‘yicha jinoyat javobgarlikka tortish asoslarini aniqlash tartibi davlat ayblovi qo‘llab-quvvatlovchi prokurorning yoki jabrlanuvchining, uning vakilining yoxud sudlanuvchining, uning himoyachisining, qonuniy vakilining iltimosnomasiga ko‘ra amalga oshiriladi⁸. Mazkur asosdan kelib chiqib fikr yuritadigan bo‘lsak, “agar sud tergov vaqtida sudlanuvchining unga ilgari ayblov qo‘yilmagan jinoyatni sodir etganligini ko‘rsatuvchi holatlar aniqlansa, sud o‘z tashabbusiga ko‘ra yangi ayblov bo‘yicha jinoyat ishini qo‘zg‘atish to‘g‘risidagi masalani hal qilish uchun tegishli materiallarni ilova qilgan holda prokurorga xabar qilish vakolati”⁹ mavjud emasligi ko‘rinadi. Bu esa huquqni qo‘llash amaliyotida ayrim munozaraga sabab bo‘luvchi holatlarni keltirib chiqarmoqda.

Masalan “S” ismli shaxsга nisbatan JKning 273-moddasi (*Giyovandlik vositalari, ularning analoglari yoki psixotrop moddalarni o‘tkazish maqsadini ko‘zlab qonunga xilof ravishda tayyorlash, olish, saqlash va boshqa harakatlar qilish, shuningdek ularni qonunga xilof ravishda o‘tkazish*) 3-qismi bilan yuritilgan jinoyat ishi sud tergov natijalariga ko‘ra uning harakatlarida JKning 273-moddasi 4-qismida

8 O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1995-y., 2-son; 03/25/1038/0188-son // <https://www.lex.uz/docs/111460>.

9 O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1995-y., 2-son; 03/25/1038/0188-son // <https://www.lex.uz/docs/111460>.

belgilangan jinoyat tarkibi alomatlari hamda jinoiy javobgarlikka tortilmagan yangi shaxslar aniqlandi. Mazkur holatda jinoyat ishi bo'yicha prokuror o'zi tomonidan tasdiqlangan jinoyat ishini JPKning 416-417-moddalari tartibida qaytarilishiga iltimosnoma bermagan, jinoyat ishida jabrlanuvchi, uning vakili bo'lmagan, sudlanuvchi o'zining jinoiy qilmishining ijtimoiy xavfliligini og'irlashtiruvchi tomonga o'tishini xohlamagan hollarda sudning keyingi harakatlari qanday bo'ladi? Mazkur holatda sud o'z tashabbusiga ko'ra jinoyat ishini JPKning 416-417-moddalari tartibida prokurorga qaytara oladimi? Sud o'z tashabbusiga ko'ra jinoyat ishini JPKning 416-417-moddalari tar-

tibida prokurorga qaytarishi uning ayblov pozitsiyasiga o'tib qolishiga sabab bo'lmaydimi?

Bizningcha, yuqoridagi holatda davlat ayblovini qo'llab-quvvatlovchi prokurorlar javobgarlikning muqarrarligini ta'minlash maqsadida asoslantirilgan iltimosnomani sudlarga kiritishi maqsadga muvofiqdir. Sababi amaldagi Jinoyat-protsessual kodeksining vazifalari jinoyatlarni tez va to'la ochishdan, jinoyat sodir etgan har bir shaxsga adolatli jazo berilishi hamda aybi bo'lmagan hech bir shaxs javobgarlikka tortilmasligi va hukm qilinmasligi uchun aybdorlarni fosh etishdan hamda qonunning to'g'ri tatbiq etilishini ta'minlashdan iboratdir.

#

Djamaliddin MUSAEV,
Head of the Department of General Legal
Disciplines of Customs Institute,
Doctor of Philosophy (PhD) in Law, Associate Professor

LEGAL MECHANISMS OF THE UNITED NATIONS FOR THE CONTROL OF TRAFFICKING IN NARCOTIC DRUGS AND PSYCHOTROPIC SUBSTANCES

ABSTRACT. The article examines the international legal mechanisms of the United Nations in the field of control over narcotic drugs and psychotropic substances. The study considers the prerequisites for the formation of the international drug regulation system in the context of globalization and the growing transnational threats to public health and international security. Particular attention is paid to the evolution of the international approach to the drug problem – from predominantly criminal law regulation to a comprehensive model including drug abuse prevention, treatment, rehabilitation, and social reintegration of drug-dependent persons.

ANNOTATSIIYA. Maqolada Birlashgan Millatlar Tashkilotining giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar muomalasini nazorat qilish sohasidagi xalqaro huquqiy mexanizmlari tadqiq etiladi. Globalizatsiya sharoitida hamda jamoat salomatligi va xalqaro xavfsizlikka tahdid soluvchi transmilliy xavflarning ortib borishi fonida xalqaro narkotik nazorati tizimining shakllanish omillari ko'rib chiqiladi. Giyohvandlik muammosiga nisbatan xalqaro yondashuv evolyutsiyasiga alohida e'tibor qaralib, asosan jinoiy-huquqiy tartibga solishdan giyohvandlikning oldini olish, davolash, reabilitatsiya qilish va qaram shaxslarni ijtimoiy reintegratsiya qilishni o'z ichiga olgan kompleks modelga o'tish jarayoni tahlil qilinadi.

АННОТАЦИЯ. В статье исследуются международно-правовые механизмы Организации Объединенных Наций в сфере контроля оборота наркотических средств и психотропных веществ. Рассматриваются предпосылки формирования международной системы контроля над наркотиками в условиях глобализации и роста транснациональных угроз общественному здоровью и международной безопасности. Особое внимание уделяется эволюции международного подхода к проблеме наркотиков – от преимущественно уголовно-правового регулирования к комплексной модели, включающей профилактику наркомании, лечение, реабилитацию и социальную интеграцию зависимых лиц.

Key words: United Nations, international law, narcotic drugs, psychotropic substances, illicit drug trafficking, international, international cooperation, drug-related crime, drug abuse prevention, precursors, international conventions, public health.

Kalit so'zlar: Birlashgan Millatlar Tashkiloti, xalqaro huquq, giyohvandlik vositalari, psixotrop moddalar, noqonuniy narkotik savdosi, xalqaro nazorat, xalqaro hamkorlik, narkojinoyatchilik, giyohvandlik profilaktikasi, prekursorlar, xalqaro konvensiyalar, jamoat salomatligi.

Ключевые слова: Организация Объединенных Наций, международное право, наркотические средства, психотропные вещества, незаконный оборот наркотиков, международный контроль, международное сотрудничество, наркопреступность, профилактика наркомании, прекурсоры, международные конвенции, общественное здравоохранение.

Globalization has accelerated economic integration, technological development, and cross-border movement throughout the Eurasian region. Among the key dimensions of globalization are trade liberalization, population migration, the dissemination of information, and the development of communications that influence the generation and distribution of knowledge.

Socio-economic factors increasingly transform local public health problems into transnational challenges requiring coordinated international responses. Combined with underdeveloped healthcare infrastructures and processes of urbanization, these factors facilitate the spread of various diseases, which became

particularly evident during the COVID-19 pandemic. Consequently, public health issues transcend national borders and require coordinated international efforts.

Guided by the principle of collective responsibility, states are capable of forecasting and preventing global threats through joint actions, including those associated with the illicit trafficking of narcotic drugs and psychotropic substances. A significant role in the formation of international mechanisms of cooperation is played by the United Nations, which, since the second half of the twentieth century, has consistently developed international norms and principles aimed at combating illicit drug trafficking.

Initially, drug addiction was primarily considered within the framework of international security, where drugs were perceived as commodities illegally transported between countries and contributing to the financing of other transnational crimes. However, over time, a public health-oriented approach emerged, emphasizing drug abuse prevention, treatment, and the social rehabilitation of dependent individuals. Within this framework, drug users are viewed not only as offenders but also as patients in need of medical assistance.

The purpose of this study is to analyze the legal mechanisms of the United Nations for controlling the circulation of narcotic drugs and psychotropic substances, as well as to assess their influence on the formation of the international system for combating illicit drug trafficking.

The methodological basis of the study consists of general scientific and special methods of cognition.

The following methods were employed during the research:

- the historical-legal method — to examine the stages of formation of the international drug control system;
- the comparative-legal method — to analyze United Nations international conventions;
- the formal-legal method — to study the content of international legal norms;
- the systemic method — to determine the relationship between international supervision mechanisms and the national policies of states.

The source base of the study included international legal instruments of the United Nations, including:

- the 1961 Single Convention on Narcotic Drugs;
- the 1971 Convention on Psychotropic Substances;
- the 1988 United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances;
- the 1998 Declaration on the Guiding Principles of Drug Demand Reduction.

Scientific publications and analytical materials devoted to international cooperation in combating illicit drug trafficking were also utilized.

For a long period, the problem of drug addiction was addressed more actively within the framework of an international security approach, under which drugs were regarded as commodities illegally transported across borders and associated with the financing of other transnational crimes.

In the history of the international drug control system, a more public health-oriented approach emerged relatively recently. It considers drug abuse prevention, treatment, and social reintegration as possible solutions to the issue from the perspective of reducing demand for narcotic substances.

The phenomenon of drugs may also be viewed as an international public health issue, since drug users are considered not merely criminals but also patients requiring adequate treatment rather than simple incarceration.

Research demonstrates that the world may face a serious crisis caused by a drug abuse epidemic if preventive and treatment measures are not effectively implemented in the coming decades.

The establishment of the Shanghai Opium Commission in 1909 marked the beginning of the International Drug Control System. The epidemic of opium abuse in China attracted international attention because approximately 10% of the Chinese state's revenue at that time derived from taxes on narcotic substances, intensifying global discussions regarding the harmful effects of opium and leading to significant international political and economic mobilization.

Against this background and considering the risk of the spread of drug consumption, the first international control initiatives were undertaken following the Shanghai Opium Commission in 1909¹.

However, despite continuous efforts undertaken since the creation of the Shanghai Com-

1 Petrov M. V., Bushuev I. V. Historical and Legal Aspects of the Development of International and Domestic Legislation in the Field of Counteracting Illicit Trafficking in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances // Bulletin of V. N. Tatishchev Volga University. 2022. Vol. 1, No. 3. P. 270–278.

mission, the results on the international stage remained limited, as not all countries associated with the problem of illicit drug trafficking participated in discussions and in the search for effective forms of joint action. Since 1945, from the moment of its establishment, the United Nations has assumed responsibility for consolidating global efforts to combat illicit drug trafficking.

In 1961, the Single Convention on Narcotic Drugs², to which 184 states became parties, fundamentally reshaped the international legal framework governing narcotic drugs. Its principal objective was the systematization of international control measures aimed at ensuring the availability of narcotic drugs and psychotropic substances for medical and scientific purposes while preventing their illicit distribution³.

This Convention established the first international guiding principles for the control of narcotic substances. Morphine and codeine are examples of substances derived from opium that, despite their analgesic medical properties, may cause addiction and serious health problems; therefore, they are regulated under this Convention.

Subsequently, the 1971 Convention on Psychotropic Substances⁴, currently signed by 34 states and involving 183 state parties, supplemented the 1961 Convention by establishing an international control system for psychotropic substances in order to overcome the possible shortcomings of the Single Convention and address the diversification of newly developed drugs.

Thus, the Convention introduced control measures over certain synthetic narcotic substances according to both their addictive potential and therapeutic value. Barbiturates, amphetamines, and benzodiazepines were brought under international control through this instru-

ment. The Convention also incorporated general measures to combat illicit drug trafficking and drug abuse.

In 1988, the Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances⁵ was adopted. Currently signed by 87 states and involving 184 state parties, it introduced comprehensive measures against illicit drug trafficking, including mechanisms for combating money laundering and strengthening control over chemical precursors.

Accordingly, states were encouraged to enhance the inspection of chemical substances subject to legal control, as they may be used in the illicit manufacture of psychotropic substances. Cocaine, for example, was included in the 1961 Convention, whereas its reagents were not. Hydrochloric acid, permanganate, and acetone are necessary for its production. Following the 1988 Convention, control measures were extended to substances required for the manufacture of this drug.

Ten years later, in 1998, during the Special Session of the United Nations General Assembly, the Declaration on the Guiding Principles of Drug Demand Reduction was adopted⁶.

In this context, states were strongly encouraged to maintain balanced and coordinated efforts between reducing drug demand and limiting supply through comprehensive strategies, rather than relying solely on supply reduction measures.

Participating states also recognized the importance of reducing drug demand as a crucial component of the global fight against the use and trafficking of prohibited substances. Considerable attention was devoted to drug prevention programs aimed at preventing initial contact with psychoactive substances and assisting users, as well as addressing addiction through treatment, rehabilitation, and social reintegration.

2 Single Convention on Narcotic Drugs. URL: <http://internet.garant.ru>.

3 Types of Drugs: Characteristics of the Most Common Drugs: Official Website of the Main Directorate of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation for the City of Moscow.

4 United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances. URL: <http://internet.garant.ru>.

5 United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances. URL: <http://internet.garant.ru>.

6 Declaration on the Guiding Principles of Drug Demand Reduction: Resolution of the United Nations General Assembly of June 10, 1998, No. S-20/3. URL: <http://internet.garant.ru>.

Thus, a global strategy of cooperation aimed at reducing drug demand has been formed, and the Republic of Uzbekistan has become integrated into this framework in accordance with the guiding principles of the international system for combating illicit drug trafficking.

The data demonstrate that the Republic of Uzbekistan, having ratified international conventions and bilateral agreements on drug control, has undertaken significant international obligations and, together with its partners, is working toward harmonizing its policies and achieving effective results in the sphere of narcotic drug control within the country.

In this process, the Republic of Uzbekistan has demonstrated its commitment to international guiding principles concerning the control of illicit drug trafficking while simultaneously preserving its autonomy and unique characteristics as a continental state with numerous neighboring countries.

It may be concluded that the programs and projects developed by the Republic of Uzbekistan within the framework of international cooperation⁷ have achieved a certain degree of progress, particularly considering that previously no centralized policy concerning such an important issue existed within the country.

An analysis of the international legal mechanisms of the United Nations demonstrates the gradual evolution of approaches to the drug problem. While initial attention was focused primarily on criminal law measures and combating illicit trafficking, the medical and social aspects of the issue subsequently gained increasing importance.

The contemporary international drug control system is based on two complementary pillars:

- combating the illicit production and trafficking of drugs;
- reducing demand through prevention, treatment, and rehabilitation.

Despite the significant development of the international legal framework, the effectiveness of the global control system remains limited due to several factors:

- differences in national legislation;
- economic interests of individual states;
- the transnational nature of the drug trade;
- the growth in the production of synthetic narcotic substances;
- difficulties in controlling precursors and digital channels used for drug distribution.

At the same time, United Nations conventions have created the foundation for the unification of national legislation and the establishment of mechanisms for international cooperation. A particularly important role in this process is played by information exchange, coordination among law enforcement agencies, and the implementation of joint preventive programs.

The Republic of Uzbekistan, while participating in international control mechanisms, seeks to combine the fulfillment of its international obligations with consideration of its own national characteristics determined by its geographical position and the extensive length of its state borders.

Conclusion. Thus, the international system for the control of narcotic drugs and psychotropic substances, established under the auspices of the United Nations, constitutes a comprehensive legal framework aimed at limiting illicit drug trafficking, preventing drug addiction, and ensuring the use of controlled substances exclusively for medical and scientific purposes. The foundation of this system consists of the international conventions of 1961, 1971, and 1988, which established unified standards for international cooperation in the sphere of drug and psychotropic substance control.

The conducted research demonstrated that the approaches of the United Nations to addressing the drug problem have gradually evolved from predominantly criminal-law and punitive measures to a more comprehensive model that includes prevention, treatment, rehabilitation, and the social reintegration of individuals suffering from drug dependence.

At the same time, the modern international control system faces a number of serious

⁷ Outcome Document of the 2016 United Nations General Assembly Special Session on the World Drug Problem, New York, 19–21 April 2021. URL: <https://www.unodc.org/documents/postungass2016/outcome/V1603303-R.pdf>

challenges associated with the spread of synthetic narcotic substances, the development of transnational organized crime, the use of digital technologies for illicit drug trafficking, and differences in national legislation among states.

In this regard, based on the findings, the following measures are recommended:

- improve global cooperation among states in the exchange of operational information and coordination of law enforcement activities;
- strengthen international control over chemical precursors and synthetic psychoactive substances;
- develop cross-border drug abuse prevention programs, particularly among young people;
- expand access to treatment, medical assis-

tance, and social rehabilitation for individuals suffering from drug addiction;

- improve national legislation in accordance with United Nations international standards;
- intensify scientific research in the field of preventing illicit drug trafficking and evaluating the effectiveness of international legal mechanisms.

Consequently, the effectiveness of the international drug control regime largely depends on coordinated action among states, their commitment to complying with international legal obligations, and the implementation of a balanced policy that integrates criminal justice measures with social and public health approaches.

#

Хагани ГАДЖИЕВ,

Начальник Специализированного центра цифровых исследований
Научно-исследовательского института цифровой криминалистики
Правоохранительной академии Республики Узбекистан,
доктор философии по юридическим наукам (Phd)

СОВРЕМЕННЫЕ РИСКИ И УГРОЗЫ ТЕХНОЛОГИИ ДИПФЕЙК В УСЛОВИЯХ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ

АННОТАЦИЯ. Статья посвящена актуальной проблеме распространения и злоупотребления технологиями дипфейк - создания поддельных аудио и видеозаписей с использованием технологий искусственного интеллекта. Рассматриваются риски использования дипфейков в преступных целях, таких как дезинформация, киберпреступления, вымогательство. Обосновывается необходимость комплексного подхода к противодействию угрозам со стороны дипфейков, включающего совершенствование технологий обнаружения, правовое регулирование, повышение осведомленности общества.

ANNOTATSIIYA. Maqola sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanib, soxta audio va videoyozuvlar yaratish – dipfeyk texnologiyalarining tarqalishi va suiiste'mol qilinishi bilan bog'liq dolzarb muammoga bag'ishlangan. Dipfeyklardan dezinformatsiya, kiberjinoyatlar, tovlamachilik kabi jinoiy maqsadlarda foydalanish xavflari ko'rib chiqiladi. Dipfeyk tahdidlariga qarshi kurashishda kompleks yondashuv zarurligi asoslanadi, bunda aniqlash texnologiyalarini takomillashtirish, huquqiy tartibga solish va jamiyat xabardorligini oshirish kabi choralar qamrab olinadi.

ABSTRACT. The article is devoted to the current problem of the spread and abuse of deepfake technologies - the creation of fake audio and video recordings using artificial intelligence technologies. The risks of using deepfakes for criminal purposes, such as disinformation, cybercrimes, and extortion, are examined. The necessity of a comprehensive approach to countering threats from deepfakes is substantiated, including the improvement of detection technologies, legal regulation, and raising public awareness.

Ключевые слова: deepfake, искусственный интеллект, поддельные аудиовидеозаписи, киберпреступления, дезинформация, мошенничество, правовое регулирование, кибербезопасность, цифровая грамотность.

Kalit so'zlar: dipfeyk, sun'iy intellekt, soxta audio-videoyozuvlar, kiberjinoyatlar, yolg'on axborot tarqatish, huquqiy tartibga solish, kiberxavfsizlik, raqamli savodxonlik.

Key words: deepfake, artificial intelligence, fake audio-video recordings, cybercrimes, disinformation, fraud, legal regulation, cybersecurity, digital literacy.

Скорость развития и изменения киберпространства в последние годы поражает воображение. Всеобъемлющая цифровизация и эволюция современного киберпространства обусловлена развитием инструментов создания новых, более совершенных высокоуровневых технологий. Широкое использование и развитие технологий виртуализации и искусственного интеллекта позволяют выпустить новое приложение или сервис в беспрецедентно короткие сроки.

С такой же скоростью множатся и киберугрозы, поскольку злоумышленники используют те же высокоэффективные инструменты разработки, в преступных целях¹.

В последние годы широкое распространение получили технологии изготовления

поддельных фото и видео, которые, используя методику компьютерного синтеза изображения, основанную на искусственном интеллекте, переносят черты лица с изображения человека на целевое фото (видеозапись) с высокой степенью правдоподобия. Речь идет о технологиях, получивших название дипфейк (deepfake).

Дипфейки (DeepFake – «глубокая подделка») – это технология создания искусственным интеллектом цифрового двойника реальной личности. Нейросеть по пикселям собирает ролик на основе готовых изображений. Например, изучает тысячи фотографий отдельного лица и создает видео. Данный цифровой двойник может иметь лицо, голос реального человека, присущие ему

¹ Рахметов Р. Актуальные тренды кибербезопасности в 2021 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://habr.com/ru/articles/579724/>. – Дата доступа: 11.05.2023 г.

жесты и мимику².

Дипфейки впервые появились в Интернете в конце 2017 года, когда анонимный пользователь платформы Reddit выложил реалистичные порнографические видео со знаменитостями. Вскоре после этого другой анонимный пользователь платформы создал выпустил бесплатное приложение FakeApp, позволяющее легко создавать дипфейки. До создания приложения FakeApp производство обработанных видео было дорогостоящим и трудоемким процессом, доступным только на киностудиях Голливуда. Создатель FakeApp «сделал технологию дипфейка доступной людям без технического образования и опыта программирования»³.

Согласно исследованию американской компании по разработке программных обеспечений для виртуализации VMware, на сегодняшний день дипфейки все чаще используются в совершении киберпреступлений. Угроза технологии переходит от гипотетического вреда к реальному.

Чем же опасна технология Deepfake?

По мнению В.Г. Иванова, Я.Р. Игнатовского⁴ уже в ближайшем будущем Deepfake может затронуть различные уровни общественной и политической жизни и способствовать распространению широкого спектра угроз: от репутационных рисков для знаменитостей и обычных граждан, до развития организованной преступности и проблем социальной стабильности и национальной безопасности.

Дипфейки представляют собой серьезную угрозу, так как подобного рода контент является, по сути, информационной атакой. Эксперты заявляют, что технология Deepfake может стать самой опасной в цифровой сфере за последние десятилетия.

С распространением дипфейков появились случаи дискредитации известных людей, чьих фотографий много в сети Интернет. В мире политики технология Deepfake может быть использована как оружие против отдельных деятелей и целых партий, чтобы манипулировать общественным мнением и влиять на результаты выборов⁵.

Дипфейки часто используются для «киберзапугивания», клеветы и шантажа отдельных лиц, в том числе журналистов и политиков. Так, в 2020 году в сети интернет распространили поддельные фото более 100 тысяч обнаженных женщин⁶. Их одежду искусственно убрали со снимков в соцсетях с помощью технологий искусственного интеллекта.

Затем фейковые фото распространили через приложение Telegram. Для создания подобных снимков была использована технология (deepfake bot). Способ создания дипфейка максимально прост: пользователь отправляет фотографию человека боту, а в ответ получает его порнографическое изображение. Одно из направлений этой технологии - создание порнографического видео на основе изображений звезд и известных людей. Распространение непристойного дипфейк-контента порнографического содержания *имеет наиболее разрушительный эффект в центрально азиатских странах из-за устоявшихся традиционных морально этических принципов положения женщины в мусульманском обществе.*

Дипфейки также используются в совершении мошенничества с использованием биометрических технологий, в частности, для обмана системы распознавания лиц по фото и видео.

2 Югай Л.Ю. Мошенничество с использованием биометрических технологий: сущность, риски и меры противодействия // "Firibgarlik va kiberjinoiyatlar sodir etilishining oldini olishdagi huquqiy muammolar" xalqaro konferensiya materiallari. – 2021 г. – № 1. – С. 59–63.

3 Делфино Р. А. Порнографические дипфейки: следующий трагический акт феномена «порно из мести» и необходимость принятия уголовного закона // журнал Актуальные проблемы экономики и права. 2020 г. Т. 14, № 1 - С. 109.

4 Иванов В.Г., Игнатовский Я.Р. Deepfakes: перспективы применения в политике и угрозы для личности и национальной безопасности // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Государственное и муниципальное управление. 2020 г. Т. 7. № 4.

5 Панасенко А. Технологии Deepfake как угроза информационной безопасности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.anti-malware.ru/analytics/Threats_Analysis/Deepfakes-as-a-information-security. – Дата доступа: 11.05.2023 г.

6 Порнографические дипфейки. Тысячи женщин оказались голыми и не знали об этом [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-russian-54633978>. – Дата доступа: 12.05.2023 г.

На сегодняшний день биометрические параметры человека похищаются и создаются при помощи подручных средств, нейронных сетей, искусственного интеллекта, а также технологии машинного обучения.

С появлением биометрии преступникам становится проще совершить мошеннические операции с применением технологии дипфейка, например при получении кредита. Подмена видео- и фотоданных при получении кредита или продажи недвижимости создает реальную опасность для личности, которая даже не подозревает, что по его идентификационным данным совершается преступление. Официальных статистических данных по данному способу совершения преступлений не ведется⁷.

В Республике Узбекистан предусмотрена повышенная степень защиты биометрических данных граждан. Толчком для создания защищенных биометрических систем стала национальная стратегия «Цифровой Узбекистан-2030»⁸ принятая соответствии Указом Президента Республики Узбекистан. Одним из главных принципов защиты биометрической системы является многоуровневая аутентификация: помимо голоса для идентификации ещё используется фото лица, при этом специальная программа считывает расстояние от носа до глаз и от носа до губ, которые у каждого человека индивидуально. Для удалённой идентификации необходима комбинация голоса, лица и некоторых других параметров, при этом используется защита, исключающая подмену фотографий.

В рамках данного исследования нами проанализированы несколько форумов в даркнете — касательно объявлений с предложениями услуг по созданию дипфейк-роликов. Судя по опубликованным данным в темной сети интернета, стоимость создания одной минуты дипфейк-видео может

доходить от 100 до 15.000 долларов США в зависимости от сложности проекта и качества конечного продукта.

В значительном количестве изученных объявлений предлагают услуги по созданию порнографических видео, а некоторые разрабатывают инструкции для генерации подобных роликов.

Кроме того, продавцы в даркнете предлагают услуги по созданию дипфейков для криптовалютного мошенничества. Речь идет о так называемых криптостримах или фальшивых розыгрышах криптовалют. Это популярная схема, в рамках которой злоумышленники побуждают зрителей переводить им криптовалюту. Мошенники используют для этого фейковые видео со знаменитостями или соединяют старые записи, чтобы запустить прямые трансляции на платформах социальных сетей. Обычно они обещают удвоить отправленный им платеж⁹.

Также ещё одной распространенной формой использования данной технологии для совершения преступных деяний является использование голосового дипфейка. По данным Pindrop, сообщается, что уровень голосового мошенничества вырос более чем на 350 % с 2013 по 2017 год, и нет никаких признаков замедления¹⁰.

По данному направлению появилось новая форма интернет-мошенничества «фишинг от имени руководителей». Один из громких примеров по использованию голосового дипфейка для кражи денег является тот факт, где преступники применили систему синтеза речи и сгенерировали запись, взяв за основу голос одного из региональных топ-менеджеров крупной компании. Дипфейк оказался настолько убедительным, что руководство организации не заметило подмены и выполнило требования фальшивого босса, который попросил перевести на

7 Югай Л.Ю. Технология дипфейк в аспекте криминалистической идентификации личности // Федеральный научно-практический журнал. № 8 (25). 2022 г. — 2022. — №8. — С. 182–191.

8 Указ Президента Республики Узбекистан № УП-6079 «Об утверждении стратегии «Цифровой Узбекистан-2030» и мерах по ее эффективной реализации» от 05.10.20 г. // Национальная база данных законодательства, 21.04.2022 г., № 06/22/113/0330.

9 Новости «Лаборатория Касперского»: минута дипфейк-видео [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://hacker.ru/2023/05/12/deepfake-price/>. — Дата доступа: 13.05.2023 г.

10 Voice Fraud Climbs 350 %. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.securitymagazine.com/articles/89432-voice-fraud-climbs-350> — Дата доступа: 13.05.2023.

некий счет 243 тысячи долларов¹¹.

На текущий момент по созданию голо-
совых дипфейков, достаточно далеко про-
двинулась компания Vera Voice. Голоса,
воссозданные специализированными про-
граммными обеспечениями, невозможно от-
личить от оригинала без помощи компью-
терных программ.

Послушав несколько часов записи голо-
са человека, нейросеть сможет точно его
скопировать и воспроизвести любой текст.
Речь звучит реалистично, голоса, создавае-
мые нейросетью, уже говорят практически
без ошибок и «машинного» акцента. Разра-
ботчики считают, что технология пригодится
в озвучивании книг, игр, фильмов, создании
голосовых ассистентов. Создатели понима-
ют, что Vera Voice можно использовать в мо-
шеннических целях. Фальсификация голо-
сов политиков и других влиятельных людей
может привести к серьезным последствиям,
поэтому авторы проекта сейчас находятся в
поиске легальных и безопасных способов ис-
пользования приложения Vera Voice¹².

Для решения проблемы правового регу-
лирования сферы использования техноло-
гий дипфейк целесообразно предпринять
комплекс мер в нескольких направлениях.

1. Административно-правовое регулиро- вание

Необходимо принять нормативные акты,
устанавливающие административную ответ-
ственность за распространение дипфейков
без идентификации автора или источника.
Обязательная маркировка сгенерированного
контента обеспечит информационную про-
зрачность и позволит пользователям осоз-
нанно оценивать достоверность потребляе-
мой информации.

Действующие нормы Кодекса Респу-
блики Узбекистан об административных пра-
вонарушениях не предусматривают специ-
альной ответственности за размещение
немаркированных дипфейк-материалов,

что создает правовой вакуум в регулирова-
нии данной сферы. Отсутствие требований
к идентификации искусственно созданного
контента способствует его бесконтрольному
распространению и может вводить в заблу-
ждение потребителей информации.

Предлагается дополнить действующую
статью 202² Кодекса Республики Узбекистан
об административных правонарушениях ча-
стью третьей: *«Создание или распростране-
ние дипфейк-материалов без соответству-
ющей маркировки об их сгенерированном
происхождении в средствах массовой ин-
формации, сетях телекоммуникаций или все-
мирной информационной сети Интернет —
влечет наложение штрафа от семидесяти
пяти до ста двадцати пяти базовых расчет-
ных величин.»*

2. Уголовно-правовое регулирование

Анализ действующих норм Уголовно-
го кодекса Республики Узбекистан показы-
вает недостаточность существующих со-
ставов преступлений для эффективного
противодействия злоупотреблениям дип-
фейк-технологиями. Квалифицирующие
признаки статьи 244⁶ не охватывают спец-
ифику преступлений, совершаемых с ис-
пользованием технологий генерации ис-
кусственного контента.

Предлагается дополнить часть четвертую
статьи 244⁶ Уголовного кодекса Республики
Узбекистан пунктом «г») *следующего содер-
жания: «г) с использованием технологий ис-
кусственного интеллекта для создания сге-
нерированных аудиовизуальных материалов
(дипфейков), имитирующих реальных лиц».*

3. Меры технического характера

Государство должно обязать эксперт-
ные организации проводить проверку всех
аудиовизуальных материалов, используе-
мых в качестве доказательств, на предмет
их соответствия действительности. Акти-
визация международного сотрудничества в
области унификации стандартов определе-

11 Как зарабатывают киберпреступники: дипфейк-боссы и цифровое вымогательство. [Электронный ресурс]. – Режим до-
ступа: <https://hightech.fm/2020/10/30/deep-fake-fishing> <https://xakep.ru/2023/05/12/deepfake-price/>. – Дата доступа: 13.05.2023 г.

12 Киселёв А.С. О необходимости правового регулирования в сфере искусственного интеллекта: дипфейк как угроза на-
циональной безопасности // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция. 2021
г. № 3. С. 54–64.

ния подлинности дипфейков позволит повысить эффективность выявления таких фальсификаций.

Только комплексное применение указанных мер в сфере права и техники обеспечит необходимый уровень защиты от растущих угроз, связанных с злоупотреблением технологиями дипфейк.

Развитие инструментов, способных распознать поддельный контент, пока находится в зачаточном состоянии. Тем не менее, определённые шаги в данном направлении совершаются.

Например, Facebook, Microsoft и исследователи из американских университетов начали разработку инструментов для обнаружения подобных подделок, а также в сотрудничестве с Amazon решили провести конкурс Deepfake Detection Challenge на лучший способ определения дипфейк-видео.

В феврале 2021 г. МВД России объявило конкурс на разработку программы, позволяющей обнаружить дипфейк. Причем создаваемая система должна выявлять подделку

не после обнаружения, а во время просмотра или прослушивания данных файлов.

Для противодействия данным технологиям в Калифорнии, Великобритании и Канаде запретили использовать различные голосовые, текстовые и визуальные фейки в предвыборной гонке. Применение технологии DeepFake сейчас запрещается крупнейшими сайтами, включая Reddit, Twitter и Facebook¹³.

Таким образом, многие ученые, юристы и специалисты по кибербезопасности сходятся в том, что для борьбы с распространением общественно опасных дипфейков необходимо повышать осведомленность общественности, информировать пользователей о новых типах атак, повышать цифровую грамотность населения особенно в отдаленных регионах страны, развивать технологии обнаружения и внедрять новые законы, регулирующие эту сферу. Должны разрабатываться и применяться новые правовые инструменты, что позволит упорядочить общественные отношения в данной сфере.

#

13 Желудков М.А., Бетина А.Ю. Противодействие дипфейкам при расследовании корыстных преступлений // Следственная деятельность : наука, образование, практика : тезисы докладов Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 24 июня 2021 г.) / редкол.: С. Я. Аземша (председатель) и др. Минск : Строй МедиаПроект, 2021 г. – С. 245–248.

Saxodulla SHOMIRZAYEV,

Huquqni muhofaza qilish akademiyasi kafedra dotsenti,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

KO'RSATUVLARNI HODISA SODIR BO'LGAN JOYDA TEKSHIRISHNING KRIMINALISTIK JIHATLARI

ANNOTATSIIYA. Ushbu maqolada ko'rsatuvlarni hodisa sodir bo'lgan joyda tekshirish tergov harakatini o'tkazish tartibi, o'ziga xos xususiyatlari, unga tayyorgarlik ko'rish, shuningdek, ishtirokchilarning ko'rsatuvlari va harakatlariga oid e'tiborga molik jihatlari yoritilgan bo'lib, mazkur tergov harakatining samaradorligini yanada kuchaytirish uchun asoslangan takliflar ilgari surilgan.

АННОТАЦИЯ. В данной статье освещаются такие вопросы, как порядок проведения расследования на месте происшествия, его характеристики, подготовка к нему, а также важные аспекты, касающиеся показаний и действий участников, и предлагаются разумные рекомендации по дальнейшему повышению эффективности данного следственного мероприятия.

ABSTRACT. In this article, issues such as the procedure for the investigation of evidence at the scene of the incident, its characteristics, preparation for it, as well as noteworthy aspects related to the testimony and actions of the participants, are highlighted, and reasonable suggestions are put forward to further strengthen the effectiveness of this investigative action.

Kalit so'zlar: ko'rsatuv, tergov, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, hodisa sodir bo'lgan joy, tekshirish, tergov-tezkor guruhi, ko'rsatuvni tekshirilayotgan shaxs, kriminalistik texnik vosita.

Ключевые слова: показания, расследование, подозреваемый, обвиняемый, подсудимый, место происшествия, расследование, следственная группа, лицо, чи показания изучаются, криминалистическое техническое устройство.

Key words: testimony, investigation, suspect, accused, defendant, scene of the incident, investigation, investigative team, person whose testimony is being examined, forensic technical device.

Dastlabki tergov jarayonida jinoyat sodir etgan shaxsning aybini isbotlash maqsadida, ya'ni uning aybli yoki aybsizligini aniqlashga asos bo'ladigan jinoyat ishi bo'yicha tegishli dalillar keltirilishi lozim. Ushbu dalillar O'zbekiston Respublikasi JPKning 87-moddasida keltirilgan tergov harakatlarini o'tkazish orqali ham aniqlanadi. Jinoyatlarni tergov qilish jarayonida ko'pincha jinoyat hodisasi bilan bog'liq hamda muayyan joyda (yerda yoki xonada) sodir bo'lgan faktga oid guvohlarning, jabrlanuvchilarning, gumon qilinuvchilarning, ayblanuvchilarning ko'rsatuvlarini tekshirish zarurati paydo bo'ladi. Amaldagi O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 15-bobi "Ko'rsatuvlarni hodisa sodir bo'lgan joyda tekshirish" tergov harakatiga bag'ishlangan. Unga ko'ra, ko'rsatuvlarni hodisa sodir bo'lgan joyda tekshirishdan maqsad: ko'rsatuvlari tekshirilayotgan shaxsga ma'lum bo'lgan, surishtiruvchiga, tergovchiga va sudga esa noma'lum bo'lgan narsalar, hujjatlar, elektron ma'lumotlar, izlar va belgilarni topish; shaxsning tergov yoki sud muhokamasi davomida topilgan narsalar, hujjatlar, elektron ma'lumot-

lar, izlar qayerda bo'lganligini ko'rsatib berishi; bir necha shaxsning ayni bir hodisa to'g'risida bergan ko'rsatuvlaridagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash uchun ishda ahamiyatga ega bo'lgan joyni yoki yo'nalishni shaxs ko'rsatib berishi; holatlarni qayta tiklash va hodisa sodir bo'lgan joydagi sharoit bilan qiyoslash orqali ko'rsatuvlarning to'g'riligini yoki noto'g'riligini aniqlashdan iborat¹.

Bu tergov harakatining asosiy vazifasini tergovda to'plangan material va holatlar inobatga olingani holda ayblanuvchi, gumon qilinuvchi, guvoh va jabrlanuvchining ko'rsatuvlari qanchalik to'g'riligini, ularning ishga daxldor ayrim holatlarni esiga tushirib, ko'rsatuvlarni to'ldirish, ishga daxldor moddiy ashyolarni qayerga yashirganligini, tashlaganligini aniq ko'rsatishlariga erishish, jinoyat sodir qilishda jinoyat joyiga qayerdan kirgan va chiqqan yo'nalishini aniqlash tashkil etadi.

Ko'rsatuvlarni hodisa sodir bo'lgan joyda tekshirish ilgari berilgan ko'rsatuvlarni tekshirilayotgan voqea bilan bog'liq joyda tekshirish yoki ularga aniqlik kiritish yo'li bilan yangi holatlarni aniqlash maqsadida o'tkaziladigan ter-

1 O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi // <https://lex.uz/uz/docs/111460>.

gov harakati bo'lib, uning vazifalari ish materialidagi dalillarni tekshirish, ko'rsatuvlardagi qarama-qarshiliklarni bartaraf etish, yangi dalillarni aniqlash va jinoyatni keltirib chiqargan shart-sharoitlarni aniqlash kabilardan iborat. "Mazkur tergov harakati mustaqil bo'lib, tergov va sud amaliyotida uzoq vaqtlardan buyon qo'llanib kelinayotgan bo'lsa-da, nazariy jihatdan o'tgan asrning 60-yillaridan buyon mukammal asoslantirildi, O'zbekistonning qonunchiligida dastlab 1976-yilda tan olindi va hozirgi kunda amalda bo'lgan Jinoyat-protsessual kodeksida mustahkamlandi, shu bilan birga, mustaqil tergov harakati maqomiga ega bo'ldi"².

Ko'rsatuvlari tekshirilayotgan shaxslar hodisa sodir bo'lgan joyda bir vaqtning o'zida ko'rsatish, ko'zdan kechirish yoki ba'zi narsalarni, hujjatlarni, izlarni olish yoxud muayyan harakatlarni namoyish qilish orqali tushuntirish beradi yoki o'zining avval bergan ko'rsatuvlariga aniqlik kiritadi. Shuni ta'kidlash lozimki, bir vaqtning o'zida bir necha shaxsning ko'rsatuvlarini hodisa sodir bo'lgan joyda tekshirishga, shuningdek, tekshiruv jarayoniga chetdan aralashishga, gap o'rgatishga va ishora qiluvchi savollar berishga yo'l qo'yilmaydi.

Ko'rsatuvlarni hodisa sodir bo'lgan joyda tekshirish jarayonida ko'rsatuv bergan shaxs tekshirilayotgan hodisaning sharoit va holatini joyida tiklaydi; ish uchun ahamiyatli bo'lgan narsalarni, hujjatlarni, izlarni qidirib topadi va ko'rsatadi; ayrim harakatlarni namoyish qiladi; tekshirilayotgan hodisada u yoki bu narsaning qanday ahamiyati bo'lganligini ko'rsatadi; hodisa sodir bo'lgan joyda sharoitning o'zgarganligiga e'tiborni qaratadi; o'zining avvalgi ko'rsatuvlarini aniqlashtiradi va ularga oydinlik kiritadi. "Bunday tekshirish hodisa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirish, hujjatlarni, ashyoviy dalillarni ko'zdan kechirish, guvohlantirish, tintuv qilish, so'roq qilish, tanib olish uchun ko'rsatish, eksperiment o'tkazish kabi tergov harakatlari orqali o'tkaziladi"³. Ko'rsatuvi tekshirilayotgan shaxs erkin so'zlab bergach va harakatlarni erkin namoyish qilib bo'lgach, unga savollar berilishi mumkin.

Har qanday tergov harakatini o'tkazishdan avval unga tayyorgarlik ko'rilishi zarur bo'lganidek, ushbu tergov harakatiga ham puxta tayyorgarlik ko'rish va tashkiliy masalalarni hal etish lozim bo'ladi. Bunda asosiysi, tekshirish predmeti bo'lgan va asosiy tekshiriluvchi manba so'roq qilingan shaxsning ko'rsatuvi yuzasidan uning joyi, vaqti va holatlari tekshirilishi lozimligi belgilab olinadi. Tekshirish jarayonida yangi holatlar ochilib qolgan taqdirda, ayblanuvchi yoki gumon qilinuvchining ishtirokida mazkur joylarni ko'zdan kechirish va rasmiylashtirish, ana undan keyin zarurat bo'lsa, ko'rsatuvni tekshirish o'tkazilishi lozim.

Shuning uchun ham hodisa joyida ko'rsatuvlarni tekshirish harakatini muvaffaqiyatli va natijali o'tkazish uchun ilgari bu yerda o'tkazilgan ko'zdan kechirishga oid materiallarga ham ega bo'lish kerak. Buni hodisa joyini ko'zdan kechirish bilan mazkur tergov harakati orasida birmuncha vaqt o'tishi natijasida atrof-muhit o'zgarishi bilan dastlabki holatning sharoiti ham o'zgarib ketishi va ashyoviy dalil bo'lgan buyumlar, izlar o'zgarib yo'qolib ketishi mumkinligi bilan izohlash mumkin. Shu sababdan ko'rsatuvlarni tekshirishdan oldin ularni jinoyat ishidagi materiallar bilan qiyoslab tahlil qilish va ko'zdan kechirish bayonnomasidagi holatlarning ko'rsatuvdagi ma'lumotlar bilan mosligi, zidligi yoki boshqacha bog'liqligini tekshirish kerak bo'ladi.

Hodisa sodir bo'lgan joyga borish paytida ko'rsatuvlari tekshiriladigan shaxsdan qanday belgilarga ko'ra u borayotgan yo'nalishni eslab qolganligi va hodisa bo'lgan joyni tanib olganligi to'g'risida so'raladi va uni bayonnomada qayd etish kerak bo'ladi. O'sha vaqtda ko'rsatuvlari tekshirilayotgan shaxsga biron-bir yo'lni ko'rsatuvchi imo-ishora qilish, yordam ko'rsatish yoki uning yo'nalishlarni tanlashda ixtiyorini cheklash man etiladi. Hibsga olingan shaxsga nisbatan, agar uning ko'rsatuvlari tekshirilayotgan bo'lsa, tegishli xavfsizlik choralarini qabul qilinadi.

Hodisa joyida ko'rsatuvlarni tekshirishga tayyorgarlik ko'rishda ko'rsatuvi tekshirila-

2 G'.Abdumajidov va boshqalar Kriminalistika. TDYUI, "Adolat", Toshkent, 2003-yil.

3 A.Achilov, I.Astanov, M.Do'stov Bojxona organlarida kriminalistika. Bojxona instituti, Toshkent, 2020-yil.

yotgan shaxslarning hodisa joyiga olib borishda tegishli chora-tadbirlar ham belgilab olinishi lozim. Ayniqsa, ehtiyot chorasi sifatida qamoq qo‘llanilgan ayblanuvchilarning ishtiroki zarur bo‘lgan taqdirda, ularni hodisa joyiga olib borishda xavfsizlik choralari ham nazarda tutilishi lozim. Xususan, bojxona sohasidagi jinoyatlar, ya‘ni “bojxona qonun hujjatlarini buzish” va “kontrabanda” jinoyatlari bo‘yicha o‘tkazilayotgan tergov harakatlari jarayonida ushbu jinoyatlar og‘ir va o‘ta og‘ir jinoyatlar turkumiga mansubligidan kelib chiqib, qamoqda saqlash tarzidagi ehtiyot chorasi qo‘llangan bo‘ladi. “Marshrut bo‘yicha harakat qilganda ko‘rsatuvlari tekshiriladigan shaxs tergov-tezkor guruhini boshlab borishi (yurishi) lozim. Agar hibsga olingan shaxsning ko‘rsatuvlari tekshiriladigan bo‘lsa, u tezkor xodim bilan birga va bir qadam keyinroq kishanband holda (ko‘rsatuvlari tekshiriladigan shaxs bilan tezkor xodim bir kishanga bog‘langan holda) yo‘l boshlashi, boshqa tergov-tezkor guruhining qatnashchilari esa ularning ketidan borishi zarur”⁴.

Hodisa joyiga chiqish vaqtini ham oldindan belgilab olish muhim hisoblanadi. Qoida tariqasida tergov harakatlari kunduzgi vaqtda o‘tkazilgani kabi ko‘rsatuvlarni hodisa joyida tekshirish ham kunduzi, maqbul sharoitda o‘tkazilishi va transport ta‘minotining rejalashtirib olinishi maqsadga muvofiq. Shuningdek, hodisa ro‘y bergan joyga olib boruvchi yo‘l, joyning o‘zi, u yerdagi izlar, ashyoviy dalillarning yashirilgan, topilgan joylarini tasvirga olish uchun zarur bo‘ladigan foto-kino apparatlari, videotasvir yozish jihozlari, zarur hollarda qidiruv asboblari va xizmat itlari bilan ta‘minlash zarur bo‘ladi.

Ko‘rsatuvni hodisa joyida tekshirishning protsessual qoidalari Jinoyat-protsessual kodeksining 133-moddasida ko‘rsatilgan bo‘lib, ko‘rsatuvlarni hodisa sodir bo‘lgan joyda tekshirishni surishtiruvchi yoki tergovchi xolislar ishtirokida, sud esa taraflar ishtirokida o‘tkazadi. Ko‘rsatuvlarni hodisa sodir bo‘lgan joyda tekshirishga mutaxassislar va ekspertlar jalb qilinishi mumkin. Surishtiruvchi, tergovchi yoki sud taraflar va bu tergov harakatining

boshqa qatnashchilari ishtirokida tekshiriladigan ko‘rsatuvlarni e‘lon qiladi, ko‘rsatuv bergan shaxsdan ularning to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini, qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritishga ehtiyoj bor yoki yo‘qligini so‘raydi, tekshirishning maqsadi va tartibini tushuntiradi. Basharti guvoh yoki jabrlanuvchining ko‘rsatuvlari tekshirilayotgan bo‘lsa, ular, o‘n olti yoshga to‘lmagan shaxslarni istisno qilganda, ko‘rsatuv berishdan bosh tortganlik va bila turib yolg‘on ko‘rsatuv berganlik uchun jinoiy javobgarlikka tortilish haqida ogohlantirilishi lozim. Bir vaqtning o‘zida bir necha shaxsning ko‘rsatuvlarini hodisa sodir bo‘lgan joyda tekshirishga yo‘l qo‘yilmaydi. Ko‘rsatuvlarni hodisa sodir bo‘lgan joyda tekshirish quyidagilardan iborat bo‘lishi mumkin: ko‘rsatuv bergan shaxs tekshirilayotgan hodisaning sharoit va holatini joyida tiklaydi; ish uchun ahamiyatli bo‘lgan narsalarni, hujjatlarni, elektron ma‘lumotlarni, izlarni qidirib topadi va ko‘rsatadi; ayrim harakatlarni namoyish qiladi; tekshirilayotgan hodisada u yoki bu narsaning qanday ahamiyati bo‘lganligini ko‘rsatadi; hodisa sodir bo‘lgan joyda sharoitning o‘zgarganligiga e‘tiborni qaratadi; o‘zining avvalgi ko‘rsatuvlarini aniqlashtiradi va ularga oydinlik kiritadi. Bu harakatlar vaqtida chetdan aralashishga, gap o‘rgatishga va ishora qiluvchi savollar berishga yo‘l qo‘yilmaydi. Ko‘rsatuvni tekshirilayotgan shaxs erkin so‘zlab bergach va harakatlarni erkin namoyish qilib bo‘lgach, unga savollar berilishi mumkin. Ko‘rsatuvni hodisa sodir bo‘lgan joyda tekshirishda qatnashayotgan shaxslar surishtiruvchi, tergovchi va sudning e‘tiborini, ularning fikricha ish holatlarini aniqlashtirishga yordam beradigan barcha narsalarga qaratishga, ba‘zi harakatlarning takrorlanishini talab qilishga haqlidir. Ko‘rsatuvlarni hodisa sodir bo‘lgan joyda tekshirilayotgan shaxs va tergov harakatining boshqa ishtirokchilari o‘tkazilayotgan tergov harakati yuzasidan ularni qo‘shimcha ravishda so‘roq qilishni talab etishga haqlidir⁵.

Ushbu tergov harakati ilgari so‘roq qilingan shaxs tergov qilinayotgan jinoyat, uning moddiy sharoitlari, ayrim holatlari va tafsi-

4 A.Achilov, I.Astanov, M.Do‘stov Bojxona organlarida kriminalistika. Bojxona instituti, Toshkent, 2020-yil.

5 O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi // <https://lex.uz/uz/docs/111460>

lotlari to'g'risida chindan ham xabardorligini aniqlashga qaratiladi. Hodisa sodir bo'lgan joy sharoitlari bilan ishni o'z yurituviga boshqa tergovchidan qabul qilib olgan va hodisa sodir bo'lgan joyini o'zi ko'zdan kechirmagan tergovchining tanishishi ham maqsadga muvofiq. Shunda u guvohlar, jabrlanuvchi, ayblanuvchining ko'rsatuvlarini tushunishi va baholashi oson bo'ladi. Shuni tan olish kerakki, hodisa joyini ko'zdan kechirish jarayonida barcha aniqlangan predmetlar va izlar darhol olinadi, ko'rsatuvlarni hodisa sodir bo'lgan joyda tekshirish vaqtida biron predmetni aniqlash va olib qo'yish ehtimoli katta bo'lmasa ham, lekin kamdan-kam hollarda uchraydi⁶.

Ko'rsatuvlarni hodisa sodir bo'lgan joyda tekshirish shaxslar soniga qarab, bitta yoki bir nechta voqeaga nisbatan o'tkazilishiga qarab farqlanishi mumkin. Ko'rsatuvlari tekshirilayotgan shaxslar soni faqat bir shaxs yoki bir necha shaxslardan iborat bo'lishi mumkin. Ayni bir yoki boshqa obyektlar yuzasidan bir necha shaxslarning ko'rsatuvlarini tekshirishda o'sha joyda yoki boshqa nuqtalardan videoyozuvga olinishi tavsiya etiladi, natijada ishtirokchilarning ko'rsatuvlari va harakatlarining farqlari yoki muvofiqligini ko'rish mumkin⁷. Tekshiruv tergovchiga ma'lum bo'lgan va ilgari hodisa sodir bo'lgan joy sifatida ko'zdan kechirilgan joyda va agar jinoyat yashirin bo'lib qolgan yoki ochilmagan bo'lsa, tergovchiga ma'lum bo'lmagan joyda o'tkazilishi mumkin.

Mazkur tergov harakatini o'tkazish taktikasining xarakterli jihatlari shundan iboratki, bunda ko'rsatuvlari tekshiriladigan shaxsdan o'tkaziladigan tergov harakatida ishtirok etishga roziligini olish, unga hodisa joyiga borish yo'lini tanlash, tekshiriluvchi holat-vaziyatlarini bajarish ixtiyorini berish lozim bo'ladi. Agar ko'rsatuvlari tekshiriladigan shaxslar

bir nechta bo'lsa, ularning har qaysilari bilan alohida tekshiruv o'tkazish, ko'rsatuvlarni tekshirish jarayonida so'roq qilingan shaxs hodisa joyidagi harakatlarini tushuntirib, qo'shimcha ma'lumotlar berib to'ldirish imkonini yaratish, ko'rsatuvlari tekshirilayotgan shaxslarning ma'lumotlari bilan hodisa joyidagi muayyan holatlarni taqqoslash, mos ekanini aniqlash, hodisa joyida yangi izlar-ashyolarni topish maqsadida qidiruv ishlarini o'tkazish hamda zarur kriminalistik texnik vositalarini qo'llash tergov harakatini o'tkazayotgan tergovchi yoki surishtiruvchining vazifalaridan hisoblanadi.

Ma'lumotlar va narsalardan, ular tergov harakati bayonnomasi yoki sud majlisi bayonnomasida qayd etilganidan keyingina dalil sifatida foydalanish mumkin. Bayonnomalar yuritish uchun mas'uliyat surishtiruv va dastlabki tergov bosqichida surishtiruvchi va tergovchi, sudda esa, raislik qiluvchi va sud majlisi kotibi zimmasiga yuklatiladi. Ko'rsatuvlarni hodisa joyida tekshirish jarayoni va natijalari O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 90-92-moddalarida nazarda tutilgan qoidalarga muvofiq surishtiruvchi yoki tergovchi tuzadigan bayonnomaga yoki sud majlisi bayonnomasiga kiritiladi.

Shuningdek, mazkur tergov harakatini o'tkazishda xolislarni, zarur hollarda mutaxassis va ekspertlarni jalb qilish ham muhim protsessual ahamiyatga ega shartlardan biri hisoblanadi. Tergovchi yoki surishtiruvchi bunda xolis sifatida jalb qilinayotgan shaxslarning ishdan manfaatdor emasligiga, ekspert va mutaxassis sifatida jalb qilinayotgan shaxslarning tegishli soha bo'yicha bilim va ko'nikmaga ega ekanliklarini tasdiqlovchi ma'lumotlarni oldindan olishlari lozim bo'ladi. Bu esa, albatta, tergov harakatining protsessual jihatdan to'g'ri, har tomonlama puxta va muvaffaqiyatli chiqishini ta'minlaydi.

#

6 A.C.Мелникова, Е.Э.Колбасина "Проверка показаний на месте: значение, особенности, пробелы законодательства // ЮП.2020 г. №4

7 Л.Аксенова «Особенности проверки показаний на месте», Закон и право. 2021 г. №6

Naeem ALLAHRAKHA,
Associate Professor Department of Law and
Technology Tashkent state University of Law,
Doctor of Philosophy (PhD) in Law

AN INTERSECTIONAL APPROACH TO ANALYZING CYBER-HARASSMENT LAWS THROUGH THE LENS OF GENDER AND ETHNIC MINORITY GROUPS

ABSTRACT. This research employs an intersectional legal methodology to critically analyze cyber-harassment laws impacting gender and ethnic minority populations. The study argues that legal frameworks often fail to address the multidimensional nature of online abuse targeting women and minorities based on overlapping gender, race, and identity factors. Through integrative literature review and comparative analysis across jurisdictions, the paper explores whether current laws adequately protect minority women from intersectional harassment. The paper identifies gaps in legal recourse for intersectional cyber-harassment, particularly for minority women facing compounded gender and ethnic abuse. The research develops equitable policy recommendations to protect minority women in digital spaces by acknowledging their vulnerability to multifaceted attacks. Reforms are suggested to improve legislation, enforcement, and access to justice. Adopting an intersectional legal lens reveals a need to evolve policy to address overlapping prejudice.

ANNOTATSIIYA. Ushbu tadqiqot xotin-qizlarga ta'sir ko'rsatuvchi kibertazyiq va onlayn ta'qibga oid qonun hujjatlarini tanqidiy tahlil qiladi. Tadqiqotda amaldagi huquqiy mexanizmlar onlayn zo'ravonlikning gender, irq va shaxsiy identifikatsiya kabi o'zaro bog'liq omillar ta'sirida shakllanadigan murakkab xususiyatlarini ko'p hollarda yetarlicha qamrab olmasligi ta'kidlanadi. Integratsiyalashgan adabiyotlar sharhi hamda turli yurisdiksiyalardagi qonunchilikning qiyosiy tahlili asosida amaldagi qonunlar ayollarni kibertazyiqdan qay darajada samarali himoya qilishi o'rganiladi. Tadqiqot, ayniqsa, gender va etnik mansublik bilan bog'liq bir nechta shakldagi tazyiqqa duch keladigan ayollarni huquqiy himoya qilishda mavjud bo'shliqlarni aniqlaydi. Shuningdek, raqamli makonda ayollarni turli omillar uyg'unligi natijasida yuzaga keladigan tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilishga qaratilgan takliflar ishlab chiqiladi. Qonunchilikni takomillashtirish, huquqni qo'llash amaliyotini kuchaytirish hamda odil sudlovdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha islohotlar taklif etiladi. Tadqiqot natijalari gender, etnik mansublik va boshqa ijtimoiy omillarning o'zaro kesishuvini inobatga olgan holda huquqiy siyosatni takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

АННОТАЦИЯ. В данном исследовании применяется интерсекциональная правовая методология для критического анализа законов о кибербуллинге, затрагивающих гендерные и этнические меньшинства. В работе утверждается, что правовые рамки часто не справляются с решением многомерной природы онлайн-насилия, направленного против женщин и меньшинств на основе пересекающихся факторов пола, расы и идентичности. Посредством интегративного обзора литературы и сравнительного анализа юрисдикций статья исследует, адекватно ли действующие законы защищают женщин из числа меньшинств от интерсекционального преследования. В статье выявляются пробелы в правовой защите от интерсекционального кибербуллинга, особенно для женщин из числа меньшинств, сталкивающихся с сочетанием гендерного и этнического насилия. Исследование разрабатывает справедливые политические рекомендации для защиты женщин из числа меньшинств в цифровом пространстве, признавая их уязвимость перед многогранными атаками. Предлагаются реформы для совершенствования законодательства, правоприменения и доступа к правосудию. Принятие интерсекциональной правовой перспективы выявляет необходимость развития политики для решения проблемы пересекающихся предрассудков.

Key words: cyber-harassment, ethnic minority, legal framework, jurisdictions.

Kalit so'zlar: kibertazyiq, etnik ozchilik, huquqiy tizim, yurisdiksiyalar.

Ключевые слова: кибербуллинг, этническое меньшинство, правовая система, юрисдикции.

Cyber harassment involves using digital means to deliberately cause distress and harm. Harassment also includes hate speech targeting identity traits like gender or sexual orientation¹. Increased social media usage has led to

a surge in cyber harassment affecting diverse populations². Cho Jang-mi's 2022 suicide after online harassment for being labeled a feminist reflects deep-rooted societal misogyny³. Perpetrators, influenced by masculinist and anti-femi-

1 Adamson, D. M., Brothers, A., Romanosky, S., Blumenthal, M. S., Ligor, D. C., Stanley, K. D., Schirmer, P., & Verástegui, J. V. (2023). Cyberstalking: A Growing Challenge for the U.S. Legal System. Santa Monica, CA: RAND Corporation. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2637-1.html

2 Kee, D. M. H., Al-Anesi, M. A. L., & Al-Anesi, S. A. L. (2022). Cyberbullying on social media under the influence of COVID-19. *Global Business and Organizational Excellence*, 41(6), 11–22. <https://doi.org/10.1002/joe.22175>

3 Lee, J. (2022, February 6). Jo Jang-mi, internet personality, is dead at 27. *Korea JoongAng Daily*. <https://koreajoongangdaily.joins.com/2022/02/06/entertainment/television/bj-jammi-suicide-korea/20220206190428388.html>

nist ideologies, often target women who deviate from traditional norms⁴. Over 60% of children and 40 % of adults have faced cyberbullying, with 64 % of young adults (18-29) experiencing harassment⁵. Disturbingly, middle school-aged victims of cyberbullying are nearly twice as likely to attempt suicide compared to those not involved in such incidents. 75% of cyberbullying incidents occur on Facebook, and searches for online moderation and LGBTQ therapy have increased significantly in recent years⁶.

A study by the Bar Council in England and Wales found that 25% of women reported experiencing bullying and harassment, including online, compared to only 10.2% of men⁷. Black barristers faced greater discrimination and bullying than white colleagues. Women in academic medicine are more likely than men to experience sexual harassment and cyber incivility⁸. Underrepresented racial/ethnic groups and LGBTQ+ individuals were more likely to be targeted⁹. Intersectionality Theory, developed by Kimberlé Crenshaw, emphasizes the interconnectedness of social identities such as race, class, and gender¹⁰. People with intersecting identities face compounded harassment

based on multiple factors. A woman of ethnic minority, for instance, faces harassment targeting both gender and ethnicity simultaneously, creating compounded abuse distinct from single-axis harassment¹¹.

A comprehensive study reveals that only 30% of global states have legal protections against cyber harassment¹². Only 58 of 190 states have enacted such legislation, concentrated in high-income countries. The situation is particularly dire in regions like the Middle East, North Africa, and Sub-Saharan Africa. In terms of cyber-sexual harassment, only 12% of states, including a few in Latin America and the Caribbean, have specific laws. Only 27% of states provide criminal penalties, and even fewer offer civil remedies¹³. Special procedures exist in 19 states, but protections for women with disabilities and children remain inadequate. This leaves less than half the global female population legally protected from cyber harassment¹⁴.

Current legal frameworks largely predate the digital era and fail to address online harassment complexities, especially as they affect minority women¹⁵. Traditional laws overlook cyberharassment's pervasiveness and the anonymity

4 Huang, Q. (2023). Anti-Feminism: Four strategies for the demonisation and depoliticisation of feminism on Chinese social media. *Feminist Media Studies*, 23(7), 3583-3598. <https://doi.org/10.1080/14680777.2022.2129412>

5 Anderson, M. (2018, September 27). A Majority of Teens Have Experienced Some Form of Cyberbullying. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/internet/2018/09/27/a-majority-of-teens-have-experienced-some-form-of-cyberbullying/>

6 Zhu C, Huang S, Evans R and Zhang W (2021) Cyberbullying among Adolescents and Children: A Comprehensive Review of the Global Situation, Risk Factors, and Preventive Measures. *Front. Public Health* 9:634909. doi: 10.3389/fpubh.2021.634909

7 Rowland, J. (2023). Women & Black Barristers Are Disproportionately Affected By Bullying & Discrimination at Work. NEATHOUSE PARTNERS. Retrieved from <https://neathousepartners.com/women-black-barristers-are-disproportionately-affected-by-bullying-discrimination-at-work/>

8 Owe, J. (2023, June 6). Study finds that women and underrepresented groups experience higher rates of workplace mistreatment in academic medicine. Emory University. https://news.emory.edu/stories/2023/06/winship_study_women_and_underrepresented_groups_experience_workplace_mistreatment_academic_medicine/story.html

9 Slakoff, D. C., & Brennan, P. K. (2020). White, Black, and Latina Female Victims in U.S. News: A Multivariate and Intersectional Analysis of Story Differences. *Race and Justice*, 13(2). <https://doi.org/10.1177/215336872096183>

10 Crenshaw, K. (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299. <https://doi.org/10.2307/1229039>

11 Herrera, J., & McCarthy, B. (2022). Street Harassment Interpretations: An Exploration of the Intersection of Gender and Race/Ethnicity, and Mediator Variables. *Violence Against Women*, 29(3-4), 453-474. <https://doi.org/10.1177/10778012221094067>

12 Santagostino Recavarr, I., & Elefante, M. (2023, November 27). Protecting women and girls from cyber harassment: A global assessment. World Bank Blogs. <https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/protecting-women-and-girls-cyber-harassment-global-assessment#:~:text=Only%2030%20percent%20of%20economies,some%20legislation%20on%20this%20topic.>

13 European Institute for Gender Equality. (2021). Cyber violence against women and girls: Key terms and concepts. Retrieved from https://eige.europa.eu/sites/default/files/cyber_violence_against_women_and_girls_key_terms_and_concepts.pdf

14 Bussu, A., Ashton, S. A., Pulina, M., et al. (2023). An explorative qualitative study of cyberbullying and cyberstalking in a higher education community. *Crime Prevention and Community Safety*, 25, 359-385. <https://doi.org/10.1057/s41300-023-00186-0>

15 Slaughter, A., & Newman, E. (2022). New Frontiers: Moving Beyond Cyberbullying to Define Online Harassment. *Journal of Online Trust and Safety*, 1(2). <https://doi.org/10.54501/jots.v1i2.5>

abusers exploit¹⁶. The intersectional abuse minority women face—blending sexism, racism, and other discrimination—is seldom recognized or combated by outdated legal structures¹⁷. Central research question: How can cyber-harassment laws be reformed to address multidimensional online abuse and provide adequate protection and recourse against intersectional cyber-harassment? This search question encompasses the three key research problems:

1. Deficiencies in addressing the multidimensional nature of online abuse experienced by women and ethnic minorities.
2. Insufficient legal protection for minority women facing compounded abuse at the intersection of gender and ethnic identity.
3. Necessity for equitable policy reform and enhanced legal recourse for victims of intersectional cyber-harassment.

This research aims to bridge the knowledge gap in legal analysis and policy development of cyber-harassment laws impacting gender and ethnic minority groups. The study recognizes that frameworks overlook the complex online abuse targeting minority women, who face unique challenges due to overlapping identities of gender, race, and ethnicity. The research undertakes an integrative literature review, comparative jurisdictional analysis, identifies legal shortcomings, and develops targeted policy recommendations.

Intersectional theory was coined in 1989 by Kimberlé Williams Crenshaw. It is the study of overlapping or intersecting social identities and related systems of oppression, domination,

or discrimination (Collins and Bilge, 2016)¹⁸. Online harassment requires application of civil rights law and social norms (Citron, 2014)¹⁹. Gendered cyber hate articulates its overlooked status while blending theoretical and empirical approaches (Jane, 2017)²⁰. Social media design and policies amplify racist discourse and inequalities (Matamoros-Fernández, 2017)²¹. The development of distinct legal frameworks for online interactions challenges traditional territorial-based laws (Johnson & Post, 1996)²².

The hidden governance rules of technology companies call for reevaluation of internet regulation to safeguard fundamental rights (Suzor, 2019)²³. Addressing minority women’s cyberharassment challenges requires a multifaceted approach. This involves developing intersectional legislation, ensuring inclusive policy formation, and enhancing enforcement mechanisms through specialized training. Legal recourse must be accessible through support services, legal aid, and multilingual information. Key steps include public awareness campaigns, tech company collaboration, and international cooperation. Continuous research, evaluation, and tailored support networks are essential. Educating legal professionals on intersectionality ensures informed handling of minority women’s cyberharassment cases²⁴.

This research employs a primarily qualitative methodology to explore legal challenges of cyber-harassment laws for gender and ethnic minority groups. A thorough literature review of academic articles, legal journals, and industry reports on cyber-harassment and inter-

16 Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. University of Chicago Legal Forum, 1989(1), Article 8. Retrieved from <http://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8>

17 Makkonen, T. (2002). Multiple, compound and intersectional discrimination: Bringing the experiences of the most marginalized to the fore. Institute for Human Rights, Åbo Akademi University. Retrieved from <https://www.abo.fi/wp-content/uploads/2018/03/2002-Makkonen-Multiple-compound-and-intersectional-discrimination.pdf>

18 Jones, A. (2017). Review of Intersectionality by Hill Collins & Bilge. Canadian Journal of Disability Studies, 6(4).

19 Citron, D. K. (2014). Hate Crimes in Cyberspace. Harvard University Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt7zsws7>

20 Jane, E. A. (2018). Gendered cyberhate: A new digital divide? In *Theorizing Digital Divides*. Routledge.

21 Matamoros-Fernández, A. (2017). Platformed racism: The mediation and circulation of an Australian race-based controversy on Twitter, Facebook and YouTube. *Information, Communication & Society*, 20(6), 930-946. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2017.1293130>

22 Johnson, D. R., & Post, D. (1996). Law and Borders: The Rise of Law in Cyberspace. *Stanford Law Review*, 48(5), 1367–1402. <https://doi.org/10.2307/1229390>

23 Suzor, N. P. (2019). Access. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108666428>

24 Sarkar, G., & Shukla, S. K. (2023). Behavioral analysis of cybercrime: Paving the way for effective policing strategies. *Journal of Economic Criminology*, 2, 100034. <https://doi.org/10.1016/j.jeconc.2023.100034>

sectionality was conducted. The data collection process in this study involves a combination of doctrinal research and grounded theory approaches. Doctrinal research systematically analyzes relevant case law, legislation, and regulations across jurisdictions. This allows comparative analysis of how current laws address harassment of minority women and whether deterrence mechanisms provide adequate protection. Grounded theory gathers qualitative data from legal case studies, expert interviews, and focus group discussions with legal professionals, victims, and advocates. This allows themes to emerge directly from the data, providing insights into practical challenges and opportunities. The data analysis approach in this study involves a systematic and iterative process of coding, categorizing, and interpreting the collected data. Legal databases (Westlaw, LexisNexis, HeinOnline, FindLaw) provided case law, legislation, and commentary. Additionally, scholarly databases like Google Scholar, ProQuest, and JSTOR are used to access academic literature on the topic. Collaboration with legal experts, advocacy organizations, and community stakeholders is also crucial to gain practical insights and ensure the relevance of the research findings.

Developing intersectional legislation for ethnic minority women is vital for a secure digital world. This process begins with thorough research on the unique challenges these women face online²⁵. Collaborating with experts in gender studies, cyber law, and ethnic mi-

nority groups is essential for gaining in-depth insights. The legislation must clearly define what constitutes online abuse, focusing on both gender and ethnic discrimination. Raising awareness through educational campaigns can shift societal attitudes and reduce stigma. Victims need robust legal, counseling, and online safety support²⁶.

Inclusive policy formation requires integrating minority women's perspectives. Achieving this requires deliberate efforts to ensure their representation in legislative and decision-making bodies, potentially through quotas or specific encouragement policies²⁷. This recognizes that individuals with intersecting social characteristics (gender, race, disability, and sexuality) may require additional support²⁸. Enhanced enforcement requires robust legal frameworks and specialized units for cyber harassment involving intersecting identities²⁹. Specialized training for law enforcement in understanding and handling cyber harassment cases is crucial. Training must address legal, social, and psychological impacts on victims³⁰.

Accessible legal recourse requires comprehensive, culturally sensitive strategies³¹. Providing legal information in multiple languages ensures accessibility for non-native speakers. Supportive reporting requires law enforcement and legal professional training in cultural sensitivity and trauma-informed approaches. Free or affordable legal aid is crucial, especially in domestic violence and discrimination cases. Community outreach and workshops empower

25 Allen, A., & Asha. (2022, November 1). An Intersectional Lens on Online Gender Based Violence and the Digital Services Act. VerfBlog. <https://verfassungsblog.de/dsa-intersectional/>

26 Jang, Y., & Ko, B. (2023). Online Safety for Children and Youth under the 4Cs Framework—A Focus on Digital Policies in Australia, Canada, and the UK. *Children*, 10(8), 1415. <https://doi.org/10.3390/children10081415>

27 Gentle-Genitty, C., Merrit, B., & Kimble-Hill, A. C. (2021). A model for crafting diversity, inclusion, respect, and equity (DIRE) policy statements toward catalyzing organizational change. *ACS Central Science*, 7(3), 383–391. <https://doi.org/10.1021/acscentsci.0c01533>

28 Richardson, B. K., & Taylor, J. (2009). Sexual harassment at the intersection of race and gender: A theoretical model of the sexual harassment experiences of women of color. *Western Journal of Communication*, 73(3), 248–272. <https://doi.org/10.1080/10570310903082065>

29 Sarkar, G., & Shukla, S. K. (2023). Behavioral analysis of cybercrime: Paving the way for effective policing strategies. *Journal of Economic Criminology*, 2, 100034. <https://doi.org/10.1016/j.jeconc.2023.100034>

30 Deshpande, S. (2019). Sociocultural and Legal Aspects of Violence against Men. *Open Access Research Journal*, 1(3-4). <https://doi.org/10.1177/2631831819894176>

31 Sutton, M. Y., Anachebe, N. F., Lee, R., & Skanes, H. (2021). Racial and ethnic disparities in reproductive health services and outcomes, 2020. *Obstetrics & Gynecology*, 137(2), 225–233. <https://doi.org/10.1097/AOG.0000000000004224>

women about their rights and legal resources³². Collaborating with community organizations helps reach those who might be hesitant to seek legal assistance. Campaigns should educate about cyber harassment and promote safe online practices³³. Awareness campaigns can leverage social media and school programs to disseminate information. Education should emphasize digital etiquette, online respect, and consequences of harassment³⁴.

Tech company collaboration involves user-friendly reporting tools identifying harassment based on race, gender, and religion³⁵. Detection algorithms require diverse data training to ensure transparency and avoid bias. Clear, enforceable policies must be consistently implemented. Data sharing with researchers aids understanding and mitigation of harassment patterns. Tools, policies, and algorithms must be regularly reviewed to keep pace with evolving harassment³⁶. Continuous research and evaluation are essential to track evolving harassment methods, impacts, and intervention efficacy³⁷. Laws and policies must be regularly evaluated and adapted to technological advancements like deepfakes and AI-driven bots. Efficient monitoring and reporting systems are needed to gather data on

harassment prevalence³⁸.

Cross-border collaboration enables sharing insights, resources, and strategies. Coordinating Computer Emergency Response Teams (CERTs) enhances rapid response to cyber harassment incidents. National cybersecurity strategies provide coordinated risk management³⁹. Combating cyber-harassment against minority women requires developing and financing support networks⁴⁰. Initiatives include specialized counseling services attuned to these women's unique challenges. Safe, moderated online support groups provide platforms for victims to share experiences and receive advice. Support advocacy organizations that raise awareness, advocate policy changes, and offer legal support. Financial aid for harassment-related expenses is equally important⁴¹.

Specialized legal education and training on cyberharassment, particularly for minority women, enhances the capability of lawyers, judges, and investigators. Training should include intersectionality theory and real-world scenarios to grasp cyberharassment's multifaceted nature⁴². Expert consultations and empathy training foster deeper understanding of victims' experiences. Furthermore, making such education a part of continuing legal education (CLE) ensures that

32 Jacobs, K., Saggars, M., & Namy, S. (2011). Understanding the Process and Benefits of a Pilot Program to Advance Women's Property Rights in Uganda. International Center for Research on Women (ICRW). Retrieved from <https://www.icrw.org/wp-content/uploads/2016/10/How-do-community-based-legal-programs-work.pdf>

33 Auriemma, V., Iorio, G., Roberti, G., & Morese, R. (2020). Cyberbullying and empathy in the age of hyperconnection: An interdisciplinary approach. *Frontiers in Sociology*, 5, 551881. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2020.551881>

34 Park, S., Na, E.-Y., & Kim, E. (2014). The relationship between online activities, netiquette and cyberbullying. *Children and Youth Services Review*, 42, 74-81. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2014.04.002>

35 Milosevic, T. (2016). Social media companies' cyberbullying policies. *International Journal of Communication*, 10, 5164-5185. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/viewFile/5320/1818>

36 Siddique, S., Haque, M. A., George, R., Gupta, K. D., Gupta, D., & Faruk, M. J. H. (2024). Survey on Machine Learning Biases and Mitigation Techniques. *Digital*, 4(1), 1-68. <https://doi.org/10.3390/digital4010001>

37 Anabo, I. F., Elexpuru-Albizuri, I., & Villardón-Gallego, L. (2019). Revisiting the Belmont Report's ethical principles in internet-mediated research: Perspectives from disciplinary associations in the social sciences. *Ethics and Information Technology*, 21(2), 137-149. <https://doi.org/10.1007/s10676-018-9495-z>

38 Pereira, F., Spitzberg, B. H., & Matos, M. (2016). Cyber-harassment victimization in Portugal: Prevalence, fear and help-seeking among adolescents. *Computers in Human Behavior*, 62, 136-146.

39 Cichonski, P., Millar, T., Grance, T., & Scarfone, K. (2012). Computer Security Incident Handling Guide: Recommendations of the National Institute of Standards and Technology (NIST Special Publication 800-61 Revision 2). Retrieved from <http://dx.doi.org/10.6028/NIST.SP.800-61r2>

40 Lipton, J. D. (2011). Combating Cyber-Victimization. *Berkeley Technology Law Journal*, 26(2), 1103-1155. <http://www.jstor.org/stable/24118683>

41 Wemmers, J.-A. (2021). Compensating Crime Victims. Report prepared for the Office of the Federal Ombudsman for Victims of Crime. Office of the Federal Ombudsperson for Victims of Crime. Retrieved from <https://www.victimfirst.gc.ca/res/cor/CCV-CCV/index.html>

42 Corus, C., & Saatcioglu, B. (2015). An intersectionality framework for transformative services research. *The Service Industries Journal*, 35(7-8), 415-429. <https://doi.org/10.1080/02642069.2015.1015522>

legal practitioners remain up-to-date with emerging trends and challenges in this field⁴³. A multidisciplinary approach incorporating psychology and sociology strengthens this training.

The California Penal Code § 653.2 PC, addresses the issue of indirect electronic harassment. This law makes it a misdemeanor to use electronic means to cause fear for someone's safety. It targets non-consensual electronic sharing of personal information or harassing messages. "Harassment" under this section is defined as behavior that a reasonable person would find extremely alarming, annoying, tormenting, or terrorizing, and that lacks a legitimate purpose. This type of harassment differs from direct electronic harassment or cyberstalking, where the perpetrator personally harasses or stalks the victim. The penalty for violating this law can be up to one year in jail and a fine of up to \$1000.00⁴⁴.

The law has shortcomings in addressing intersectional abuse that is, harassment involving multiple forms of discrimination like race, gender, and sexual orientation. It may not fully capture the complex ways in which people experience harassment online, where intersecting identities can intensify the severity and impact of abuse. The law focuses more on the method of harassment (electronic communication) rather than the nuanced, overlapping forms of discrimination that can occur in these contexts.

The Protection from Harassment Act 1997, applicable in England and Wales, establishes that every individual has the right to be free from harassment. The Act defines harassment as a course of conduct, including speech, causing alarm or distress, and occurring on at least two occasions. It considers an act to be harassment if it is intended to harass or if it seems likely to harass to a reasonable person. The Act

has shortcomings in addressing intersectional abuse, which involves multiple forms of discrimination (like race, gender, and sexual orientation) intersecting. It doesn't explicitly recognize the compound effects of multiple forms of harassment or provide tailored remedies for such intersectional abuse, potentially limiting its effectiveness in comprehensively protecting all individuals, especially those facing complex, multifaceted harassment⁴⁵.

The Criminal Justice and Police Act 2001, Section 42A, outlines an offence related to harassment at a person's home. It states that an individual commits a crime if they are outside or near someone's dwelling with the intent of harassing, alarming, or distressing the resident. It fails to specifically acknowledge or address the complexities of intersectional harassment, which can have unique characteristics and impacts, which involve multiple forms of discrimination overlapping⁴⁶.

Currently, there is no specific EU legislation addressing violence against women and domestic violence. Directive 2011/93/EU, effective since December 17, 2011, is a European Union measure aimed at protecting children from sexual abuse and exploitation. It mandates EU countries to implement prevention measures, safeguard child victims, and prosecute offenders. Key features include criminalizing sexual abuse, setting minimum sentences, extending statutes of limitation, and enabling prosecution in offenders' home countries. This directive may fall short in specifically addressing the intersectional challenges faced by gender and ethnic minority groups in the context of cyber-harassment laws. These groups often experience unique forms of online abuse, influenced by both gender and ethnicity, which may not be

43 Chakraborty, A., & Ghosh, Y. (2015). Promoting Continuing Legal Education: A Step towards Implementing the Second Generation Legal Reforms for Creating Competent Lawyers in the New Century. *Asian Journal of Legal Education*, 2(1). <https://doi.org/10.1177/232200581455275>

44 California Penal Code. (2009). § 653.2. Retrieved from https://leginfo.ca.gov/faces/codes_displaySection.xhtml?sectionNum=653.2&lawCode=PEN

45 United Kingdom. (1997). Protection from Harassment Act 1997, c. 40, § 8. Retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1997/40/section/8>

46 United Kingdom. (2001). Criminal Justice and Police Act 2001, c. 16, Part 1, Chapter 3, Section 42A. Retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2001/16/section/42A>

adequately covered under the general provisions of the directive⁴⁷.

These women confront online abuse that is not only gender-based but also compounded by ethnic biases. Laws and social systems tend to address harassment in singular terms — either race or gender — not adequately addressing compounded bias impacts⁴⁸. The Violence against Women Act (VAWA) in the United States stands out for its targeted approach towards the safety of individuals who have experienced domestic violence, dating violence, sexual assault, or stalking. For minority women, who often confront higher risks of domestic violence compounded by socioeconomic challenges and cultural stigmas, VAWA's provisions are particularly pertinent. It not only offers immediate protection but also addresses the consequential risk of homelessness, a significant concern for many minority women in precarious situations⁴⁹.

Across the Atlantic, the European Union's General Data Protection Regulation (GDPR) takes a different trajectory, focusing on the privacy and security of personal data. While its impact on minority women is less direct compared to VAWA, GDPR safeguards against identity theft and privacy breaches. Minority women, with less access to legal and technological resources, benefit from GDPR's security and control over personal information⁵⁰. Turning to Canada, the approach to combating cyberbullying, though not encapsulated in a specific act, is enacted through various sections of the Criminal Code. This legislation is significant for minority women, who are often targets of online harassment

due to their gender, race, or ethnicity⁵¹.

Australia's Enhancing Online Safety Act 2015 amendments combat non-consensual sharing of intimate images⁵². This disproportionately affects minority women; the eSafety Commissioner's complaints system provides critical redress. Each legislation offers varying degrees of protection, with mixed collective impact on minority women. The Violence against Women Act emerges as a robust framework directly addressing the immediate safety and housing needs of women facing violence. In contrast, the GDPR, though impactful in its domain, provides more indirect benefits. The Canadian approach to cyberbullying, while inclusive in its scope, highlights the need for more specific measures. Australia's amendments offer a blueprint for addressing online violations disproportionately affecting minority women⁵³.

Developing intersectional legislation acknowledging multifaceted online abuse is crucial. Such legislation must define abuse broadly, encompassing gender and ethnic discrimination, and recognize minority women's unique experiences. Representation in legislative bodies, through quotas or encouragement policies, ensures laws reflect their experiences and needs. Law enforcement agencies require specialized training to effectively address the complexities of cyber-harassment, especially when it involves intersectional identities. This training should go beyond the legal aspects and encompass understanding the social and psychological impacts of such harassment on victims.

Cyber-harassment affecting women and eth-

47 European Parliament & Council of the European Union. (2011). Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on combating the sexual abuse and sexual exploitation of children and child pornography, and replacing Council Framework Decision 2004/68/JHA. Official Journal of the European Union, L 335/1. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0093>

48 Pogrebná, G., Angelopoulos, S., Motsi-Omoijade, I., Kharlamov, A., & Tkachenko, N. (2024). The impact of intersectional racial and gender biases on minority female leadership over two centuries. *Scientific Reports*, 14(1), 111. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-50392-x>

49 U.S. Department of Housing and Urban Development. (1994). Violence Against Women Act (VAWA). Retrieved from <https://www.hud.gov/vawa#close>

50 General Data Protection Regulation. (2016). Regulation (EU) 2016/679 (General Data Protection Regulation), OJ L 119, 04.05.2016; cor. OJ L 127, 23.5.2018. Retrieved from <https://gdpr-info.eu/>

51 Canada. (1985). Criminal Code, R.S.C., c. C-46, s. 372. <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/>

52 UK Government. (2020). Online Harms White Paper: Full Government Response to the Consultation (v3.0). Crown Copyright. Open Government Licence. Retrieved from nationalarchives.gov.uk/doc/open-government-licence/version/3

53 Australian Government. (2018). Enhancing Online Safety (Non-consensual Sharing of Intimate Images) Bill 2018. Parliament of Australia. https://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Bills_Legislation/Bills_Search_Results/Result?bid=s1113#:~:text=Amends%20the%3A%20Enhancing%20Online%20Safety,administered%20by%20the%20eSafety%20Commissioner%3B

nic minorities is a serious concern in our digital world. This research highlights the urgent need for legal reforms addressing multifaceted online abuse and providing protection for the most vulnerable. The central claim of this study is that current legal frameworks are insufficient in addressing the intersectional nature of cyber-harassment experienced by women, particularly those from ethnic minority backgrounds. The unique challenges faced by minority women, who often experience cyber-harassment that targets multiple aspects of their identity simultaneously, are not adequately addressed by existing laws. The study also highlights the need for inclusive policy formation, enhanced enforcement mechanisms, accessible legal recourse, and increased public awareness and education.

Despite arguments that existing frameworks are sufficient, this research demonstrates the critical need for action. The complex and often devastating impacts of online abuse, particularly for those who experience it at the intersection of multiple marginalized identities, cannot be ignored. In light of these findings, this research calls for decisive action from policymakers, legal professionals, tech companies, and society as a whole. Developing intersectional legislation, promoting inclusive policy formation, enhancing enforcement mechanisms, and increasing access to legal recourse are all crucial steps. Collaboration between stakeholders, ongoing research, and public education and awareness campaigns are also key to creating a safer, more equitable online environment for all.

#

Sherzod TUXTASHEV,

Oliy Majlis Qonunchilik Palatasi Korrupsiyaga qarshi
kurashish va sud-huquq masalalari qo‘mitasi raisining o‘rinbosari,
Huquqni muhofaza qilish akademiyasi mustaqil izlanuvchisi

TO‘XTATILGAN JINOYAT ISHLARI YUZASIDAN SURISHTIRUVCHI, TERGOVCHINING TEZKOR- QIDIRUV FAOLIYATINI AMALGA OSHIRUVCHI ORGANLAR BILAN O‘ZARO HAMKORLIGI

ANNOTATSIYA. Maqolada to‘xtatilgan jinoyat ishlari bo‘yicha surishtiruv va tergov organlarining tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar bilan o‘zaro hamkorligi nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilingan. Qonunchilikdagi ayrim muammolar amaliy misollar va olimlarning ilmiy qarashlari asosida o‘rganilib, mazkur yo‘nalishdagi faoliyat samaradorligini oshirish yuzasidan takliflar ilgari surilgan.

АННОТАЦИЯ. В статье с теоретической и практической точек зрения проанализированы вопросы взаимодействия органов дознания, предварительного следствия с органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, по приостановленным уголовным делам. Отдельные проблемы законодательства в данной сфере изучены на основе практических примеров и научных взглядов ученых, а также выдвинуты предложения по повышению эффективности указанного направления деятельности.

ABSTRACT. From both theoretical and practical perspectives, the article analyzes the interaction between inquiry and preliminary investigation bodies and the authorities responsible for operational-search activities in suspended criminal cases. Certain legislative issues in this area are examined based on practical examples and the scholarly views of researchers. The article also puts forward proposals aimed at improving the effectiveness of this area of activity.

Kalit so‘zlar: to‘xtatilgan jinoyat ishlari, surishtiruvchi, tergovchi, tezkor-qidiruv faoliyati, tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiradigan organlar, o‘zaro hamkorlik, prokuror nazorati.

Ключевые слова: приостановленные уголовные дела, дознаватель, следователь, оперативно-розыскная деятельность, органы, осуществляющие оперативно-розыскную деятельность, взаимодействие, прокурорский надзор.

Key words: suspended criminal cases, inquiry officer, investigator, operational-search activity, bodies conducting operational-search activities, cooperation, prosecutorial supervision.

Surishtiruvchi, tergovchi hamda tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar o‘rtasidagi hamkorlik jinoyatlarni tez va to‘liq ochish, ularni sodir etgan shaxslarni aniqlash, har bir jinoyat sodir etgan shaxs adolatli jazoga tortilishi va birorta ham aybi bo‘lmagan shaxs jinoiy javobgarlikka tortilmasligi kabi vazifalarni amalga oshirish uchun vazifa va vakolatlarni o‘zaro uyg‘unlashtirishida ifodalanadi.

“O‘zaro hamkorlik qanday shakllarda amalga oshiriladi va u qaysi normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi?” degan savolga asoslantirilgan javob berish birmuncha murakkab.

Sababi O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi hamda “Tezkor-qidiruv faoliyati to‘g‘risida”gi qonunida surishti-

ruv, tergov organlari bilan tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni belgilaydigan normalarda “hamkorlik” jumlasini ishlatilmagan.

Ilmiy adabiyotlarda surishtiruvchi, tergovchi hamda tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik jinoyatlarni fosh etish, aybdor shaxslarni aniqlash, yashiringan ayblanuvchilarni qidirib topish bo‘yicha birgalikda olib boriladigan faoliyat sifatida e’tirof etilgan.

Xususan, D.E.Karimova hamkorlikni “Jinoyatlarni o‘z vaqtida, to‘liq, sifatli ochish va tergov qilishga, jinoyat sodir etgan shaxsni jinoiy javobgarlikka tortishga qaratilgan, har bir ishtirokchi belgilangan harakatlarni mustaqil ravishda bajarishda tergovchining tashkilotchilik rolini nazarda tutadigan birga-

likdagi, uyg'un, uzluksiz faoliyatidir"¹, deb ta'kidlaydi.

V.Y.Jarskiy esa tergov va surishtiruv organlari oldida turgan vazifa – jinoyatlarni tez va to'liq fosh etish hamda tergov qilishni ta'minlashga qaratilgan muvofiqlashtirilgan faoliyat sifatida ta'riflaydi². Xuddi shunga o'xshash fikrni B.A.Denejkin ham ta'kidlab o'tadi³.

A.R.Ratinov esa hamkorlikni qonunga asoslangan, bir-biriga ma'muriy jihatdan bo'ysunmaydigan tergov va surishtiruv organlarining muayyan jinoyatni fosh etish, tergov qilish, to'xtatish va oldini olishga qaratilgan muvofiqlashtirilgan faoliyati sifatida tushunadi⁴ hamda organlarning mustaqilligiga urg'u beradi.

Olimlar tomonidan ta'kidlanganidek, surishtiruv, tergov organlari bilan tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiradigan organlar o'rtasida idoraviy bo'ysunuv munosabatlari mavjud bo'lmaganligi sababli ular o'rtasidagi hamkorlik munosabatlarini huquqiy jihatdan tartibga solish masalalari muammoli bo'lib qolmoqda.

Xususan, Sh.F.Fayziyev tezkor-qidiruv tadbirlarini o'tkazishni tartibga soluvchi qonun normalarini JPK normalari mazmuniga kiritish tergovchi va surishtiruvchining qonuniy vakolatlaridan to'la foydalanishga xizmat qilishini⁵ ta'kidlaydi.

D.M.Mirazov esa tezkor-qidiruv tadbirlarini o'tkazish va tezkor-qidiruv faoliyati natijalaridan foydalanishda idoraviy nazorat va prokuror nazoratini amalga oshirishning protsessual tartibini ishlab chiqish zarurligini⁶ ta'kidlaydi.

O'zaro munosabatlarni tartibga soladigan normalarni JPKning 36, 38¹, 39², 355 va

382-moddalari misolida ko'rishimiz mumkin.

Xususan, JPKning 36, 38¹-moddalariga muvofiq tergovchi, surishtiruvchi tergovga qadar tekshiruv yoki tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarga ayrim tergov harakatlarini yuritishda ko'maklashishini talab qilishga haqli. 39²-moddada esa tergovga qadar tekshiruvni yoki tezkor-qidiruv tadbirlarini amalga oshiruvchi organning mansabdor shaxsi zimmasiga tergovchi, surishtiruvchi yuritayotgan ish bo'yicha ayrim protsessual harakatlarni o'tkazish to'g'risidagi topshiriqlarni bajarish hamda tergovchi, surishtiruvchiga protsessual harakatlarni bajarishida ko'maklashish majburiyati yuklanishi mumkin.

355-moddada tergov guruhi rahbari tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organlarga yoki tezkor-qidiruv tadbirlarini amalga oshiruvchi organlarga tergov harakatlari yoki tezkor-qidiruv tadbirlarini olib borish to'g'risida topshiriqlar va ko'rsatmalar berishi, shuningdek, ulardan tergovchilar bajaryotgan tergov harakatlarini o'tkazishda yordam berishni talab qilishi qayd etilgan.

Amaldagi Jinoyat-protsessual kodeksining 364-moddasi talablariga muvofiq dastlabki tergov 4 ta asosga ko'ra, ya'ni: 1) ish bo'yicha ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilinishi lozim bo'lgan shaxs aniqlanmagan; 2) ayblanuvchining qayerda ekanligi noma'lum bo'lgan; 3) ayblanuvchi O'zbekiston Respublikasi hududidan chiqib ketgan, bosharti uning tergovga kelishini ta'minlash imkoniyati bo'lmasa; 4) ayblanuvchi ishni yuritishda uning ishtirok etishini istisno etadigan og'ir va davomli, lekin davolab bo'ladigan kasallikka chalingan hollarda to'xtatiladi⁷.

1 Karimova D.E. Ichki ishlar organlari tergovchisining jinoyat-qidiruv bo'linmalari bilan hamkorligini takomillashtirish. Yur. fanlar bo'yicha falsafa doktori diss. avtoreferati. Toshkent, 2018-yil, 11-bet.

2 Жарский В.Е. Взаимодействие следователя и органов дознания при расследовании краж: учебное пособие / Волгоград: 1976 г. – С.8.

3 Денежкин Б.А. Взаимодействие органов предварительного следствия с другими государственными службами в борьбе с преступностью / Саратов: СГАП, 1997 г. – С.4.

4 Взаимодействие следователей прокуратуры и органов милиции при расследовании и предупреждении преступлений / под общ. ред. доктора юридических наук И.И.Карпеца и А.Н.Шейна / М., 1964 г. – С. 4-5.

5 Fayziyev Sh.F. Surishtiruv organlari faoliyatini modernizatsiyalash. Yurid. fan. d-ri (DSc) dis. ... avtoref. – T., 2019-yil, 17-bet.

6 Mirazov D.M. Dastlabki tergov idoralari faoliyati ustidan kontrol va nazoratni takomillashtirishning nazariy, tashkiliy va protsessual jihatlari. Yurid. fan. d-ri (DSc) dis. ... avtoref. – T., 2016-yil, 9-10-betlar.

7 O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi // <https://lex.uz>.

JPKning 370-moddasida to‘xtatilgan jinoyat ishlari bo‘yicha surishtiruv, tergov organlari ichki ishlar organlari va boshqa vakolatli organlardan ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilinishi lozim bo‘lgan shaxslarni aniqlash, yashirinib yurgan ayblanuvchilarni qidirib topish uchun ko‘rilayotgan choralardan muntazam xabardor bo‘lib turadi va shu maqsadda o‘zi so‘rov xatlari yuboradi, ma‘lumotlar va tushuntiruvlar oladi, jamoatchilikning yordamidan foydalana-di yoxud ayblanuvchining dastlabki tergovning to‘xtatilishiga sabab bo‘lgan kasalligidan vaqti-vaqti bilan xabardor bo‘lib turadi. Ayblanuvchi O‘zbekiston Respublikasi hududidan chiqib ketgan hollarda tergovchi jinoyat sodir etishda ayblanayotgan va boshqa davlatlar hududida yashirinib yurgan shaxslarni ushlab berishni tartibga soluvchi qonunchilikka va xalqaro shartnomalarga muvofiq choralar ko‘rish lozimligi belgilangan.

Jinoyat-protsessual qonunchilik normalari-ning tahlili shuni ko‘rsatadiki, surishtiruv, tergov organlari bilan tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiradigan organlar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikning shakllari va tartibi ochib berilmagan.

O‘zbekiston Respublikasining “Tezkor-qidiruv faoliyati to‘g‘risida”gi qonuni 4-moddasida tezkor-qidiruv faoliyatining asosiy vazifalaridan biri sifatida surishtiruv, tergov organlaridan va suddan yashirinib yurgan, jinoiy jazodan bo‘yin tovlayotgan shaxslarni, bedarak yo‘qolgan shaxslar va qonunchilikda nazarda tutilgan hollarda boshqa shaxslarni qidirishni amalga oshirish, shuningdek, tanib olinmagan murdalarning shaxsini aniqlash⁸ ekanligi belgilab qo‘yilgan.

Shunga ko‘ra tadqiqotchilar surishtiruv, tergov bilan tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar o‘rtasidagi hamkorlikning ikki asosiy shaklini ajratiladi⁹: protsessual va tashkiliy.

Protsessual shakl – jinoyat-protsessual nor-

malarni qo‘llash jarayonida vujudga keladigan hamkorlik bo‘lib, u hamkorlikning asoslari va umumiy tartibini belgilaydi. Tashkiliy shakl esa ham tergov qilinayotgan jinoyat ishi doirasida, shuningdek, uning doirasidan tashqari-da amalga oshiriladigan hamkorlikni anglatadi va bu asosan idoraviy normativ hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Protsessual va tashkiliy shakldagi o‘zaro hamkorlikning uyg‘unlashuvi surishtiruv va tergov organlari oldiga qo‘yilgan vazifalarni samarali hal etish imkonini beradi. O‘zaro hamkorlik shakllari va usullarini tanlash tergovchi tomonidan muayyan jinoyat ishi bo‘yicha holatlar, mavjud dalillar hamda hamkorlik zaruratini keltirib chiqarayotgan sabablardan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Surishtiruv, tergov organlari bilan tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiradigan organlar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni ikki bosqichga ajratish mumkin:

1) jinoyat ishini tergov qilish jarayonidagi, ya‘ni dastlabki tergovni to‘xtatish haqida qaror chiqarishgacha bo‘lgan bosqichdagi o‘zaro hamkorlik;

2) jinoyat ishi yuzasidan dastlabki tergovni to‘xtatish haqida qaror chiqarilgandan keyingi bosqichdagi o‘zaro hamkorlik.

Jinoyat ishi yuzasidan tergov harakatlari olib borilayotgan vaqtda surishtiruvchi, tergovchi jinoyat ishiga bevosita bog‘liq bo‘lgan tezkor-qidiruv xarakteridagi tadbirlarni o‘zi ham amalga oshirishi mumkin. Shuningdek, tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshirayotgan organlar surishtiruvchi, tergovchining topshirig‘iga muvofiq protsessual faoliyat, ya‘ni surishtiruv, tergov harakatlarini amalga oshirishi mumkin. Qonunchilikda belgilangan tartiblar bunga yo‘l qo‘yadi.

Shuningdek, jinoyat ishini tergov qilish jarayonida surishtiruv va tergov organining protsessual vakolatlariga ustuvor ahamiyat berilgan bo‘lib, tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarga esa surishtiruv,

8 O‘zbekiston Respublikasining 2012-yil 25-dekabrda “Tezkor-qidiruv faoliyati to‘g‘risida”gi qonuni // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. – 2012-yil, 52-son, 585-m.

9 Закатов А.А. Взаимодействие следователей и органов дознания в розыскной деятельности // Криминалистические средства и методы раскрытия преступлений: Сборник научных трудов / Волгоград: 1982 г. – С.32-33

tergov organlariga yordamlashuvchi (ko'maklashuvchi) protsess ishtirokchisi sifatida yondashilgan.

Qidiruv va tezkor tadbirlarni o'tkazish zaruriyati to'g'risidagi masala ham surishtiruvchi, tergovchi tomonidan hal etiladi.

Faqat jinoyat ishi bo'yicha jinoyatni sodir etgan shaxs aniqlanmagan holatlarda tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiradigan organ jinoyat sodir etgan shaxsni aniqlash maqsadida o'z tashabbusi bilan tezkor-qidiruv tadbirlarini amalga oshiradi hamda ularning natijalari haqida tergovchini xabardor qilib boradi.

Biz buni to'g'ri deb hisoblaymiz, sababi dastlabki tergov jarayonida surishtiruvchi, tergovchining rahbarlik va tashkilotchilik roli saqlanib qolinishi kerak.

Xususan, to'xtatilgan jinoyat ishlari bo'yicha surishtiruvchi, tergovchining tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiradigan organlar bilan o'zaro hamkorligi jinoyat ishini to'xtatib turishga sabab bo'lgan asoslarni bartaraf etishda kuch va imkoniyatlarni birlashtirish zaruriyatidan kelib chiqadi.

Masalan, jinoyat ishi ayblanuvchi tariqasi-da javobgarlikka tortilishi lozim bo'lgan shaxs aniqlanmaganligi yoki ayblanuvchining qayerda ekanligi noma'lum bo'lganligi sababi bilan to'xtatilsa, jinoyat ishi bo'yicha mavjud to'siqlarni bartaraf etish uchun surishtiruv, tergov organlari bilan tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiradigan organlar sa'y-harakatlarini birlashtirish zarur bo'ladi.

Agar jinoyat ishi ayblanuvchining kasalligi sababli yoki uning qayerdaligi ma'lum bo'lgan holda tergov harakatlarida ishtirok etishi imkoniyati mavjud emasligi munosabati bilan to'xtatilsa, bu holatda o'zaro hamkorlik qilishga ehtiyoj mavjud bo'lmaydi. Shu sababdan jinoyat ishini to'xtatish asoslari surishtiruv, tergov organlari bilan tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiradigan organlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik zaruriyatini belgilaydi hamda hamkorlikning xususiyati va yo'nalishiga ham ta'sir ko'rsatadi.

JPKning 364-moddasi 2-qismiga muvofiq, surishtiruvchi, tergovchi dastlabki tergovni to'xtatib turishdan oldin ayblanuvchi yo'q-

ligida bajarish mumkin bo'lgan barcha tergov harakatlarini bajarishi shart. Jinoyat ishi to'xtatilgandan keyin esa, tergovchi ayblanuvchi sifatida javobgarlikka tortilishi lozim bo'lgan shaxsni aniqlash, ayblanuvchining turgan joyini aniqlash, yashiringan bo'lsa qidirish choralari to'g'risi kerak. Ya'ni jinoyat ishini to'xtatish to'g'risidagi qaror qabul qilinganidan keyin surishtiruv va tergov harakatlarini amalga oshirish mumkin emas.

Haqli savol tug'iladi: *surishtiruvchi, tergovchi tergov harakatlarini o'tkazmasa tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiradigan organlar bilan hamkorlik qanday amalga oshiriladi?*

Tan olish kerak, sud-tergov amaliyotida surishtiruvchi, tergovchi uchun to'xtatilgan jinoyat ishi ma'lum ma'noda "ikkinchi darajali jinoyat ishi"ga aylanib qoladi. Asosiy diqqat-e'tibor harakatdagi jinoyat ishlariga qaratilgan bo'ladi va to'xtatilgan jinoyat ishlari bo'yicha asosan tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiradigan organlar tomonidan beriladigan ma'lumotlar bilan chegaralaniladi.

Surishtiruvchi va tergovchi tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarga qidiruv harakatlari hamda tezkor-qidiruv tadbirlarini amalga oshirish haqida ijro etilishi majburiy bo'lgan topshiriqlar berish vakolatiga ega. Biroq, ushbu topshiriqlar tezkor-qidiruv faoliyatini tashkil etishning taktikasi, qo'llaniladigan maxsus vosita va usullarni belgilab bermaydi. Chunki, tezkor-qidiruv tadbirlarini amalga oshirishda qo'llaniladigan vosita, usul va taktik yondashuvlarni tanlash mazkur faoliyatni amalga oshiruvchi organlarning mustaqil vakolatiga kiradi. Shu sababli ular o'z faoliyatini tashkillashtirishda surishtiruvchi, tergovchining rahbariy ko'rsatmalariga ehtiyoj sezishmaydi. Ya'ni jinoyat ishi bo'yicha ish yuritish to'xtatilganidan keyin tezkor-qidiruv faoliyati mustaqil amalga oshiriladi.

Ilmiy adabiyotlarda tergovchining protsessual maqomi unga tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiradigan organlar faoliyatining qonuniyligi ustidan nazoratni amalga oshirish, shu jumladan, tezkor-qidiruv tadbirlari o'tkazilishi

jarayonini ham nazorat qilish imkonini beradi, degan fikrlar ham bildirilgan¹⁰.

Fikrimizcha, tezkor-qidiruv faoliyati tadbirlarini muvofiqlashtirishni surishtiruvchi, tergovchining protsessual vakolati sifatida belgilash maqsadga muvofiq emas. Sababi surishtiruvchi, tergovchi ish holatlarini faqat jinoyat-protsessual qonunda belgilangan usul va vositalar orqali rasmiylashtirsa, tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarning bu yo‘nalishdagi faoliyati qonun va bir qator qonunosti hujjatlari bilan tartibga solinadi.

Vakolatlar hajmi, faoliyatni amalga oshirish usul va vositalaridagi farq surishtiruvchi, tergovchining tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiradigan organlarning faoliyatiga aralashuvini, xuddi shuningdek, tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiradigan organlarning ham tergov faoliyatiga aralashuvini istisno qiladi.

Shuningdek, tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarning harakatlari va qarorlari qonuniyligi ustidan nazorat funksiyasining surishtiruvchi, tergovchi zimmasiga yuklanishi noto‘g‘ri.

Tezkor-qidiruv faoliyati ustidan nazorat “Tezkor-qidiruv faoliyati to‘g‘risida”gi qonunning 26-moddasiga muvofiq idoraviy nazorat, 27-moddasiga ko‘ra prokuror nazorati shaklida amalga oshiriladi.

Shu sababli tergov natijalari uchun aynan surishtiruvchi, tergovchi javobgar bo‘lganligi bois to‘xtatib turilgan jinoyat ishi bo‘yicha o‘zaro hamkorlik jarayonida ham ularning tashkilotchilik roli saqlanib qolishi va amalga oshiriladigan vazifalar va majburiyatlarni aniq taqsimlash yo‘li bilan hal qilinishi maqsadga muvofiq.

Hamkorlikning tashkiliy shakllari ichida eng samaralasi qo‘shma ish rejaları ishlab chiqib, ijroga qaratish hisoblanadi.

Qo‘shma rejalashtirish o‘zaro muvofiqlashtirilgan hamda yagona natijaga erishishga qaratilgan bo‘ladi. Bunda surishtiruvchi, tergovchi hamda tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiradigan organlarning qo‘shma faoliyati jinoyat

ishini to‘xtatib turishga sabab bo‘lgan holatlarni bartaraf etib, muayyan natijaga erishilgunga qadar davom ettiriladi.

Tezkor-qidiruv tadbirlari natijalari bo‘yicha surishtiruvchi, tergovchini xabardor qilish instituti ham takomillashtirilishi alohida ahamiyatga ega. Tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiradigan organlar o‘tkazilgan tezkor-qidiruv tadbirlari natijalari haqida surishtiruvchi, tergovchini o‘z vaqtida xabardor qilishi lozim.

Biroq, bugungi kunda tergovchini xabardor qilish shakli jinoyat-protsessual qonunchiligida aniq belgilab qo‘yilmagan.

Jinoyat-protsessual kodeksining 370-moddasidagi “muntazam xabardor bo‘lib turish” tushunchasining muddati, shakli va tartibi aniqlashtirilishi maqsadga muvofiq. Sud-tergov amaliyotida surishtiruvchi, tergovchi tomonidan tezkor-qidiruv natijalari bo‘yicha ma‘lumot taqdim etish bo‘yicha so‘rov xatlari yuboriladi va umumiy mazmundagi ma‘lumotlarni olish bilan chegaralaniladi. Aniq muddat belgilanmaganligi sababli ayrim holatlarda har oyda, ayrim holatlarda esa uch oyda ma‘lumot talab qilib olingan bo‘lsa, uzoq muddat davomida to‘xtatilgan holda turgan jinoyat ishlari bo‘yicha olti oyda yoki yilda bir marotaba ma‘lumot olish bilan chegaralanilgan.

Bundan tashqari, moddaning hozirgi tahririda tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarga yozma topshiriq berish, uning ijrosi yuzasidan hisobot olish, ijro natijalarini tahlil qilish va keyingi choralarni belgilash bo‘yicha tartiblar ochib berilmagan. Tergovchi topshirig‘iga tezkor-qidiruv organining yozma axboroti yoki javob xatini taqdim etishda ko‘rilgan choralar, aniqlangan ma‘lumotlar, natija bermagan yo‘nalishlar va kelgusida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan masalalar aks ettirilishi zarurligi belgilanishi maqsadga muvofiq.

Shu munosabat bilan JPKning 370-moddasiga quyidagi aniqlashtiruvchi normalarni qo‘shgan holda takomillashtirish maqsadga muvofiq:

370-modda. Surishtiruvchi, tergovchining

dastlabki tergov to'xtatilgandan keyingi harakatlari

"Dastlabki tergov ushbu kodeksning 364-moddasi birinchi qismining birinchi va ikkinchi bandlarida nazarda tutilgan asoslarga ko'ra to'xtatilgan taqdirda, tergovchi jinoyat ishi bo'yicha ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishi lozim bo'lgan shaxsni aniqlash, yashiringan ayblanuvchini qidirish, shuningdek, ish uchun ahamiyatli bo'lgan boshqa ma'lumotlarni topish choralari ko'radi.

Tergovchi to'xtatilgan jinoyat ishi bo'yicha tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarga ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishi lozim bo'lgan shaxsni aniqlash, yashiringan ayblanuvchini qidirish, uning turgan joyini belgilash, shuningdek, ish uchun ahamiyatli ma'lumotlarni aniqlashga qaratilgan yozma topshiriqlar berishga haqli.

Tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar tergovchining yozma topshirig'ini o'z vakolatlari doirasida bajarishi shart. Topshiriqni bajarish natijalari bo'yicha tergovchiga yozma axborot taqdim etiladi. Unda amalga oshirilgan choralari, aniqlangan ma'lumotlar, natija bermagan yo'nalishlar, topshiriqni bajarishda yuzaga kelgan to'sqinliklar hamda keyingi choralari yuzasidan takliflar ko'rsatiladi.

Tergovchi to'xtatilgan jinoyat ishi bo'yicha tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar tomonidan ko'rilayotgan choralardan muntazam xabardor bo'lib boradi, ulardan ish uchun ahamiyatli ma'lumotlarni so'rab oladi, zarur hollarda qo'shimcha topshiriqlar beradi hamda kelib tushgan ma'lumotlarni tahlil qilib, dastlabki tergovni qayta tiklash uchun asoslar mavjud yoki mavjud emasligini baholaydi.

To'xtatilgan jinoyat ishlari bo'yicha axborot almashinuvi qonunchilikda belgilangan tartibda yozma shaklda, shuningdek, idoralararo elektron axborot tizimlari orqali amalga oshirilishi mumkin.

Tergovchi ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishi lozim bo'lgan shaxsni aniqlash yoki yashiringan ayblanuvchini qidirish maqsadida qonunchilikda belgilangan tar-

tibda davlat organlari, tashkilotlar va mansabdor shaxslarga so'rovlar yuboradi, zarur ma'lumotlarni oladi, jamoatchilik yordamidan foydalanadi.

Dastlabki tergov ushbu kodeksning 364-moddasi birinchi qismining uchinchi bandida nazarda tutilgan asosga ko'ra to'xtatilgan taqdirda, tergovchi ayblanuvchining sog'lig'i holatidan muntazam xabardor bo'lib turadi, zarur hollarda tibbiy muassasalardan ma'lumotlar so'rab oladi hamda tergovni qayta tiklash imkoniyatini baholaydi.

Agar ayblanuvchi O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqariga chiqib ketgan bo'lsa, tergovchi qonunchilikda belgilangan tartibda tegishli vakolatli organlar bilan hamkorlikda uni qidirish, ushlab berish yoki xalqaro huquqiy yordam ko'rsatish choralari ko'radi".

To'xtatilgan jinoyat ishlari bo'yicha surishtiruvchi, tergovchi hamda tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikning umumiy xususiyatlarini o'rganish natijasida quyidagicha xulosalarga kelish mumkin.

Surishtiruv, tergov organlari hamda tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik deganda, qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solingan, ma'muriy jihatdan bir-biriga bo'ysunmaydigan organlarning maqsad va vazifalari muvofiqlashtirilgan, surishtiruvchi, tergovchining tashkilotchilik va rahbarlik roli ostida amalga oshiriladigan hamda jinoyat ishini to'xtatib turishga sabab bo'lgan holatlarni bartaraf etishga qaratilgan faoliyat sifatida baholash mumkin.

To'xtatib turilgan jinoyat ishlari bo'yicha surishtiruvchi, tergovchi hamda tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikning o'ziga xos xususiyatlari ishni to'xtatib turish asoslari bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Xususan, jinoyat sodir etgan shaxs aniqlanmagan yoki ayblanuvchining qayerda ekanligi noma'lum bo'lgan hollarda tezkor-qidiruv organlari bilan uzluksiz va faol hamkorlik zarur bo'lsa, ayblanuvchining kasalligi holatlarida bunday faol hamkorlik talab etilmaydi.

Jinoyat ishi bo‘yicha ish yuritishning to‘xtatilganidan keyin surishtiruvchi, tergovchining tashkilotchilik vazifasi jinoyat sodir etgan shaxsni aniqlash, yashiringan ayblanuvchini qidirish, tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarga aniq vazifalarni yuklash, kelib tushayotgan ma’lumotlarni tahlil qilish hamda tergovni qayta tiklash uchun asoslar mavjudligini muntazam baholab borishi lozim. Bunda surishtiruvchi, tergovchining tashkilotchilik roli tezkor-qidiruv faoliyatining taktikasini belgilash yoki mazkur organlar ustidan nazorat o‘rnatish sifatida talqin qilinmasligi lozim.

To‘xtatilgan jinoyat ishlari bo‘yicha o‘zaro hamkorlikning prosessual va tashkiliy shakllarini yanada aniq huquqiy tartibga solish zarurligini ko‘rsatadi. Xususan, Jinoyat-prosessual kodeksida surishtiruvchi, tergovchining tezkor qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarga yozma topshiriqlar berish, topshiriqlarni bajarish natijalari bo‘yicha yozma axborot taqdim etish majburiyati, axborotda amalga oshirilgan choralar, aniqlangan holatlar, natija bermagan yo‘nalishlar, keying choralar bo‘yicha takliflarni aks ettirish tartibining aniq belgilanishi maqsadga muvofiq.

#

Farxod BOBOMURODOV,

Toshkent xalqaro universiteti Yurisprudensiya fakulteti

Huquqiy fanlar kafedrası dotsenti v.b.,

yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

TEZKOR-QIDIRUV FAOLIYATIDA INSON HUQUQLARI, ERKINLIK LARI VA QONUNIY MANFAATLARINI TA'MINLASHNING TARIXIY RIVOJLANISH BOSQICHLARI

ANNOTATSIYA. Maqolada tezkor-qidiruv faoliyatida inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlashning tarixiy rivojlanish bosqichlari tahlil qilingan. Shuningdek, turli davlatlar tajribasi, tezkor-qidiruv tadbirlarining huquqiy asoslari hamda inson huquqlarini himoya qilish mexanizmlari ilmiy jihatdan yoritilgan.

АННОТАЦИЯ. В статье проанализированы исторические этапы развития обеспечения прав, свобод и законных интересов человека в оперативно-розыскной деятельности. Освещены зарубежный опыт, правовые основы оперативно-розыскных мероприятий и механизмы защиты конституционных прав граждан.

ABSTRACT. The article examines the historical stages of ensuring human rights, freedoms, and legitimate interests in operational-search activity. It also highlights foreign experience, legal foundations of operational-search measures, and mechanisms for protecting constitutional rights.

Kalit so'zlar: tezkor-qidiruv faoliyati, inson huquqlari, qonuniy manfaatlar, elektron dalillar, maxsus tergov harakatlari, konstitutsiyaviy huquqlar, huquqiy mexanizmlar.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, права человека, законные интересы, электронные доказательства, специальные следственные действия, конституционные права, правовые механизмы.

Key words: operational-search activity, human rights, legitimate interests, electronic evidence, special investigative measures, constitutional rights, legal mechanisms, operational-search activities, authorities conducting operational-search activities, interaction, prosecutorial supervision.

Tezkor-qidiruv faoliyati (TQF) jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquq-tartibotni ta'minlash maqsadida maxsus vakolatli davlat organlari tomonidan huquqiy faoliyatning alohida bir turi sifatida amalga oshirib kelinaadi. TQF nazariyasi asoschilaridan biri bo'lgan D.V.Grebelskiyning fikricha: “TQF davlatning huquqni muhofaza qiluvchi boshqa turlari bilan bir qatorda, jinoyatchilikka qarshi kurashishning davlat-huquqiy turlaridan biri hisoblanadi va unga yuklatilgan vazifalarni samarali hal etish borasida maxsus kuchlar, vositalar va usullarga ega”¹. Bu borada K.K.Goryainov, V.S.Ovchinskiy, A.Y.Shumilovlarning fikri boshqacha bo'lib, ular TQFni “jinoyatchilikka

qarshi kurashishning bir turi emas, balki jinoyiy tajovuzlardan himoyalash, ya'ni jinoyatchilikka ta'sir o'tkazish vositasi”² sifatida e'tirof etishadi. B.X.Po'latovning fikricha: “TQF fuqarolarning hayoti, salomatligi, huquq va erkinliklarini, mulkini, jamiyat va davlat xavfsizligini jinoyiy tajovuzlardan himoya qilish maqsadida maxsus usullarda amalga oshiriladigan faoliyatdir”³.

S.N.Gordeyev, T.R.Saitbayev, A.A.Xamd-mov va R.T.Rashidxotjayevlar “TQFning tarkibiy elementlari sifatida – tegishli subyektlar faoliyatining bir turi ekanligi, uning subyektlarini qonun bilan maxsus vakolat berilgan davlat organlarining tezkor bo'linmalarigina tash-

1 Grebelskiy D.V. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. – М., 1977 г. – С. 17-18.

2 Основы оперативно-розыскной деятельности: учеб. / под ред. В.Б.Рушайло. – СПб.: Изд-во «Лан», 2000 г. – С. 147-312; Оперативно-розыскная деятельность: Учеб. / под ред. К.К.Горяинова, В.С.Овчинского, А.Ю.Шумилова – М.: ИНФРА-М, 2001 г. – С. 186-300. МВД Респ. Беларусь, 2001 г. – С. 135; Оперативно-розыскная деятельность: Учебник / под ред. К. К.Горяинова, В.С.Овчинского, Г.К.Синилова, А. Ю.Шумилова. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: ИНФРА-М, 2004 г. – С. 848; Оперативно-розыскная деятельность: Учебник / Под ред. К.К.Горяинова, В.С.Овчинского, Г.К.Синилова, А.Ю. Шумилова. – М.: ИНФРА-М, 2008 г. – С. 10.

3 Po'latov B.X. Prokuror nazorati: darslik. – T., 2009-yil, 218-bet.

kil etishi, uning mazmuni TQT o‘tkazilishidan iborat”⁴, deb tavsiflashadi. D.Sh.Israilov fikricha: “TQF – inson va fuqarolarning huquq va manfaatlari, hayoti, sog‘lig‘i, mulki, davlat va jamiyat xavfsizligini jinoiy tajovuzlardan himoya qilish maqsadida TQT orqali amalga oshiriladigan faoliyat turi”⁵.

Soha olimlarining yuqoridagi fikrlarini jamlagan holda shuni ta’kidlash lozimki, ularning barchasi mazkur faoliyatni huquqni muhofaza qilish davlat-huquqiy turlaridan eng muhimi sifatida tan olganligini to‘g‘ri, deb o‘ylaymiz. Ushbu ta’riflardan kelib chiqib aytish joizki, TQF – fuqarolarning Konstitutsiyada belgilab qo‘yilgan huquqlari va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini ta’minlash borasida maxsus vakolat berilgan davlat organlarining mustaqil tarzda amalga oshiriladigan maxsus faoliyatidir.

TQFni amalga oshiruvchi organlarning jinoyatchilikka qarshi kurashish bilan shug‘ullanuvchi bo‘linmalari maxsus kuchlar va vositalarni qo‘llash hamda TQTni o‘tkazishda qonuniylikni ta’minlashning tarixiy rivojlanishini chuqur tadqiq etish yuzasidan mamlakatimizda amalga oshirilgan sud-huquq islohotlari doirasida yetarli darajada ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmagan. TQFda inson huquqlari va erkinliklarini ta’minlashning yuzaga kelish jarayoni hamda rivojlanishini tizimli ravishda o‘rganib chiqish uchun mazkur jarayonning shakllanish bosqichlarini davrlarga bo‘lib o‘rganish maqsadga muvofiq bo‘lib, bu jarayon o‘zining uzoq tarixiga ega. TQF sohasida tarixiy rivojlanish bosqichlarini o‘rganish bevosita ilmiy asoslangan xulosalar chiqarilishiga imkon beradi. Tarix, hozirgi zamon va kelajakning o‘zaro bog‘liqligini tushunish jamiyatning barcha sohalarida, xususan, TQF sohasida to‘g‘ri, aniq va mukammal qarorlar qabul qilinishiga yordam beradi.

Qadimda o‘rta osiyoliklar zardushtiylik dinini muqaddas deb bilishgan. Bu dinning qonuni “Avesto” bo‘lib, tarixiy qonun-qoidalarini o‘zida mujassam etgan bu kitobda qayd etilgan ma’lumotlarga ko‘ra, zardushtiylik dini davrida sodir etilgan jinoyatlarning oldini olish va fosh etishda sidqidildan yordam bergan kohinlar, askarlar, dehqonlar mukofot va imtiyozlar bilan rag‘batlantirilgan⁶. O‘sha davrda insoniyatga, axloqqa qarshi jinoyatlarni sodir etgan shaxslarga nisbatan “Avesto”da belgilangan jazo choralari qo‘llanilib, bu boradagi inson huquqlari va erkinliklari muayyan darajada ta’minlangan⁷.

Tarixiy manbalarga ko‘ra, Rim imperatorlari davlat xavfsizligini ta’minlashda butun bir josuslar armiyasini to‘plashgan bo‘lsa, Fransiya kardinallari Rishele va imperator Napoleon ham tezkor axborot to‘plash usullaridan keng foydalangan. Miloddan avvalgi 480-yillarda yunonlar fors millatiga mansub shaxslardan ayg‘oqchi sifatida foydalanishgan. Yunonlar podshosi Aleksandr Makedonskiy razvedka-qidiruv usullarini harbiy maqsadlarda qo‘llagan. Masalan, dushman tomonga ayg‘oqchilarni yuborish orqali tezkor axborotlar to‘planib, shu asosda tegishli zarur choratadbirlar belgilangan.

Eramizdan avvalgi VI asrda yashab o‘tgan Xitoy harbiy nazariyachisi Sun-tszhi ham xufiyona faoliyatga jiddiy e’tibor qaratgan. U o‘z asarlarida xufiyona faoliyatga alohida e’tibor berib, “Josuslar mahalliy, ichki, o‘lim va hayot guruhlariga bo‘linishi lozim, ularga rahbarlik qilish uchun aql-idrok va mukammal bilim kerak, ayg‘oqchilar bilan ishlashda hukmdor insoniylik va adolat tamoyiliga rioya qilishi, josuslarga huquq va maxsus imtiyozlar berish orqali boshqarilsa davlatning xavfsizligi uzoq yillar ta’minlanadi, ayg‘oqchilar bilan ishlash qat’iy maxsus tartibni talab qiladi, ularni nafaqat jalb qilish, balki ularning imkoniyatlaridan oqilona

4 Xamdamiyov A.A., Saitbayev T.R., Gordeyev S.N., Rashitxodjayev R.T. O‘zbekiston Respublikasining “Tezkor-qidiruv faoliyati to‘g‘risida”gi qonuniga sharh / Mas’ul muharrir Sh.T.Ikramov. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015-yil, 19–20-betlar.

5 Israilov D.Sh. Tezkor-qidiruv faoliyatiga oid qonunlar ijrosi ustidan prokuror nazoratini takomillashtirish. Yurid. fan. bo‘yicha fal. d-ri (PhD) dis. avtoref. – T., 2024-yil, 16-bet.

6 Avesto. Tarixiy-adabiy yodgorlik. Asqar Mahkam tarjimasi. – T.: “Sharq”, 2001-yil, 13-15-betlar.

7 Turgunov M.T. “Avesto”da inson huquqlarini o‘rganishning metodologik muammolari. Yurid. fan. d-ri (DSc) dis. ... avtoref. – T., 2021-yil, 20-bet.

foydalanish zarur”⁸, deb ta’kidlaganligi josuslik faoliyati qadim davrlardan buyon shakllanib kelayotganligini ko’rsatadi.

Yevropada VII–IX asrlarda franklar jamiyatining feodallasishi, jamoat yerlari talon-toroj qilinishi, jamiyatning o’zi va urug’chilik aloqalari parchalanishi bilan mahalliy jinoyatlarni sodir etish xavfi ortib bordi. Shu sababli franklar qiroli Lotar mahalliy jinoyatchilikka qarshi kurashish uchun maxsus politsiya otryadlarini tuzdi. Politsiya otryadlari jinoyatlarga qarshi kurashishda qishloqda yashovchi fuqarolarni jalb etib, ularning imkoniyatidan jinoyat sodir etib yurgan shaxslarni qidirib topishda keng foydalanilgan.

TQFning amalga oshirilishida inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta’minlash bilan bog’liq jarayonning rivojlantirish bosqichlarini tarixan quyidagi davrlarga bo’lib o’rganish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Birinchi davr (X asrdan XIX asrning birinchi yarmigacha bo’lgan davr). Buyuk olimlardan biri bo’lgan Nizomulmulk o’zining “Siyosatnoma” asarida “Huquqni muhofaza etish faoliyati bilan podshoh, vazir, qozi, hokim va ularga bo’ysungan maxsus ayg’oqchilar, munxiylar, sohibxabarlar shug’ullanishi kerak, har qanday podshoh fuqarolarning huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini ta’minlash masalalari bilan mashg’ul bo’lishi, haftada ikki marta hokimiyatdan jabrlanganlarni qabul qilib, aybdorlarni jazolashi, bu borada maslahatchilarning fikrlarini eshitishi”⁹, “... hokimiyatni suiiste’mol qilish to’g’risida arizani olarkan, arizaga javob qaytarishi lozim”¹⁰, deb ta’kidlagan.

Angliyada ham bu borada bir qator hujjatlar

qabul qilingan. Jumladan, 1215-yilda “Magna Xarta”, ya’ni Erkinlikning buyuk xartiyasi¹¹ qabul qilingan. Biroq, bu hujjat xalqning ahvolarini yaxshilamadi, balki faqatgina yirik yer egalari huquqlarini himoya qilishga qaratildi.

Qadim zamonlardan buyon josuslik faoliyati turli ichki va tashqi xavflarni bartaraf etishda juda muhim hisoblangan. Chunki, yashirin tarzda axborot beruvchi xabarnavislar bilan ishonchli aloqa o’rnatilishi har bir davlatning mudofaa xavfsizligini ta’minlashda, zarur chora-tadbirlarni belgilashda muhim ahamiyatga ega hisoblanib¹², ushbu shaxslarning xavfsizligini ta’minlash hamkorlikni uzoq vaqt mobaynida davom ettirish uchun zarur bo’lgan.

Buyuk sarkarda Amir Temur o’zining ulkan saltanatini uzoq yillar qat’iyat bilan boshqarishda razvedka va kontrrazvedka faoliyati davlat siyosatining bosh bo’g’ini bo’lgan. Saltanatda vaziyatni doimiy nazorat qilish hamda tezkor xabardorlikni ta’minlash maqsadida asosiy e’tiborni hududlardagi hokimlar faoliyati, raiyat, sipohi-lashkarning xatti-harakatlari, atrofdan kirgan-chiqqan mol-mulk, chetdan kirgan yoki chiqqan kishilar, turli mamlakatlardan kelgan karvonlar, qo’shni podshohlar, ularning gap-so’zlari, niyatlari va ishlari haqidagi axborotlarni to’plashga qaratgan. Davlatda sodir etilgan jinoyatlarni aniqlash ishlari asosan munxiy, ya’ni xabarnavis vazifasini bajaruvchi qalandar, savdogar, folbin, darveshlik bilan shug’ullanuvchi shaxslar tomonidan amalga oshirilgan. Jinoyatlarning doimiy ravishda oldini olish bo’yicha maxsus tezkor chora-tadbirlar soqchi va askarlar tomonidan amalga oshirib kelingan¹³. O’sha davrda jinoyatchilikka qarshi kurashishda ko’maklashgan

8 Сун Цзы Энциклопедия шпионажа. – М., 1998 г. – С. 5.; Клейменкин Д.М., Котлярова В.В. Анализ искусства войны в учении Сун Цзы // Colloquium-journal. 2019. №25 (49). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-iskusstva-voyny-v-uchenii-sun-tszy> (дата обращения: 20.05.2026).

9 Алиева С.А. Произведение Низам ал-Мулка «Сиасет-намэ» в контексте персидского литературоведения 1960-1990-х гг // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2017 г. №9-1 (75). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/proizvedenie-nizam-al-mulka-siaset-name-v-kontekste-persidskogo-literaturovedeniya-1960-1990-h-gg> (дата обращения: 25.05.2026).

10 Nizomulmulk Siyosatnoma (Siyar ul muluk). Ikkinchi to’ldirilgan, qayta ishlangan nashr, qayta ishlangan nashri. –T.: “Yangi asr avlodi”, 2008-yil, 65-bet.

11 Qosimov B. O‘zbekiston va Amerika Qo‘shma Shtatlarida sud hokimiyati mustaqilligini ta’minlash tendensiyalari: qiyosiy tahlil: 12.00.02 – Konstitutsiyaviy huquq. Ma’muriy huquq. Moliya va bojxona huquqi UDC: 347.9 (042)(575.1) B.40-52.

12 Temur tuzuklari / Tahrir hay’ati: B.Abdusalimov va boshq. Forscha matndagi A.Sug’oniy va H.Karomatov tarj. – T.: “O‘zbekiston”, 2012-yil, 3-bet.

13 Temur tuzuklari / Tahrir hay’ati: B.Abdusalimov va boshq. Forscha matndagi A.Sug’oniy va H.Karomatov tarj. – T.: “O‘zbekiston”, 2012-yil, 106-bet.

oddiy fuqarolar yoki davlatning mas’ul xodimlari munosib tarzda moddiy va ma’naviy jihatdan rag’batlantirilib, ijtimoiy jihatdan himoya qilingan.

Yozuvchi, tarix fanlari doktori, professor Hamdam Sodiqovning Amir Temur saltanatida xavfsizlik xizmatiga bag’ishlangan asarida “Amir Temurning razvedka va kontrrazvedka sohasida olib borgan o’ziga xos va odilona siyosati, masalan, o’sha paytda darvesh, qalandar va naqshbandiya tariqatchisi vakillari, hunarmand va savdogarlar darakchi, ayg’oqchi, ommaning tashviqotchisi vazifasini bajargani, tezkor axborotni almashish vositasi sifatida kabutarlardan foydalanilgani, dushman haqida sipohiylar taqdim etgan ichki va tashqi razvedka ma’lumoti doimiy ravishda tahlil qilinishi”¹⁴ bayon etilganligi, Sohibqiron bobomizning markazlashgan davlatni boshqarishda razvedka usullaridan samarali foydalanganligidan dalolat beradi.

O‘zbek xonliklarida (XVI–XIX asrlarda Buxoro, Xiva, Qo‘qonda) davlatga, shaxsga va mulkka qarshi jinoyatlar eng og‘ir jinoyat turlaridan bo‘lib, ularning oldini olish mirshab, soqchi, qorovul va mahalliy aholi tomonidan amalga oshirilgan. Jinoyatni sodir etgan aybdor shaxsga esa muftiy va qozilar tomonidan choralar ko‘rilgan. Jamoat joylarida faoliyat ko‘rsatuvchi mahalliy fuqarolarning o‘rni katta bo‘lib, mirshab va qozilar ushbu shaxslardan guvoh sifatida foydalanishgan. Ularning og‘zaki murojaatlari mirshab va qozi tomonidan ko‘rib chiqilgan. Keyinchalik xonliklarda shikoyat va arizalar yozma ravishda olingani bois yozishni bilmaydiganlar uchun ariza yozib beradigan kotib¹⁵ lavozimi joriy etilib, fuqarolarning siyosiy huquqlari munosib ta’minlangan.

Xonliklar davlat boshqaruvi temuriylar va shayboniylar davridagi boshqaruvga o‘xshab mirshablik ishi hukmdorning yaqin qarindoshi tomonidan bajarilgan. Aholi xavfsizligini ta’minlash mirshabboshilar zimmasiga yuklatilganligi bois mirshablar biriktirilgan hududda soqchilik qilayotgan posbonlarni nazorat

qilishgan, shuningdek, jamoat joylarida osoniyatlikni ta’minlashgan.

Birinchi davrda TQF josuslik faoliyati deb nomlanib, ayg’oqchilar imkoniyatidan davlat xavfsizligini ta’minlashda, amaldorlar va mahalliy fuqarolardan asosan mamlakat ichida sodir etiladigan turli jinoyatlarni aniqlashda keng foydalanilib, tezkor axborot yetkazib beruvchilarning ijtimoiy huquqlari munosib kafolatlangan.

Ikkinchi davr (XIX asrning o‘rtalaridan XX asrning 90-yillarigacha bo‘lgan davr). Rossiya imperiyasi XIX asrning o‘rtalaridan boshlab O‘rta Osiyo xonliklari o‘rtasidagi o‘zaro nizolar va adovatlardan unumli foydalanib, xonliklarni navbati bilan bosib oldi. Chor Rossiyasi mustamlakachiligi (1847–1917-yillar) davrida davlat mulkini o‘g‘irlash va talon-toroj qilish jinoyatlarining oldini olish, aniqlash va fosh etishda qidiruv politsiya bo‘linmasi tashkil etilgan. Sovet hukmronligi (1917–1990-yillar) davrida TQFning shakllanish va rivojlanishini bir necha bosqichlarga bo‘lish mumkin.

Birinchi bosqich (1917–1927-yillar) TQFning paydo bo‘lishi va rivojlanishi, ya’ni normativ-huquqiy hujjatlarda ilk marta “TQF bilan shug‘ullanuvchi jinoyat-qidiruv bo‘linmalari” jumlasini qo‘llanildi. Tezkor-qidiruv bo‘linmalarining sobiq sovet davridagi faoliyati 1917-yil oktabrdagi inqilob bilan bog‘liq bo‘lib, dastlabki bosqichlarda hukumatning huquqni muhofaza qilish tizimini butunlay yangilash maqsadida 1917-yil 7-dekabrda F.E.Dzerjinskiy rahbarligida Butunrossiya favqulodda komissiyasi tashkil etildi. Ushbu tuzilmaga nafaqat aksilinqilobiy kuchlar bilan, balki alohida xavfli jinoyatlarga qarshi kurashish vazifasi yuklatildi. Banditizm, o‘g‘rilik va boshqa og‘ir jinoyatlarning keng miqyosda o‘rishiga qarshi tura oladigan professional xizmat tuzish maqsadida 1918-yilning 5-oktabrida Militsiya Bosh boshqarmasi tarkibida tashkil etilgan Jinoyat-qidiruv markaziy boshqarmasi (Центропрозыск) ichki ishlar organlari tizimida jinoyatchilikka qarshi kurashda maxsus razvedka usullarini qo‘llovchi ilk xizmat sifati-

14 Sodiqov H. Amir Temur saltanatida xavfsizlik xizmati (tarixiy badialar): [3 qismli] / H. Sodiqov; mas’ul muharrir N. Abduazizova; g’oya va dastur muallifi O.Ubaydullayev. – T.: “ART FLEX”, 2010-yil, 80–83-betlar.

15 Otamurod Qo‘shjonov, Ne’matjon Polvonov Xorazmdagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar va harakatlar. Monografiya (XIX asr ikkinchi yarmi - XX asr birinchi choragi); Mas’ul muhar. Q. Rajabov, muhar. V. Umirov. – T.: “AVU MATVUOT-KONSALT” MChJ, 2007-yil, 320-bet.

da tarixga kirdi. Ushbu xizmat ikki asosiy qismdan iborat bo‘lib, birinchisi surishtiruv olib borish, ikkinchisi esa maxsus tadbirlarni o‘tkazish bilan shug‘ullangan¹⁶. 1918-yilning oxiriga kelib, BFK organlari partiya tashkilotlarida, guruhlarda va ayniqsa muhim joylarda ichki razvedka nazoratini amalga oshirgan. Shu yilning oktyabr oyi oxirigacha, ya’ni jinoyat-qidiruv markaziy apparati tashkil etilgunigacha, tezkor razvedka idoralarini boshqarish mahalliy kengashlar tomonidan amalga oshirilgan.

Sobiq ittifoq davrida mazkur faoliyat Butunittifoq favqulodda komissiyasi, Bosh siyosiy boshqarma, Ichki ishlar xalq komissariyati tomonidan boshqarilgan. 1918-yil 5-oktyabrda Davlat xavfsizlik qo‘mitasi va Ichki ishlar vazirligining Jinoyat-qidiruv bo‘linmalari tashkil etildi. 1922-yilda jinoyat qidiruv bo‘linmalari militsiyadan ajratilib, keyinchalik bir necha bor qayta tashkil etildi. Qidiruv va tergov mahalliy davlat hokimiyati organlari doirasida amalga oshirildi. Ushbu tuzilmalar Ichki ishlar xalq komissariyati tarkibida jinoyat qidiruv tuzilmasi tuzilguniga qadar faoliyat yuritgan;

Ikkinchi bosqich (1928–1953-yillar) TQFning huquqiy tartibga solinishi I.V.Stalinning Kommunistik partiya va davlatdagi ta’sirining kuchayishi fonida davlatning jazo va repressiv siyosatining maqsad va vazifalariga, xavfsizlik organlarining ish faoliyati bir shaxsga sig‘inish manfaatlariga qaratildi. O‘tgan asrning 37–40-yillarida TQFni amalga oshiruvchi maxsus organlar faoliyati salbiy ko‘rinish kasb etib, asosan rahbariyat topshirig‘iga binoan aholi ichida “xalq dushmanlari”ni aniqlashga yo‘naltilirdi. Qisqa vaqt ichida ushbu organlar qonuniy nazorat ostidan chiqarilib, cheksiz vakolatlar berilishi oqibatida repressiya qilish mexanizmiga aylandi va “aksilinqilobiy tashkilotlar”, “zararkunandalar”, “chet el josuslari”ni aniqlash bo‘yicha keng faoliyat yuritdi. TQFga oid tarixiy adabiyotlar tahlili shundan guvohlik beradiki, har bir bosqichda ushbu sohadagi qonun buzilishlarini turli xil bahonalar va zaruriyatlar bilan niqoblashga harakat qilingan.

Uchinchi bosqich (1954–1970-yillar) TQFni amalga oshirishda IIXK bo‘linmalari o‘zboshimchalik amaliyotidan bosqichma-bosqich voz kechishning huquqiy asoslari ishlab chiqildi. I.V.Stalinning o‘limi munosabati bilan oddiy jinoyatlar uchun hukm qilingan mahkumlar guruhiga nisbatan keng qamrovli amnistiya qo‘llanildi. SSSR Markaziy ijroiya qo‘mitasining 1953-yil mart oyidagi “Jamoat xavfsizligini ta’minlash va jinoyatchilikka barham berish choralari to‘g‘risida”gi qaroriga binoan, Ichki ishlar va Davlat xavfsizligi organlari uchinchi marotaba birlashtirilib, 15 yil mobaynida (1968-yilning noyabr oyi oxiriga qadar) yagona tuzilma sifatida faoliyat ko‘rsatib keldi. Ushbu tezkor-qidiruv xizmatlarining xodimlari ittifoq respublikalarining tinchligi va osoyishtaligini ta’minlashda, hududlarda uyushgan guruhlar tomonidan sodir etilgan shaxsga va mulkka qarshi jinoyatlarning oldini olish, aniqlash va fosh etishda TQFning maxsus usullaridan foydalanishgan¹⁷.

To‘rtinchi bosqich (1970–1991-yilning avgust oyi) TQFni huquqiy tartibga solish barqarorlashtirildi. Ushbu davrda TQFni amalga oshiruvchi organlarning xizmat faoliyatiga tegishli bir qator yo‘riqnomalar qabul qilinib, tezkor bo‘linmalarning faoliyati huquqiy tartibga solingan. Mazkur davrda TQFning shakllanishi to‘rt bosqichda amalga oshirilib, “TQFning paydo bo‘lishi va rivojlanishi davri” nomi bilan tarixda qoldi, deyish mumkin. IIXK tarkibida uch marotaba DXX va IIV organlari yagona tezkor xizmat sifatida faoliyat ko‘rsatganligi o‘ziga xos ahamiyat kasb etsada, shaxsga sig‘inish, yagona kommunistik partiya manfaati yo‘lida inson huquqlari va erkinliklariga rioya qilish masalasiga jiddiy e’tibor berilmagan.

Uchinchi davrda (1991–2014-yillar) mustaqil O‘zbekistonda TQFning tashkiliy va huquqiy jihatlari ikki bosqichda rivojlandi.

Birinchi bosqich. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, TQFni amalga oshiruvchi organlar shu davrda qabul qilingan norma-

16 Хапчаев С.Т., Кокорев В.Г. Декларация независимости США: историко-правовой анализ предпосылок и последствий принятия // Бюллетень Social-Economic and Humanitarian Research. 2022. №16 (18). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/deklaratsiya-nezavisimosti-ssha-istoriko-pravovoy-analiz-predposylok-i-posledstviy-prinyatiya> (дата обращения: 21.05.2026).

17 История Узбекской ССР (С древнейших времен до наших дней). Под ред. И.М. Муминова. – Т.: «Фан», 1974 г. – С. 584.

tiv-huquqiy hujjatlar asosida faoliyat ko‘rsatib keldi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (1992), Jinoyat va Jinoyat-protsessual kodekslari (1994), O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati to‘g‘risida”gi (1991), “Xususiy mulk va tadbirkorlikni korrupsiya, reket va uyushgan jinoyatchilikning boshqa turlaridan himoya qilishning tashkiliy chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi (1994), “Iqtisodiyot va soliq sohasidagi jinoyatlarga qarshi kurashishni kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi (2001) qarorlari, shuningdek, TQF organlarining faoliyat yo‘nalishiga oid idoraviy normativ-huquqiy hujjatlar shular jumlasidandir.

Mustaqillik yillarida ushbu muhim sohani qonun doirasiga kiritish maqsadida TQFni amalga oshiruvchi organlar va huquqshunos olimlar hamda amaliyot xodimlari tomonidan bir qator izlanishlar olib borildi. Bu izlanishlarning natijasi o‘laroq, 2012-yil 25-dekabrda O‘zbekiston Respublikasining “Tezkor-qidiruv faoliyati to‘g‘risida”gi qonuni qabul qilindi. Qonunning qabul qilinishi ikki muhim vazifani hal etish imkonini berdi: birinchidan, TQFning haqiqiy huquqiy asoslarini vujudga keltirdi, ikkinchidan, unga jinoyatchilikka qarshi kurashning davlat-huquqiy shakli maqomini berdi. Mazkur qonunning qabul qilinishi so‘zsiz huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati sari qo‘yilgan muhim qadam bo‘lib, u huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatida inson huquqlari va erkinliklarini ta‘minlashning huquqiy asoslarini takomillashtirish vazifasini o‘tashi bilan bir vaqtda, ushbu organlar va ularning xodimlari faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik tizimidagi mavjud huquqiy bo‘shliqni to‘ldirdi, deyish mumkin. Dastlab mazkur qonunda IIV, MXX, Bojxona hamda Bosh prokuratura huzuridagi Soliq, valyutaga oid jinoyatlarga va jinoiy daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish departamentining tezkor bo‘linmalari TQFni amalga oshiruvchi organ sifatida belgilandi. Qonunning bir qator normalari (5–7, 21 va boshqa moddalari) TQF sohasida inson huquqlari va erkinliklariga rioya etish ahamiyatini yanada oshirdi. TQF to‘g‘risidagi qonunning muhim ahamiyati shundaki, u TQF sohasidagi eng muhim masalalarni tartib-

ga soluvchi, oliy yuridik kuchga ega bo‘lgan, rasman e‘lon qilingan huquqiy hujjat hisoblanadi. Bu esa protsessual faoliyatni amalga oshirish jarayonida ushbu qonun normalaridagi qoidalarga ochiq murojaat qilish imkonini beradi.

Ikkinchi bosqich. (2016–2026-yillar). O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev lavozimiga kirishganidan boshlab, hozirgi kunga qadar inson huquqlarini ta‘minlashga jiddiy e‘tibor qaratilib kelinmoqda. TQFni amalga oshiruvchi organlar ro‘yxatiga Bosh prokuratura huzuridagi Majburiy ijro byurosi (2017), O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti davlat xavfsizlik xizmati (2021) O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligining harbiy razvedkasi (2019) tezkor bo‘linmalari qo‘shilganligi, yangi tahrirdagi Konstitutsiyada fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta‘minlashga oid qariyb uch baravarga ko‘proq normalarning qabul qilinishi mamlakatimizda inson huquqlari oliy qadriyat ekanligidan dalolat beradi.

O‘zbekiston Respublikasining “Tezkor-qidiruv faoliyati to‘g‘risida”gi qonuniga o‘tgan 14 yil ichida 11 marotaba o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritilgan bo‘lib, jumladan, “16 ta TQTga ta‘riflar ishlab chiqildi; TQFni amalga oshirish vakolatiga ega bo‘lgan organlar soni to‘rttadan yettitagacha ko‘paytirildi; pochta-telegraf jo‘natmalarini nazorat qilish bilan birga “kuryerlik” faoliyatini ham nazorat qilish belgilandi; TQF sohasida xalqaro hamkorlik qilish; axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarga qarshi kurashishda maxsus vakolatli davlat organi kuchlari va vositalari yordamida texnik tadbirlarni o‘tkazish” normalarining kiritilishi shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini ta‘minlashga qaratilgan islohotlardir. Ayni vaqtda mazkur qonun loyihasi yangi tahrirda ishlab chiqildi va unga kiritilayotgan so‘nggi o‘zgarishlardan biri shaxsning yozishmalar, turar joy, telefon so‘zlashuvlari daxlsizligi, shuningdek, abonentlar yoki abonent qurilmalari o‘rtasidagi bog‘lanishlar to‘g‘risida axborot olishga oid TQTni o‘tkazishga sanksiya berish vakolatining sudga berilishi bo‘lib, bu ham insonlarning Konstitutsiyada belgilangan shaxsiy huquq va erkinliklari poymol bo‘lishining oldini olishga xizmat qiladi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlari doirasida

dastlabki tergov va sud muhokamasi jarayonida fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatlarini kuchaytirish bo'yicha bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2018-yilning 4-aprelida “Sud-tergov faoliyatida fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatlarini kuchaytirish bo'yicha chora-tadbirlar qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlari-ga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida”gi qonun qabul qilinib, JPK 95¹-modda (Dalillarning maqbul emasligi) bilan to'ldirildi. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi 230¹-modda (Dalillarni soxtalashtirish (qalbakilashtirish) va 230²-modda (TQF natijalarini soxtalashtirish (qalbakilashtirish) bilan to'ldirildi. Shuningdek, ayrim moddalar (Qiynoqqa solish va boshqa shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala hamda jazo turlarini qo'llash, JKning 235-moddasi), (Yolg'on xabar berish, JKning 237-moddasi), (Yolg'on guvohlik berish, JKning 238-moddasi) yangi tahrirda bayon qilindi. Qonunchilikka kiritilgan ushbu yangiliklar o'z mazmuniga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi hududida sud-tergov faoliyati va ayniqsa TQFning amalga oshirilishi natijasida to'plan-gan dalillarning maqbulligini belgilab berish va qonuniylikni ta'minlash imkoniyatini yaratadi. Mazkur masalada tadqiqot doirasida takliflar ishlab chiqilgan.

“Tezkor-qidiruv faoliyati to'g'risida”gi qonunning 23-moddasi 1-qismida “Tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshiruvchi organlarga ko'maklashayotgan shaxslar davlat himoyasida bo'ladi” degan talab mustahkamlab qo'yilgan. Bunday talab sovet davrida ushbu sohada qabul qilingan bironta normativ-huquqiy hujjatda belgilanmagan edi. Bugungi kunda TQF sohasida ko'maklashuvchi shaxslardan foydalanish faqat jinoyatchilikka qarshi kurashga qaratilishidan tashqari, mazkur jarayonda qatnashuvchi barcha subyektlarning qonuniy huquq va manfaatlarini hamda ularning xavfsizligini ta'minlash masalalari bilan ham chambarchas bog'liqdir. Shu bois TQFda inson huquq va erkinliklarini ta'minlash-

ning mohiyatini aniqlab olish mazkur tadqiqot uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, yuqorida inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlashga doir TQF tarixiy rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish natijasida *birinchi davrda* tadqiq etilayotgan dolzarb muammoga deyarli ahamiyat berilmay, hukmron sinfning (boy, zodagonlar) manfaatlari birinchi darajali hisoblangan; ikkinchi davr TQFning paydo bo'lishi va rivojlanishi sifatida e'tirof etilib, bu davrda DXX va IIV organlari yagona tezkor xizmat sifatida faoliyat ko'rsatib, kommunistik partiya yakkahokimligi manfaatlari yo'lida inson huquq va erkinliklari turli siyosiy bahonalar bilan poymol etilgan; uchinchi davrda mustaqil O'zbekistonda TQFni amalga oshiruvchi organlar qonunchilik hujjatlari asosida faoliyatini tashkil etib, inson huquqlarini ta'minlashga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilib, “Ichki ishlar organlari to'g'risida”gi (2016), “Davlat xavfsizlik xizmat to'g'risida”gi va “Davlat bojxona xizmati to'g'risida”gi (2018), “O'zbekiston Respublikasi Prezidenti davlat xavfsizlik xizmati to'g'risida”gi (2021) joriy qonunlari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti-ni-ning “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi (2022), “O'zbekiston – 2030” strategiyasi to'g'risida”gi (2023) farmonlari qabul qilingan va Konstitutsiyada inson huquqlarini himoya qilish masalalari yanada rivojlandi. Jumladan, TQFni amalga oshiruvchi organlar ro'yxatiga Bosh prokuratura huzuridagi Majburiy ijro byurosi (2017), O'zbekiston Respublikasi Prezidenti davlat xavfsizlik xizmati, O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi harbiy razvedkasining bo'linmalari qo'shildi. Yangi tahrirdagi Asosiy qomusimizda fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlashga oid qariyb uch baravarga (eski tahrirdagi Konstitutsiya normalaridan) ko'proq normalar qabul qilindi. “Tezkor-qidiruv faoliyati to'g'risida”gi qonunga 14 yil ichida jami 11 marotaba o'zgartirish kiritilgan bo'lib, ularning aksariyati inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlashga xizmat qiladi.

G'ayrat YANGIYEV,

Buxoro davlat universiteti Yurisprudensiya kafedrasi boshlig'i, dotsent

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA ISBOT QILISH INSTITUTI: NAZARIYA VA AMALIYOT

ANNOTATSIIYA. Maqolada raqamli transformatsiya sharoitida jinoyat protsessida isbot qilish institutining huquqni qo'llash amaliyotida namoyon bo'lishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli dalillarni to'plash, tekshirish, baholash va protsessual rasmiylashtirishdagi muammolar qiyosiy-huquqiy va tizimli usullar asosida o'rganilgan. Natijada raqamli dalillarning maqbulligi, ishonchligi va yaxlitligini ta'minlash, shuningdek, videokonferensaloqa sharoitida ularni protsessual rasmiylashtirish bilan bog'liq muammolar aniqlanib, qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

АННОТАЦИЯ. В статье анализируется проявление института доказывания в правоприменительной практике в рамках уголовного судопроизводства в условиях цифровой трансформации. В исследовании на основе сравнительно-правового и системного методов рассматриваются проблемы, связанные со сбором, проверкой, оценкой и процессуальным оформлением цифровых доказательств. В результате выявлены проблемы обеспечения допустимости, достоверности и целостности цифровых доказательств, а также их процессуального оформления в условиях видеоконференцсвязи, и разработаны предложения по совершенствованию законодательства.

ABSTRACT. The article analyzes the manifestation of the institution of proof in law enforcement practice within criminal proceedings under conditions of digital transformation. The study examines, using comparative legal and systematic approaches, the problems associated with the collection, verification, evaluation, and procedural formalization of digital evidence. As a result, issues related to ensuring the admissibility, reliability, and integrity of digital evidence, as well as its procedural formalization in the context of videoconferencing, are identified, and proposals for improving the legislation are developed.

Kalit so'zlar: isbot qilish, isbot qilishning umumiy shartlari, raqamli dalillar, elektron ma'lumotlar, protsessual rasmiylashtirish, huquqni qo'llash amaliyoti, dalillarni baholash, maqbullik, videokonferensaloqa.

Ключевые слова: доказывание, общие условия доказывания, цифровые доказательства, электронные данные, процессуальное оформление, правоприменительная практика, оценка доказательств, допустимость, хеш-сумма, видео-конференц-связь.

Key words: proof, general conditions of proof, digital evidence, electronic data, procedural documentation, law enforcement practice, evaluation of evidence, admissibility, hash sum, video-conferencing.

XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi jinoyat-protsessual faoliyatni tubdan o'zgartirdi. Jinoyat-protsessual kodeksining 85-moddasiga ko'ra, isbot qilish ishni qonuniy, asoslangan va adolatli hal qilish uchun ahamiyatga ega bo'lgan holatlar to'g'risidagi haqiqatni aniqlash maqsadida dalillarni to'plash, tekshirish va baholashdan iborat bo'lib¹, bugungi kunda ushbu jarayon ko'p hollarda mobil qurilmalar, serverlar, bulutli xizmatlar va messengerlardagi elektron ma'lumotlar bilan ishlashga bog'liq bo'lib qoldi.

Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 2025-yilda respublikada sodir etilgan jinoyatlarning 49,6 foizini axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar tashkil etgan². Xalqaro tadqiqotlarga muvofiq,

jinoyatlarning 90 foizdan ortig'ida raqamli dalillar mavjud bo'lsa-da, ularning katta qismini o'z vaqtida tahlil qilish imkoniyati yo'qligi jinoyat ishi bo'yicha haqiqatning aniqlanmay qolishiga sabab bo'lmoqda³. Bu holat "O'zbekiston – 2030" strategiyasida belgilangan dalillarni to'plashni raqamlashtirish vazifalari bilan uzviy bog'liqdir.

Shu munosabat bilan raqamli transformatsiya sharoitida isbot qilishning umumiy shartlari huquqni qo'llash amaliyotida qanday namoyon bo'layotganini tahlil qilish, dalillarni to'plash, tekshirish, baholash va protsessual rasmiylashtirish bosqichlarida yuzaga kelayotgan muammolarni aniqlash hamda ularning yechimini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot obyekti raqamli dalillar bilan isbot

1 O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi: 1994-yil 22-sentyabrda qabul qilingan // O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi. – 1995-yil. – № 2. – 5-modd / URL: <https://lex.uz/docs/111460> (murojaat qilingan sana: 02.06.2026-y.)

2 Senatda Ichki ishlar vazirligining axboroti eshitildi [Elektron resurs] // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining rasmiy sayti. – URL: <https://senat.uz/events/post-4748> (murojaat qilingan sana: 05.06.2026-y.)

3 Digital Intelligence Industry Benchmark Report: The top trends redefining law enforcement [Электронный ресурс] / Cellebrite. – 2020. – URL: <https://voiceofsandiego.org> (murojaat qilingan sana: 04.11.2025).

qilish va ularni protsessual rasmiylashtirish jarayonida vujudga keladigan jinoyat-protsessual munosabatlar tashkil etadi.

Jinoyat protsessida isbot qilish instituti respublika huquqshunosligida atroficha o'rganilgan. B.A.Rajabov isbot qilishning umumiy shartlariga rioya etilishini ta'minlash muammolarini kompleks tadqiq etib, ushbu shartlarni dalillarni aniqlash, to'plash, tekshirish, baholash va ulardan foydalanish jarayonida amal qilinishi zarur bo'lgan majburiy qoida va shartlar majmui sifatida ta'riflagan hamda "raqamli jinoyat ishi"ni yuritish tartibini tartibga solish zaruratini ilgari surgan⁴. M.E.Muminov ishni sudga qadar yuritishda dalillarni protsessual rasmiylashtirishni takomillashtirish masalalarini maxsus tadqiq etib, dalillarni to'plash va rasmiylashtirishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, tergov harakatlarini video-yozuv orqali qayd etish hamda ularni maxsus elektron bazaga joylashtirish zarurligini asoslab bergan⁵. Jinoyat-protsessual huquqning nazariy asoslari D.M.Mirazov va hammualliflar darsligida tizimli bayon etilgan⁶.

Ishni sudga qadar yuritish bosqichida axborot texnologiyalaridan foydalanish masalalarini S.S.Oripov tadqiq qilgan⁷, raqamli ekspertiza

imkoniyatlaridan foydalanishning milliy va xorijiy tajribasi I.R.Astanov hamda B.Z.Karimov tomonidan o'rganilgan⁸. Elektron va raqamli dalillarga oid umumnazariy masalalar D.B.Abdullayev va hammualliflar⁹, dalillarni yig'ish va baholash A.X.Hamidov¹⁰, dastlabki tergov organlari faoliyatini takomillashtirish D.D.Suyunova¹¹, elektron dalillarni shakllantirish xususiyatlari U.X.Raximova va M.A.Kuldosheva¹², ularni tergov jarayonlarida qo'llashning huquqiy asoslari M.M.Madatov¹³ tadqiqotlarida tahlil qilingan. Kiberjinoyatlarni tergov qilish muammolari B.B.Jumayev¹⁴, isbot qilishda texnik vositalardan foydalanish Y.J.Isobayev¹⁵ ishlarida yoritilgan. Elektron dalillarning nazariy asoslari xorijiy olimlar S.V.Zuyev¹⁶ va V.B.Vexov¹⁷ ishlarida chuqur ishlab chiqilgan. Shuningdek, raqamli kriminalistika yuzasidan Eoghan Casey va Mariya-Helen Marasning ishlari tahlil etilgan.

Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda asosan nazariy-huquqiy yoki kriminalistik-taktik jihatlar ustunlik qiladi. Aynan raqamli transformatsiya sharoitida isbot qilishning umumiy shartlari huquqni qo'llash amaliyotida qanday tatbiq etilayotgani hamda ularning 2020-yil va 2026-yilgi qonunchilik islohotla-

4 Rajabov B.A. Ishni sudga qadar yuritishda isbot qilishning umumiy shartlariga rioya etilishini ta'minlash: yurid. fan. doktori (DSc) diss. – Toshkent, 2019-yil, 285-bet.

5 Muminov M.E. Ishni sudga qadar yuritishda dalillarni protsessual rasmiylashtirishni takomillashtirish: yurid. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Toshkent: IIV Akademiyasi. – 154-bet.

6 Mirazov D.M., Rajabov B.A., Rashidov B.N., Sultonov A.A. Jinoyat-protsessual huquq: darslik / M.A.Rajabova tahriri ostida. To'ldirilgan va qayta ishlangan uchinchi nashr. – Toshkent: IIV Akademiyasi, 2018-yil, 205-bet.

7 Oripov S.S. Ishni sudga qadar yuritish bosqichida axborot texnologiyalaridan foydalanishni takomillashtirish: yurid. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Toshkent: IIV Akademiyasi, 2021-yil, 150-bet.

8 Astanov I.R., Karimov B.Z. Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarni aniqlash va tergov qilishda raqamli ekspertiza imkoniyatlaridan foydalanish: milliy va xorijiy tajriba. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Bosh prokuratura Akademiyasi, 2019-yil, 62-bet.

9 Abdullayev D.B. va boshqalar Elektron yoxud raqamli dalillarga oid umumnazariy masalalar: muammo va yechim // Jamiyat va innovatsiyalar. – 2021. – URL: <https://researchgate.net> (murojaat qilingan sana: 22.05.2026-y.)

10 Hamidov A.X. Jinoyat protsessida dalillarni yig'ish va baholash. – Toshkent: IIV Akademiyasi, 2020-yil, 89-bet.

11 Suyunova D.D. Dastlabki tergov organlari faoliyatini takomillashtirishning ayrim masalalari // Yuridik fan va huquqni qo'llash amaliyotining dolzarb muammolari: ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2020-yil, 285-bet.

12 Рахимова У.Х., Куддосева М.А. Специфика формирования электронных доказательств в уголовном судопроизводстве // Журнал правовых исследований. – 2020 г. – № SPECIAL 3. – С. 89.

13 Madatov M.M. Elektron dalillarni tergov jarayonlarida qo'llashning huquqiy asoslari // Modern Education and Development. – 2025-yil, № 20(4), 277–290-betlar.

14 Jumayev B.B. Kiberjinoyatlarni tergov qilish: muammo va yechimlar. Magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan diss. – Toshkent, 2021-yil, 17-bet.

15 Isobayev Y.J. Jinoyat-protsessual isbot qilishda texnik vositalardan foydalanish muammolari [Elektron resurs]. – DOI: 10.5281/zenodo.7605506.

16 Зуев С.В. Основы теории электронных доказательств. – М.: Юрлитинформ, 2019. – С. 156.

17 Вехов В.Б. Электронные доказательства: проблемы теории и практики // Правопорядок: история, теория, практика. – 2016 г., № 4 (11), – С. 46–50.

ri bilan bog‘liqligi yetarlicha kompleks tahlil qilinmagan. Mazkur maqola shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasini dialektik bilish usuli hamda ilmiy tadqiqotning umumiy va maxsus usullari tashkil etadi. Tadqiqotda formal-yuridik usul (Jinoyat-protsessual kodeksi normalarining mazmuni va huquqiy mohiyatini tahlil qilish uchun), qiyosiy-huquqiy usul (milliy qonunchilikni xorijiy davlatlar tajribasi bilan solishtirish va ilg‘or yondashuvlarni aniqlash uchun), tizimli tahlil usuli (isbot qilish institutini o‘zaro bog‘liq elementlardan iborat yaxlit tizim sifatida o‘rganish uchun), statistik usul (jinoyatchilik holati hamda huquqni qo‘llash amaliyoti bo‘yicha mavjud statistik ma‘lumotlarni umumlashtirish va tahlil qilish uchun), mantiqiy tahlil va sintez usullari (nazariy qarashlar hamda amaliy natijalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash uchun), shuningdek, hujjatlarni o‘rganish usuli (sud-tergov amaliyoti materiallari, normativ-huquqiy hujjatlar va ilmiy manbalarni tahlil qilish uchun) qo‘llanildi.

Tadqiqot metodologiyasi raqamli transformatsiya sharoitida isbot qilish institutining nazariy va amaliy jihatlarini kompleks yondashuv asosida o‘rganishga, mavjud huquqni qo‘llash amaliyotini baholashga hamda qonunchilikni takomillashtirish yuzasidan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qildi. Xulosa va takliflar mazkur metodlar yordamida olingan ilmiy natijalarning izchil tahlili va mantiqiy umumlashtirilishi asosida shakllantirildi.

Isbot qilish instituti uchta o‘zaro bog‘liq bosqichdan – dalillarni to‘plash, tekshirish va baholashdan tashkil topadi¹⁸. Huquqiy adabiyotlarda ushbu ta’rifning o‘rni mazmuni ko-

deksning “Dalillar” bobiga mos kelib, uni aniqlashtirish maqsadga muvofiqdir¹⁹. Raqamli transformatsiya ushbu bosqichlarning har biriga ta’sir ko‘rsatadi: to‘plashda – elektron ma‘lumotlarning tez o‘zgaruvchanligi va yo‘qoluvchanligi, tekshirishda – ularning haqiqiylikni aniqlash, baholashda – maqbullik va ishonchlik mezonlari, rasmiylashtirishda esa protsessual hujjatlar shaklining zamonaviy texnologiyalarga mosligi masalasi keskinlashadi.

Raqamli dalillarni to‘plashdagi asosiy muammo ularning o‘zgartirilishi va yo‘qolishining oldini olishdir. Elektron ma‘lumotni oddiy usulda o‘chirish uni butunlay yo‘q qilmaydi va toki ustiga yangi axborot yozilmagan bo‘lsa, sud kompyuter-texnik ekspertizasi vositasida tiklash mumkin²⁰. Shu bois amaliyotda elektron tashuvchilarni o‘z vaqtida muhrlash, nusxa ko‘chirish va qo‘riqlash hal qiluvchi ahamiyatga ega. 2024-yil 21-noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga raqamli dalillar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi 1003-sonli qonun bilan Jinoyat-protsessual kodeksiga raqamli dalillar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritilib²¹, elektron ma‘lumotlarning huquqiy maqomi mustahkamlandi va ularni taqdim etish tartibi belgilandi. Shunga qaramay tadqiqotlarga ko‘ra, tergovchilarning taxminan 60 foizi elektron tashuvchilardan dalil sifatida foydalanishda aniq protsessual tartib yetishmasligini qayd etgan²².

Raqamli dalillarni tekshirishda ularning yaxlitligi va haqiqiylikni tasdiqlash markaziy masaladir. Xalqaro amaliyotda buning uchun “yozishdan himoyalash” vositalaridan foydala-

18 O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi: 1994-yil 22-sentyabrda qabul qilingan // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi. – 1995-yil. – № 2. – 5-moddasi. URL: <https://lex.uz/docs/111460> (murojaat qilingan sana: 02.06.2026-y.)

19 Rajabov B.A. Ishni sudga qadar yuritishda isbot qilishning umumiy shartlariga rioya etilishini ta’minlash: yurid. fan. doktori (DSc) diss. – Toshkent, 2019-yil, 162-bet.

20 Oripov S.S. Ishni sudga qadar yuritish bosqichida axborot texnologiyalaridan foydalanishni takomillashtirish: yurid. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Toshkent: IIV Akademiyasi, 2021-yil, 150-bet.

21 O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 21-noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga raqamli dalillar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi 1003-sonli qonuni // Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi, 21.11.2024-y., 03/24/1003/0943-son.

22 Abdullayev D.B. va boshqalar Elektron yoxud raqamli dalillarga oid umumnazariy masalalar: muammo va yechim // Jamiyat va innovatsiyalar. – 2021. – URL: <https://researchgate.net> (murojaat qilingan sana: 22.05.2026-y.)

nish va dalillarning butligi zanjirini (Chain of Custody) yuritish qoidalarini qo‘llaniladi²³. Metama'lumotlar – ma'lumotning kim tomonidan, qachon yaratilgani va o'zgartirilgani ko'p hollarda faylning mazmunidan kam bo'lmagan daliliy ahamiyatga ega²⁴. Shu sababli elektron ma'lumotni olishda nafaqat uning ko'rinib turgan mazmuni, balki texnik rekvizitlar ham to'liq va o'zgarishsiz qayd etilishi lozim.

Baholash bosqichida raqamli dalilning maqbulligi uning qonuniy yo'l bilan, vakolatli subyekt tomonidan va protsessual shaklga rioya etgan holda olinganligiga bog'liq. Konstitutsiyaning 31-moddasiga ko'ra, yozishmalar va xabarlarining maxfiyligini cheklash faqat sud qaroriga asoslanib amalga oshiriladi²⁵. Bu talabning buzilishi dalilning maqbul deb topilmasligiga olib keladi. Maqbullik masalasining dolzarbligini statistika ham tasdiqlaydi, ya'ni 2017–2020-yillarda dalillar maqbulligiga oid jinoyat-protsessual normalar buzilgani sababli jami 2956 nafar shaxs sudlar tomonidan oqlangan²⁶. Bundan tashqari, bir xil mazmundagi ma'lumot turli huquqiy rejimda (ochiq yoki foydalanilishi cheklangan) bo'lishi mumkin, bu esa uni olish tartibini belgilab beradi²⁷. Dalillarni baholashda ularning ishonchliligi, tegishliligi va majmui-ning yetarliligi yagona tizim sifatida ko'rib chiqilishi lozim²⁸. Shuningdek, Raqamli dalilning isbotlashdagi ahamiyati nafaqat uning haqiqiy-ligi va yaxlitligi, balki uning ishga tegishliligi hamda boshqa dalillarni tasdiqlash yoki to'ldi-

rish qobiliyati bilan ham belgilanadi²⁹.

Isbot qilishning huquqni qo'llash amaliyoti-
tidagi eng muammoli jihatlaridan biri dalil-
larni protsessual rasmiylashtirishdir. 2020-yil
14-maydagi “O‘zbekiston Respublikasining
Jinoyat-protsessual kodeksiga jinoyat protses-
sida ishtirok etuvchi fuqarolarning huquq va
erkinliklarini muhofaza qilishni kuchaytirish-
ga qaratilgan o'zgartishlar va qo'shimcha kiri-
tish to'g'risida”gi 617-sonli qonun bilan Jino-
yat-protsessual kodeksiga o'ta og'ir jinoyatlar
bo'yicha ayrim tergov harakatlarini videoyo-
zuv orqali qayd etish va videoyozuv materi-
allarini bayonnomaga ilova qilish majburiya-
ti kiritildi³⁰. Shuningdek, tergov harakatlari va
videoyozuv materiallarini ichki ishlar tizimi-
ning maxsus elektron bazasiga joylashtirish
amaliyoti joriy etilishi asoslantirilgan³¹.

Shu bilan bir qatorda, raqamli dalillarni
ishonchli saqlash va ularning yaxlitligini ta'min-
lash uchun markazlashtirilgan elektron saqlash
tizimlaridan foydalanish muhim ahamiyatga
ega. Bunday tizimlar dalillar o'zgartirilishining
oldini olish, ularga murojaat qilish tarixini qayd
etish hamda sudda ularning ishonchliligini
ta'minlashga xizmat qiladi³².

Biroq, amaliyotda tergov harakatlarini vi-
deokonferensaloqa rejimida o'tkazishda ras-
miylashtirish muammolari saqlanib qolmoqda.
Tadqiqotlarga ko'ra, so'ralganlarning 63 foi-
zi aynan videokonferensaloqa tergov harakat-
larini rasmiylashtirish bilan bog'liq muammo-

23 Astanov I.R., Karimov B.Z. Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarni aniqlash va tergov qilishda raqamli ekspertiza imkoniyatlaridan foydalanish: milliy va xorijiy tajriba.O'quv qo'llanma. – Toshkent: Bosh prokuratura Akademiyasi, 2019-yil, 31-bet.

24 Madatov M.M. Elektron dalillarni tergov jarayonlarida qo'llashning huquqiy asoslari // Modern Education and Development. – 2025-yil, № 20(4), 277–290-betlar.

25 O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi: 2023-yil 30-apreldagi referendumda qabul qilingan. – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2023-yil, 64-bet.

26 Muminov M.E. Ishni sudga qadar yuritishda dalillarni protsessual rasmiylashtirishni takomillashtirish: yurid. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Toshkent: IIV Akademiyasi. – 76-bet.

27 Hamidov A.X. Jinoyat protsessida dalillarni yig'ish va baholash. – Toshkent: IIV Akademiyasi, 2020-yil, 23-bet.

28 Рахимова У.Х., Кулдошева М.А. Специфика формирования электронных доказательств в уголовном судопроизводстве // Журнал правовых исследований. – 2020 г. – № SPECIAL 3. – С. 64.

29 Maras M.H. Computer Forensics: Cybercriminals, Laws and Evidence. 2nd ed. Burlington: Jones & Bartlett Learning, 2015.

30 O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 14-maydagi “O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksiga jinoyat protsessida ishtirok etuvchi fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilishni kuchaytirishga qaratilgan o'zgartishlar va qo'shimcha kiritish to'g'risida”gi 617-sonli qonuni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

31 Muminov M.E. Ishni sudga qadar yuritishda dalillarni protsessual rasmiylashtirishni takomillashtirish: yurid. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Toshkent: IIV Akademiyasi. – 56-bet.

32 Eoghan Casey Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet, 3rd ed., Academic Press, 2011.

larga duch kelayotganini bildirgan³³. Xususan, bir tergov harakati bo‘yicha ikkita bayonnoma ishni yurituvchi va topshiriqni bajaruvchi mansabdor shaxs tomonidan tuzilayotgani, bir necha hududda o‘tkazilayotgan yuzlashtirish va tanib olishda xolislar ishtiroki hamda bayonnomaning tasdiqlash tartibi noaniqligi amaliyotda qiyinchiliklarga sabab bo‘lmoqda³⁴. Bu muammolarni raqamli imzo paneli yoki barmoq izlari skaneridan foydalangan holda yagona elektron bayonnoma rasmiylashtirish orqali bartaraf etish mumkin.

O‘tkazilgan tahlil raqamli transformatsiya sharoitida isbot qilish instituti an‘anaviy mohiyatini saqlagan holda, uning barcha bosqichlarida yangi protsessual yondashuvlarni talab qilayotganini ko‘rsatdi. Huquqni qo‘llash amaliyotidagi asosiy muammolar raqamli dalillarni to‘plashda yo‘qolish xavfi, tekshirishda yaxlitlikni ta‘minlash, baholashda maqbullik mezonlarining noaniqligi hamda videokonferensaloqa sharoitida rasmiylashtirishdagi qiyinchiliklar qonunchilikni maqsadli takomillashtirishni taqozo etadi. Shu asosda quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

Jinoyat-protsessual kodeksida “raqamli (elektron) dalil” tushunchasiga aniq ta‘rif be-

rish va uning an‘anaviy dalillardan farqli belgilarini mustahkamlash;

raqamli dalilning yaxlitligini ta‘minlash maqsadida uni olish chog‘ida xesh-summani hisoblash va bayonnomada qayd etishni majburiy qilish;

videokonferensaloqa rejimida o‘tkazilgan tergov harakatlarini ishni yurituvchi mansabdor shaxs tomonidan yagona bayonnoma bilan rasmiylashtirish hamda protsess ishtirokchilarining raqamli imzo/barmoq izlari skaneri orqali tasdiqlashi tartibini joriy etish;

raqamli dalillarni to‘plash, tekshirish va saqlashda mutaxassis ishtiroki hamda dalillarning butligi zanjirini (Chain of Custody) yuritishni protsessual jihatdan mustahkamlash;

sudlar va tergov organlari uchun raqamli dalillar bilan ishlashga oid yagona tushuntirish (Oliy sud Plenumi qarori) qabul qilish va amaliyot xodimlarining malakasini muntazam oshirib borish.

Ushbu takliflarning amalga oshirilishi raqamli dalillarning maqbulligi va ishonchliligini oshiradi, isbot qilishning umumiy shartlariga rioya etilishini ta‘minlaydi hamda axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarni fosh etish samardorligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

#

33 O‘sha manba

34 O‘sha manba

Aziz XIKMATOV,
Huquqni muhofaza qilish akademiyasi kafedra boshlig'i

O'ZIGA VA YAQIN QARINDOSHLARIGA QARSHI GUVOHLIK BERISHGA MAJBUR ETILMASLIK PRINSIPINI JINOYAT PROTSESSIDA MUSTAQIL PRINSIP SIFATIDA MUSTAHKAMLASH MASALALARI

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada hech kim o'ziga va yaqin qarindoshlariga qarshi guvohlik berishga majbur emasligiga oid konstitutsiyaviy-huquqiy kafolatning jinoyat protsessidagi o'rni tahlil qilinadi. Ushbu norma xalqaro huquqiy hujjatlarda, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida, ayrim milliy protsessual normalarda hamda xorijiy davlatlar jinoyat-protsessual qonunchiligida qanday ifodalangani o'rganiladi.

АННОТАЦИЯ. В настоящей статье анализируется роль конституционно-правовой гарантии, согласно которой никто не обязан свидетельствовать против себя и своих близких родственников, в уголовном процессе. Рассматривается, каким образом данная норма закреплена в международно-правовых актах, Конституции Республики Узбекистан, отдельных национальных процессуальных нормах, а также в уголовно-процессуальном законодательстве зарубежных государств.

ABSTRACT. This article analyzes the role of the constitutional and legal guarantee that no one shall be compelled to testify against themselves or their close relatives in criminal proceedings. The article examines how this norm is reflected in international legal instruments, the Constitution of the Republic of Uzbekistan, certain national procedural provisions, and the criminal procedure legislation of foreign countries.

Kalit so'zlar: jinoyat protsessi, sukut saqlash huquqi, guvohlik berishdan bosh tortish, yaqin qarindoshlar, aybsizlik prezumpsiyasi, inson qadri, adolatli sudlov, protsessual kafolat, guvoh immuniteti.

Ключевые слова: уголовный процесс, право хранить молчание, отказ от дачи показаний, близкие родственники, презумпция невиновности, человеческое достоинство, справедливое правосудие, процессуальная гарантия, свидетельский иммунитет.

Key words: criminal proceedings, right to remain silent, refusal to testify, close relatives, presumption of innocence, human dignity, fair trial, procedural guarantee, witness immunity.

Yangi O'zbekistonda inson qadri, shaxs erkinligi va sud-huquq tizimida adolatni ta'minlash davlat siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylandi. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida shaxsiy va siyosiy huquqlarini himoya qilish sohasida amalga oshirilishi lozim bo'lgan muhim islohotlar qatorida "jinoyat protsessida jabrlanuvchi va guvohlarning huquqlari va xavfsizligini ta'minlash mexanizmini takomillashtirish" masalasiga ham alohida to'xtalib o'tilgan¹. Shaxs o'ziga va yaqin qarindoshlariga qarshi guvohlik qilishga majbur etilishi mumkin emasligi qoidasini qat'iylashtirish, uning ahamiyatini oshirish birinchi navbatda, davlat rahbari tomonidan e'tirof etilgan ana shu masalani ta'minlashga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilayotgan "Inson qadri" g'oyasi nafaqat ijtimoiy-siyosiy

shior, balki huquqiy tizimni inson manfaatiga xizmat qildirishga qaratilgan konseptual yondashuvdir. Mamlakatimiz rahbari o'z chiqishlarida qonun ustuvorligi, inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlash, tergov va sud amaliyotiga ilg'or inson huquqlari standartlarini joriy etish zarurligini bir necha bor ta'kidlagan.

Jinoyat protsessida inson qadrini ta'minlashning eng muhim ko'rinishlaridan biri – shaxsni o'ziga qarshi guvohlik berishga, aybini tan olishga yoki yaqin qarindoshlarini fosh etishga majbur qilmaslikdir. Bu norma oddiy protsessual imtiyoz emas. Bu shaxsning ichki erkinligi, vijdon daxlsizligi, oilaviy munosabatlari, aybsizlik prezumpsiyasi va adolatli sudlov huquqi bilan bevosita bog'liq fundamental kafolatdir.

Biroq, ushbu mavzuda ilmiy bahs mavjud. Bir qarashda, shaxsga sukut saqlash huquqi-

1 Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022-y., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022-y., 06/22/113/0330-son; 10.02.2023-y., 06/23/21/0085-son.

ni berish jinoyatni fosh etishni qiyinlashtiradi, aybdor shaxslar javobgarlikdan qochishiga imkoniyat yaratadi. Boshqa yondashuvga ko‘ra, jinoyat protsessida haqiqatni aniqlash maqsadi insonni o‘zini fosh etishga majburlash orqali emas, balki qonuniy, xolis va ishonchli dalillar yig‘ish orqali ta‘minlanishi lozim. Bizningcha, ikkinchi yondashuv huquqiy davlat talablari-ga ko‘proq mos keladi. Chunki, jinoyat protsessida davlatning kuchli protsessual apparati-ga qarshi turgan shaxsni o‘z aybini isbotlashga majbur qilish adolatli sudlov g‘oyasiga ziddir.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi-ni 28-moddasida “hech kim o‘ziga va yaqin qarindoshlariga qarshi guvohlik berishga majbur emas”ligi bevosita mustahkamlangan. Shuningdek, mazkur moddada gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi o‘zining aybsizligini isbotlashi shart emasligi va istalgan vaqtda sukut saqlash huquqidan foydalanishi mumkinligi belgilangan. Demak, ushbu kafolat konstitutsiyaviy darajada e‘tirof etilgan.

Ta‘kidlash lozimki, O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksida ushbu norma jinoyat protsessi prinsiplari tizimida mustaqil prinsip sifatida alohida mustahkamlanmagan.

Vaholanki, hech kim o‘ziga qarshi guvohlik berishga majbur emasligi xalqaro huquqda adolatli sudlovning muhim elementi sifatida tan olinadi. Fuqaroviy va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 14-moddasi 3-qismi “g” bandida har bir shaxs o‘ziga qarshi guvohlik berishga yoki aybini tan olishga majbur etilmasligi kerakligi belgilangan. Bu qoida jinoyat sudlovida shaxsni protsessual obyekt emas, balki huquq “sohibi” sifatida ko‘rish g‘oyasiga asoslanadi.

Mazkur xalqaro standartning mazmuni shundan iboratki, ayblovni isbotlash majburiyati davlat zimmasida bo‘lishi lozim. Shaxsning sukut saqlashi, savollarga javob bermasligi yoki o‘zini fosh etuvchi ma‘lumotlarni taqdim etmasligi uning aybdorligini anglatmasligi kerak. Aks holda aybsizlik prezumpsiyasi formal qoidaga aylanib qoladi.

Yevropa inson huquqlari sudi amaliyotida ham sukut saqlash huquqi va o‘zini o‘zi fosh etishga majbur etilmaslik adolatli sudlov

huquqining ajralmas qismi sifatida baholandi. Garchi Yevropa inson huquqlari konvensiyasida bu huquq alohida modda sifatida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘rsatilmagan bo‘lsa-da, sud amaliyotida u konvensiyaning 6-moddasida nazarda tutilgan adolatli sudlov kafolatlaridan kelib chiqarilgan.

Bu yerda muhim farq bor: “sukut saqlash huquqi” va “o‘zini o‘zi fosh etishga majbur etilmaslik” tushunchalari bir-biriga yaqin bo‘lsa-da, aynan bir xil emas. Sukut saqlash huquqi asosan og‘zaki yoki yozma ko‘rsatuv bermaslik huquqini ifodalaydi. O‘zini o‘zi fosh etishga majbur etilmaslik esa kengroq tushuncha bo‘lib, shaxsni o‘z aybini tasdiqlovchi tushuntirish, ma‘lumot, hujjat yoki boshqa axborotni majburiy tarzda taqdim etishdan himoya qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi-ni 28-moddasida mazkur kafolat aniq va qat’iy ifodalangan. Unga ko‘ra, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi o‘zining aybsizligini isbotlashi shart emas, istalgan vaqtda sukut saqlash huquqidan foydalanishi mumkin, hech kim o‘ziga va yaqin qarindoshlariga qarshi guvohlik berishga majbur emas.

O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksida ham ushbu kafolatga yaqin bir qator normalar mavjud. Masalan, aybsizlik prezumpsiyasiga oid moddada shaxs o‘z aybsizligini isbotlashga majbur emasligi va sukut saqlash huquqidan foydalanishi mumkinligi ko‘rsatilgan. Guvohning huquqlariga oid moddada esa guvoh o‘ziga va yaqin qarindoshlariga qarshi ko‘rsatuv bermaslik huquqiga egaligi belgilangan. Ushlangan shaxsga huquqlarini tushuntirish, uning ko‘rsatuvlari keyinchalik dalil sifatida foydalanilishi mumkinligi haqida ogohlantirish talablari ham protsessual qonunchilikda aks etgan.

Biroq, bu normalar tarqoq holda joylashgan. Ular yagona konseptual prinsip darajasiga ko‘tarilmagan. Natijada amaliyotda ushbu kafolat ba‘zan faqat guvohning huquqi yoki ayblanuvchining protsessual imkoniyati sifatida talqin qilinadi. Aslida esa bu qoida butun jinoyat protsessiga tatbiq etiladigan umumiy prinsip bo‘lishi lozim.

Muammoning mohiyati shundaki, JPKda mazkur qoida mustaqil prinsip sifatida bel-

gilanmasa, uning huquqiy ta'sir doirasi torayib ketadi. Masalan, tushuntirish olish, tezkor-qidiruv tadbirlari natijalarini protsessuallashtirish, dastlabki so'roq, ushlab paytidagi muloqot, yuzlashtirish yoki boshqa protsessual harakatlarda ushbu kafolat bir xil darajada ta'minlanmasligi mumkin. Shu sababli mazkur norma-ni JPKning prinsiplar tizimiga kiritish nazariy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham dolzarbdir.

Jinoyat-protsessual huquq nazariyasida o'zi-ni o'zi fosh etishga majbur etilmaslik prinsipi bir nechta asosiy g'oya bilan bog'lanadi.

Birinchidan, bu prinsip aybsizlik prezumpsiyasining mantiqiy davomidir. Agar shaxs aybsiz deb hisoblansa, u o'z aybsizligini isbotlashga majbur emas. Shuning uchun u o'zini oqlash yoki ayblovga yordam berish majburiyatiga ega bo'lmazligi kerak.

Ikkinchidan, bu prinsip shaxs erkinligi va qadr-qimmatini himoya qiladi. Insonni o'z aybini tan olishga yoki yaqin qarindoshlariga qarshi guvohlik berishga majburlash uning ichki erkinligiga, vijdoniga va oilaviy munosabatlarga og'ir ta'sir ko'rsatadi.

Uchinchidan, ushbu prinsip tergovda noqonuniy bosim, qiynoq, psixologik tazyiq va majburiy iqrorliklarning oldini olish vositasidir. Jinoyat protsessida aybni tan olish emas, balki qonuniy yo'l bilan to'plangan dalillar hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lishi lozim.

Milliy olimlar tomonidan ham guvoh immuniteti, shaxsning o'zini fosh etmaslik huquqi va yaqin qarindoshlarga qarshi ko'rsatuv berishdan bosh tortish masalalari jinoyat protsessida inson huquqlarini ta'minlashning muhim kafolati sifatida baholanadi. Ayrim tadqiqotlarda guvoh immuniteti nafaqat guvohga, balki jinoyat protsessida ishtirok etuvchi boshqa shaxslarga ham daxldor ekani ta'kidlanadi. Bu yondashuv to'g'ri, chunki o'zini o'zi fosh etmaslik huquqi shaxsning protsessual maqomiga qarab cheklanib qolmasligi kerak.

Misol uchun, A.S.Po'latxonov guvohlik im-

munitetini so'roq qilinuvchi shaxsning o'zi va yaqin qarindoshlariga oid ma'lumotlarni oshkor qilish majburiyatidan ozod etilishi, shu huquqni tushuntirish va rasmiylashtirish bilan bog'liq protsessual normalar yig'indisi sifatida ta'riflaydi².

Shuningdek, M.Abdullayeva esa guvohlik immuniteti institutini O'zbekiston jinoyat-protsessual qonunchiligiga kiritish inson huquqlari, oilaviy qadriyatlar va kasbiy sirni himoya qilish nuqtayi nazaridan zarurligini asoslaydi.

O.Mukimbayev guvohning o'ziga va yaqin qarindoshlariga qarshi guvohlik bermaslik huquqini konstitutsiyaviy kafolat sifatida tahlil qiladi³.

Shu bilan birga, A.T.Allamuratov va Q.Q.Matkarimovning guvohlik immunitetiga oid ilmiy qarashlari ushbu institutning nazariy asoslarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xorijiy olimlar orasida ham bu borada turli fikrlar mavjud. Bir guruh mualliflar mazkur huquqni adolatli sudlovning markaziy elementi deb hisoblaydi. Ularga ko'ra, davlat ayblovni shaxsning o'z og'zidan olingan majburiy ma'lumotlar orqali emas, mustaqil dalillar orqali isbotlashi shart. Boshqa yondashuv vakillari esa bu huquqning haddan tashqari keng talqin qilinishi jinoyatlarni ochishni qiyinlashtirishi mumkinligini ta'kidlaydi.

J.Langbayn o'zini o'zi fosh etmaslik imtiyozining kelib chiqishini faqat siyosiy-tarixiy voqealar, masalan, "Star Chamber" yoki diniy ta'qiblar bilan emas, balki XVIII asr oxirida advokat himoyasining kuchayishi va tortishuvli jinoyat protsessi shakllanishi bilan bog'laydi. Uning fikricha, bu imtiyoz umumiy huquq tizimida himoya instituti rivojlanishi natijasida shakllangan⁴.

E.Eshvort ushbu masalani Yevropa inson huquqlari huquqi nuqtayi nazaridan tahlil qilgan. Uning "Yevropa huquqida o'zini-o'zi ayblashdan himoyalash huquqi – ma'no-

2 A.S.Po'latxonov Jinoyat protsessida guvoh institutining genezisi, holati va uning rivojlantirish istiqbollari. DSi dissertatsiyasiga avtoreferati - Toshkent. 2026-yil.

3 O.Muqimbayev Jinoyat protsessidagi guvohlik berish: huquq maqomining ba'zi tarixiy rivojlanishi xususida / IIV Malaka oshirish instituti Axborotnomasi – 4 (15) 2025-yil, 100-106-betlar.

4 Langbein J.H. The Historical Origins of the Privilege Against Self-Incrimination at Common Law // Michigan Law Review. – 1994. – Vol. 92. – P. 1047-1085.

li pragmatizmimi?” maqolasi o‘zini o‘zi fosh etmaslik huquqi va sukut saqlash huquqining Yevropa inson huquqlari sudi amaliyotida qanday shakllanganini o‘rganadi. Uning fikricha, o‘zini o‘zi fosh etmaslik huquqi faqat protsessual texnika emas, balki adolatli sudlov va inson huquqlarining bir qismi hisoblanadi⁵.

J.Jekson sukut saqlash huquqini o‘zini o‘zi fosh etmaslik imtiyozidan farqlash kerakligini ta’kidlaydi. Uningcha, jinoyat protsessida sukut saqlash huquqi himoyaning faol va samarali ishtirolini ta’minlaydigan adolatli sudlov standart sifatida kuchaytirilishi lozim. J.Jekson sukut saqlash huquqini tor ma’nodagi “javob bermaslik” emas, balki butun himoya huquqini ta’minlovchi protsessual kafolat sifatida talqin qiladi⁶.

Pol Roberts va Adrian Sukerman o‘zini o‘zi fosh etmaslik imtiyozini tarixan erkinlik va davlat zo‘ravonligiga qarshi konstitutsiyaviy kafolat sifatida baholaydi. Biroq, ular hozirgi huquqiy holatda ushbu imtiyozning nazariy asoslari bahsli ekanini, ayrim davlatlarda qonunlar orqali uning doirasi toraytirilayotganini ham ta’kidlaydi⁷.

Rus olimi N.Y.Volosova guvohlik immunitetini faqat alohida huquq emas, balki jinoyat protsessi prinsipi va bir vaqtning o‘zida mustaqil huquqiy institut sifatida ko‘radi. Uningcha, guvohlik immuniteti tarkibiga: 1) o‘zini o‘zi fosh etmaslik; 2) yaqin qarindoshlar va turmush o‘rtog‘iga qarshi ko‘rsatuv bermaslik; 3) kasbiy yoki xizmat vazifasi bilan bog‘liq immunitetlar kiradi⁸.

Yuqorida bildirilgan fikrlardan kelib chiqadigan bo‘lsak, o‘zini o‘zi fosh etishga majbur etilmaslik prinsipi mutlaq ma’noda jinoyat protsessiga to‘sqinlik qiluvchi vosita emas. U shaxsga yolg‘on ko‘rsatuv berish, dalillarni yo‘q qilish yoki boshqa shaxslarni asossiz ayblash huquqini bermaydi. Uning asosiy vazifasi – davlat organlari shaxsdan majburiy iqrorlik yoki o‘zini ayblovchi ko‘rsatuv olish-

ga suyanmasligini ta’minlashdir.

Xorijiy mamlakatlar qonunchiligi o‘rganilishi shuni ko‘rsatadiki, bir qator davlatlar jinoyat-protsessual qonunchiligida mazkur kafolat alohida prinsip, ya’ni mustaqil modda sifatida belgilangan.

Xususan, Ukraina Jinoyat-protsessual kodeksining 18-moddasida “o‘zini fosh etishdan erkinlik va yaqin qarindoshlar hamda oila a’zolariga qarshi guvohlik bermaslik huquqi” jinoyat protsessi prinsiplari qatorida alohida belgilangan. Unga ko‘ra, shaxs o‘z aybini tan olishga, o‘ziga qarshi ko‘rsatuv berishga yoki yaqin qarindoshlari va oila a’zolarini fosh etuvchi ko‘rsatuvlar berishga majbur etilishi mumkin emas.

Yoki, Armaniston Jinoyat-protsessual kodeksining 20-moddasida ham shaxsning o‘zi, turmush o‘rtog‘i va yaqin qarindoshlariga qarshi ko‘rsatuv berish majburiyatidan ozodligi alohida modda sifatida mustahkamlangan. Bu yondashuv ushbu kafolatni faqat guvoh maqomi bilan cheklamay, kengroq protsessual prinsip sifatida tushunishga imkon beradi.

Ozərbayjon Jinoyat-protsessual kodeksining 20-moddasida “o‘zini va qarindoshlarini fosh etish erkinligi” mustaqil norma sifatida belgilangan. Bu qoida shaxsni o‘ziga va yaqin qarindoshlariga qarshi guvohlik berishga majburlashni taqiqlaydi hamda bunday huquqdan foydalangani uchun shaxsga salbiy huquqiy oqibatlar yuklanmasligi kerakligini anglatadi.

Qozog‘iston Jinoyat-protsessual kodeksining 28-moddasida shaxsni o‘ziga, turmush o‘rtog‘iga va yaqin qarindoshlariga qarshi guvohlik berish majburiyatidan ozod etishga oid alohida modda mavjud. Bu qoida guvoh immuniteti va shaxsiy protsessual daxlsizlikni ta’minlashga qaratilgan.

Qiyosiy tahlildan kelib chiqib aytish mumkinki, O‘zbekiston qonunchiligida mazkur kafolat konstitutsiyaviy darajada tan olingan

5 Ashworth A. Self-Incrimination in European Human Rights Law – A Pregnant Pragmatism? // Cardozo Law Review. – 2008. – Vol. 30. – P. 751-774.

6 Jackson J.D. Re-conceptualizing the Right of Silence as an Effective Fair Trial Standard // International and Comparative Law Quarterly. – 2009. – Vol. 58. – P. 835-861.

7 Roberts P., Zuckerman A. Roberts & Zuckerman’s Criminal Evidence. 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2022. Chapter 13: The Accused’s Privilege Against Self-Incrimination.

8 Волосова Н.Ю. Уголовно-процессуальный институт свидетельского иммунитета: теория, законодательное регулирование и практика: дисс. ... докт. юрид. наук. – Москва, 2015 г.

bo'lsa-da, uning jinoyat-protsessual prinsip sifatida alohida mustahkamlanishi xorijiy tajribaga mos bo'ladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksiga "o'zini va yaqin qarindoshlarini fosh etishga majbur etilmaslik prinsipi"ni kiritish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xususan, taklif etilayotgan norma quyidagi mazmunda bo'lishi mumkin:

"23¹-modda. O'zini va yaqin qarindoshlarini fosh etishga majbur etilmaslik prinsipi

Hech kim o'ziga, oila a'zolariga va yaqin qarindoshlariga qarshi ko'rsatuvlar berishga majbur emas.

Ushbu moddaning birinchi qismida nazarda tutilgan hollarda shaxs ko'rsatuv berishdan bosh tortganligi uchun javobgarlikka tortilishi mumkin emas".

Milliy qonunchiligimizga ushbu taklifning ahamiyati bir necha jihatdan namoyon bo'ladi.

Birinchidan, Konstitutsiyadagi kafolat JPKda to'liq va tizimli tarzda aks ettiriladi, konstitutsiyaviy norma amaliyotda bevosita ishlashi uchun protsessual mexanizmlar aniq belgilab beriladi.

Ikkinchidan, ushbu prinsip tergov va sud amaliyotida majburiy iqrorlik, bosim ostida olingan ko'rsatuvlar, huquqi tushuntirilmagan holda so'roq qilish kabi holatlarning oldini oladi.

Uchinchidan, shaxsning ushbu huquqdan foydalanishi aybdorlik belgisi sifatida baholanmasligi kafolatlanadi. Amaliyotda ba'zan "savollarga javob bermadi", "iqror bo'lmadi", "tergov bilan hamkorlik qilmadi" kabi holatlar shaxsga

salbiy munosabat shakllantirishi mumkin.

To'rtinchidan, yaqin qarindoshlarga qarshi guvohlik berishga majburlamaslik oilaviy munosabatlar va insonning ma'naviy-axloqiy erkinligini himoya qiladi. Davlat jinoyatni fosh etish maqsadida shaxsni o'z ota-onasi, farzandi, turmush o'rtog'i, aka-ukasi yoki opa-singlisiga qarshi majburiy ko'rsatuv berish holatiga qo'y-masligi kerak.

Xulosa qilib aytganda, hech kim o'ziga va yaqin qarindoshlariga qarshi guvohlik berishga majbur emasligi jinoyat protsessida inson huquqlarini ta'minlashning asosiy kafolatlaridan biridir. U aybsizlik prezumpsiyasi, adolatli sudlov, shaxs qadr-qimmati, himoya huquqi va qonuniy dalillar instituti bilan uzviy bog'liq.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 28-moddasi mazkur kafolatni aniq belgilagan. Jinoyat-protsessual kodeksida ham ushbu huquq ayrim normalarda aks etgan. Biroq, uning tarqoq tarzda ifodalanishi yetarli emas. Xorijiy davlatlar tajribasi, xalqaro standartlar va milliy sud-huquq islohotlari mantig'i ushbu kafolatni JPKda mustaqil prinsip sifatida mustahkamlashni taqozo etadi.

Shu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining prinsiplar tizimiga "O'zini va yaqin qarindoshlarini fosh etishga majbur etilmaslik prinsipi"ni kiritish maqsadga muvofiq. Bu o'zgarish Konstitutsiyada belgilangan inson huquqlari kafolatlarini jinoyat protsessida to'liq amalga oshirishga, tergov va sud amaliyotida noqonuniy bosimlarning oldini olishga, dalillar maqbulligi institutini kuchaytirishga hamda inson qadri-ni ta'minlashga xizmat qiladi.

#

Sanjar KUDRATOV,
Huquqni muhofaza qilish akademiyasi Raqamli kriminalistika
ilmiy-tadqiqot instituti bo‘lim katta prokurori

JINOYAT PROTSESSIDA NODAVLAT SUD- EKSPERTIZA TASHKILOTLARI XIZMATLARINI MOLIYALASHTIRISHNING PROTSESSUAL MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

ANNOTATSIYA. Maqolada jinoyat ishlarida nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlari tomonidan o‘tkaziladigan ekspertiza tadqiqotlari uchun haq to‘lashning protsessual-moliyaviy mexanizmini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Amaldagi jinoyat-protsessual qonunchilikda ekspert mehnatiga haq to‘lashning umumiy asoslari mavjud bo‘lsa-da, tergovga qadar tekshiruv, surishtiruv va dastlabki tergov bosqichlarida nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlari xarajatlarini qoplash manbasi, tartibi va moliyaviy hujjatlarini rasmiylashtirish masalalari yetarlicha aniq belgilanmagani asoslab berilgan.

Shuningdek, xorijiy davlatlar tajribasi tahlil qilinib, milliy qonunchilik uchun dastlab davlat hisobidan moliyalashtirish va keyinchalik sud qarori asosida protsessual chiqim sifatida undirish mexanizmini joriy etish maqsadga muvofiqligi asoslantirilgan.

АННОТАЦИЯ. В статье рассматриваются вопросы совершенствования процессуально-финансового механизма оплаты экспертных исследований, проводимых негосударственными судебно-экспертными организациями по уголовным делам. Обосновано, что, несмотря на наличие в действующем уголовно-процессуальном законодательстве общих положений об оплате труда эксперта, порядок покрытия расходов негосударственных судебно-экспертных организаций на стадиях доследственной проверки, дознания и предварительного следствия недостаточно урегулирован.

Особое внимание уделяется источникам финансирования, порядку оплаты и оформлению необходимых финансовых документов. На основе анализа зарубежного опыта предлагается внедрить в национальное законодательство смешанную модель финансирования, предусматривающую первоначальную оплату экспертных расходов за счет государства с последующим взысканием этих сумм в качестве процессуальных издержек на основании судебного решения.

ABSTRACT. The article examines issues related to improving the procedural and financial mechanism for paying for expert examinations conducted by non-state forensic expert organizations in criminal cases. It is argued that although current criminal procedural legislation provides general rules for remuneration of experts, the procedure for covering the expenses of non-state expert organizations at the stages of pre-investigation inquiry, inquiry and preliminary investigation remains insufficiently regulated. The article focuses on the sources of financing, payment procedures and the required financial documentation. Based on an analysis of foreign legal experience, the author substantiates the need to introduce a mixed financing model into national legislation, under which expert examination costs are initially covered by the state and subsequently recovered as procedural costs on the basis of a court decision.

Kalit so‘zlar: sud ekspertizasi, nodavlat sud-ekspertiza tashkiloti, ekspert mehnatiga haq to‘lash, protsessual chiqimlar, jinoyat protsessi, dastlabki tergov, moliyaviy mexanizm, davlat budjeti, protsessual xarajatlar, xorijiy tajriba.

Ключевые слова: судебная экспертиза, негосударственная судебно-экспертная организация, оплата труда эксперта, процессуальные издержки, уголовный процесс, предварительное следствие, финансовый механизм, государственный бюджет, экспертные расходы, зарубежный опыт.

Key words: forensic examination, non-state forensic expert organization, expert remuneration, procedural costs, criminal proceedings, preliminary investigation, financial mechanism, state budget, expert expenses, foreign experience.

Sud-ekspertlik faoliyati jinoyat ishlari ni yuritishda haqiqatni aniqlash, dalillarni xolis baholash hamda ish uchun ahamiyatga ega bo‘lgan holatlarni maxsus bilimlar asosida tekshirishning muhim protsessual vositalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, zamonaviy jinoyatchilik shakllarining murakkablashuvi, raqamli texnologiyalar, moliyaviy operatsiyalar, axborot tizimlari, biologik, iqtisodiy va texnik obyektlar bilan bog‘liq holatlarning ortib borayot-

gani sud ekspertizasi imkoniyatlaridan samarali foydalanish zaruratini yanada kuchaytirmoqda. O‘zbekiston Respublikasining “Sud ekspertizasi to‘g‘risida”gi qonunida sud ekspertizasi fuqarolik, iqtisodiy, jinoyat va ma‘muriy sud ishlari ni yuritishda ish holatlarini aniqlashga qaratilgan protsessual harakat sifatida belgilangan¹.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda sud-ekspertlik faoliyatini liberallashtirish, nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlari faoliyatini rivoj-

¹ O‘zbekiston Respublikasining 2010-yil 1-iyundagi “Sud ekspertizasi to‘g‘risida”gi 249-sonli qonuni // O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi – Lex.uz.

lantirish hamda ularning protsessual maqomini mustahkamlashga qaratilgan muhim tashkiliy-huquqiy choralar amalga oshirilmoqda. Jumladan, nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlari sud ekspertizasini o'tkazishda davlat sud-ekspertiza muassasalari kabi funksiyalarni amalga oshirishi, ular bilan teng huquqlarga ega bo'lishi, belgilangan majburiyatlarni bajarishi va tegishli javobgarlikni zimmasiga olishi nazarda tutilgan.

Biroq, mazkur institutning jinoyat protsessida samarali qo'llanilishi ekspert mehnatiga haq to'lashning aniq, shaffof va barqaror mexanizmi mavjudligiga bevosita bog'liq. Amaliyotda nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlari va ekspertlarini jinoyat ishlariga jalb etishdagi asosiy muammolardan biri ular tomonidan o'tkaziladigan tadqiqotlar uchun haq to'lashning protsessual va moliyaviy tartibi qonunchilikda yetarli darajada aniq belgilanmaganidir. Shu sababli jinoyat ishlarida nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlari tadqiqotlari uchun haq to'lashning protsessual-moliyaviy mexanizmini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Amaldagi qonunchilikda ekspert mehnatiga haq to'lashning umumiy protsessual asoslari belgilangan. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 318-moddasida ekspert, mutaxassis, tarjimon va boshqa protsess ishtirokchilariga to'lanadigan summalar protsessual chiqimlar tarkibiga kiritilgan bo'lsa, 320-moddada ushbu chiqimlarni mahkumdan undirish yoki davlat hisobiga o'tkazish imkoniyati nazarda tutilgan².

Ammo, nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlari jalb etilgan hollarda, ayniqsa tergovga qadar tekshiruv, surishtiruv va dastlabki tergov bosqichlarida ekspertiza xarajatlarini qoplashning aniq moliyaviy mexanizmi maxsus tartibga solinmagan. Jumladan, bunday xarajatlar qaysi budget manbasidan moliyalashtirilishi, to'lov qay tartibda amalga oshirilishi hamda uni rasmiylashtirish uchun qanday moliyaviy hujjatlar talab etilishi qonunchilikda batafsil belgilanmagan.

Muammoning asosiy sababi shundaki, JPK 318-moddasi ikkinchi qismida budget mablag'lari hisobidan to'lanadigan summalar doi-

rasi 1, 2, 3, 4 va 71-bandlar bilan cheklangani ko'rinadi, natijada ekspertiza muassasasida ekspertiza o'tkazish uchun sarflangan xarajatlarni ifoda etuvchi 6-band ushbu moliyalashtirish mexanizmida aniq qamrab olinmagan.

Bu esa nodavlat sud-ekspertiza tashkiloti jalb qilinganda, ekspertizani tayinlash imkoniyati mavjud bo'lsa-da, uning haqini qay tartibda va qaysi manbadan to'lash masalasini ochiq qoldirmoqda.

Mazkur muammoning yana bir jihati "Sud ekspertizasi to'g'risida"gi qonunning 25-moddasi bilan bog'liq. Unga muvofiq, boshqa tashkilot xodimlari yoki boshqa jismoniy shaxslar tomonidan sud ekspertizasi o'tkazilganligi uchun to'lov sud ekspertizasini tayinlagan organ yoki shaxs tomonidan qonunchilikka muvofiq amalga oshiriladi.

Demak, qonun darajasida ekspertizani tayinlagan organning to'lovchi sifatidagi umumiy majburiyati belgilangan. Biroq, ushbu norma jinoyat protsessi doirasida, ayniqsa budget tashkiloti hisoblangan surishtiruv va tergov organlari nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlariga murojaat qilgan hollarda to'lovni amalga oshirishning aniq moliyaviy-tashkiliy algoritmini belgilab bermaydi. Natijada ushbu norma amaliyotda deklarativ tus kasb etadi.

Bundan tashqari, Vazirlar Mahkamasining 2026-yil 20-fevraldagi 73-sonli qarori bilan tasdiqlangan nizomda nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlarida ekspertizani shartnoma asosida pulli o'tkazish tartibi belgilangan. Unga ko'ra, ekspertiza qiymati tashkilot tomonidan mustaqil tasdiqlanadigan preyskurant asosida aniqlanadi, to'lov esa ekspertizani tayinlagan organ yoki shaxs tomonidan qonunchilikka muvofiq amalga oshiriladi. To'lov amalga oshirilmagan hollarda tekshirish obyektlari va ish materiallari ekspertiza o'tkazilmasdan qaytarilishi mumkin. Mazkur nizomda nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlarining jinoyat ishlarida ishtirok etishi va bunday ekspertizalarni moliyalashtirish tartibi yetarlicha aniq ifodalanmagan.

Ilmiy adabiyotlarda sud ekspertizasi jinoyat-protsessual isbotlashning muhim vositasi sifatida baholanadi. Xususan, Y.V.Komissa-

2 O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi // O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi – Lex.uz.

rovaning ta’kidlashicha, maxsus bilimlardan, jumladan, ekspert xulosasidan foydalanish dailillarni to’plash, tekshirish va baholash imkoniyatlarini kengaytiradi³. Shu bois ekspertni jalb qilish bilan bog‘liq huquqiy, tashkiliy va moliyaviy masalalarning aniq tartibga solinmasligi jinoyat ishida haqiqatni aniqlash samaradorligiga salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin.

O.A.Yastrebov, S.A.Smirnova va M.V.Mozgovning fikricha, ekspert mehnatiga haq to’lash sud-ekspertlik faoliyati barqarorligining muhim shartidir. Mualliflar ekspert tashkilotlari odil sudlovni ta’minlashga xizmat qilgani sababli ular faoliyatida moliyaviy uzilishlarga yo‘l qo‘yilmasligi lozimligini ta’kidlaydi⁴. Bu yondashuv nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlarini jinoyat ishlariga jalb etishda to‘lov manbasini, tartibi va kafolatlarini aniq belgilash zaruratini asoslaydi.

Fikrimizcha, amaliyot uchun eng samarali yondashuv ekspert mehnatiga haq to‘lashni sud-ekspertlik faoliyati barqarorligining muhim sharti sifatida baholashdir. Chunki, nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlarini jinoyat ishlariga jalb etish ularning huquqiy maqomini belgilash bilan cheklanmasdan, tadqiqotlar uchun haq to‘lashning aniq, shaffof va kafolatlangan mexanizmi bilan ta’minlanishi lozim.

Xorijiy davlatlar qonunchiligi tahlili ekspertiza xarajatlarini qoplash bo‘yicha yagona universal model mavjud emasligini ko‘rsatadi.

Mazkur masalada shartli ravishda uch yondashuvni ajratish mumkin.

Birinchi yondashuvda ekspertiza xarajatlari dastlab davlat hisobidan qoplanib, keyinchalik sud qarori asosida mahkum etilgan shaxs yoki boshqa majbur subyektdan undiriladi. Ikkinchi yondashuvda xarajatlarni davlat tomonidan

moliyalashtirish asosiy qoida sifatida saqlanib, ayrim hollarda ular to‘liq budjet zimmasida qoldiriladi. Uchinchi yondashuvda esa ekspert taraflar tashabbusi bilan jalb qilinib, xarajatlar tegishli taraf tomonidan qoplanadi, biroq kam ta’minlangan ayblanuvchiga nisbatan ekspert xarajatlari davlat hisobidan to‘lanadi.

Jumladan, Ukraina Jinoyat-protsessual kodeksining 118–126-moddalarida jinoyat ishlarini bo‘yicha protsessual xarajatlarni qoplash tartibi belgilangan bo‘lib, ekspertlarni jalb qilish bilan bog‘liq xarajatlar odatda ularni chaqirish yoki jalb etish haqida iltimosnoma kiritgan protsess ishtirokchisi tomonidan qoplanadi⁵.

Xorvatiya Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 145–152-moddalarida protsessual xarajatlar turlari va ularni undirish tartibi nazarda tutilgan. Unga ko‘ra, sudlanuvchi aybdor deb topilgan taqdirda, hukmda jinoyat ishini yuritish bilan bog‘liq xarajatlarni uning zimmasiga yuklash masalasi hal etiladi⁶.

Qozog‘iston JPKning 177-moddasida protsessual xarajatlarni undirish sudning yakuniy qarorida, ish sudgacha bosqichda tugatilganda esa prokuror taqdimnomasi asosida tergov sudyasi tomonidan hal etilishi belgilangan⁷.

Belarus qonunchiligida ham ayblanuvchi aybdor deb topilganda, protsessual xarajatlarni undan undirish tartibi nazarda tutilgan.

Estoniya JPKning 180-moddasiga muvofiq, mahkumning mulkiy ahvoli inobatga olinib, protsessual xarajatlarni bo‘lib-bo‘lib to‘lash nazarda tutilgan⁸. Fikrimizcha, bunday mexanizm ekspertiza tayinlash va o‘tkazish jarayonida moliyaviy kechikishlarni bartaraf etish, nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlarining jinoyat protsessidagi real ishtirokini ta’minlash hamda davlat tomonidan sarflangan mablag‘larni ke-

3 Комиссарова Я.В. Профессиональная деятельность эксперта в уголовном судопроизводстве: теория и практика: монография. — Москва: Юрлитинформ, 2014 г. — С. 368.

4 Ястребов О.А., Смирнова С.А., Мозгов М.В. Оплата судебной экспертизы в гражданском и арбитражном процессе: от позиции Конституционного Суда РФ к изменениям в процессуальное законодательство // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки. — 2025 г. — Т. 29. — № 1.

5 Кримінальний процесуальний кодекс України [Украина Жиноят-процессуал кодекси] 13.04.2012 г. № 4651-VI // https://continent-online.com/Document/?doc_id=31197178#pos=2103;-61

6 Закон о казненном поступку [Xorvatiya Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi] “NN 110/1997” 21.10.1997 г. // https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1997_10_110_1669.html

7 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан [Qozog‘iston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi] № 231-V ЗРК, 04.07.2014 г. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

8 Code of Criminal Procedure [Estoniya Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi] RT I 2003, 27, 166, 12.02.2003 г. // <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/512122024002/consolide>

yinchalik qoplashning huquqiy kafolatini yaratishga xizmat qiladi.

Gruziya JPKning 91-moddasiga muvofiq, mahkum o'zi yoki advokati iltimosiga ko'ra jalb qilingan jabrlanuvchi, guvoh, tarjimon va ekspert bilan bog'liq, shuningdek, ashyoviy dalillarni saqlash, yuborish, tergov harakatlari ni o'tkazish hamda ayblov tomoni materiallaridan nusxa olish xarajatlarini qoplashi shart. Vafot etgan ayblanuvchi yoki mahkumning merosxo'rlari esa protsessual xarajatlarni to'lashdan ozod etiladi⁹.

Fransiyada esa ekspertiza xarajatlari "fraies de justice", ya'ni sud xarajatlari instituti doirasida tartibga solinib, tergov yoki sud ehtiyojidan kelib chiqib tayinlangan ekspertiza xarajatlari dastlab davlat hisobidan qoplanadi, keyinchalik esa ayrim hollarda mahkum etilgan shaxs yoki boshqa majbur subyekt zimmasiga yuklatilishi mumkin¹⁰.

Mazkur xorijiy tajriba tahlili milliy jinoyat-protsessual amaliyot uchun eng maqbul yondashuv sifatida Fransiya va Qozog'iston qonunchiligiga yaqin bo'lgan aralash moliyalashtirish modelini joriy etish maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi. Ushbu modelga ko'ra, nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlari tomonidan o'tkaziladigan ekspertizalar xarajatlari dastlab davlat hisobidan qoplanishi, keyinchalik esa sudning yakuniy qarori asosida protsessual chiqim sifatida mahkumdan undirilishi lozim. Shu bilan birga, Estoniya tajribasidan kelib chiqib, mahkumning mulkiy ahvolini inobatga olgan holda protsessual chiqimlarni bo'lib-bo'lib to'lash imkoniyatini nazarda tutish ham amaliy ahamiyat kasb etadi.

Bunday mexanizm ekspertiza tayinlash va o'tkazish jarayonida moliyaviy kechikishlarni bartaraf etish, nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlarining jinoyat protsessidagi real ishtirokini ta'minlash hamda davlat tomonidan sarflangan mablag'larni keyinchalik qoplashning huquqiy kafolatini yaratishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi tahlillar jinoyat ishlari bo'yicha, ayniqsa tergovga qadar tekshiruv, surishtiruv va dastlabki tergov bosqichlarida ekspertiza uchun to'lov miqdori va tartibining milliy qonunchilik-

da aniq belgilanmagani huquqni qo'llash amaliyotida muayyan bo'shliqni keltirib chiqarayotganini ko'rsatadi.

Bizning fikrimizcha, ushbu bo'shliqni bartaraf etish maqsadida nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlari tomonidan jinoiy javobgarlikka oid ishlar yuzasidan o'tkaziladigan tadqiqotlar uchun xarajatlarni avvalo, ekspertizani tayinlovchi vakolatli organning budget mablag'lari hisobidan qoplash, keyinchalik esa shaxs aybdor deb topilgan taqdirda sudning tegishli qaroriga asosan mazkur summani mahkum etilgan shaxsdan protsessual chiqim sifatida undirish tartibini joriy etish maqsadga muvofiq.

Bunda shaxs oqlangan, ish reabilitatsiya asoslariga ko'ra tugatilgan yoki protsessual chiqimlarni undirish imkoniyati mavjud bo'lmagan hollarda ushbu xarajatlar davlat hisobiga o'tkazilishi lozim.

Mazkur yondashuv odil sudlov manfaatlariga, shaxs huquqlarini ta'minlash talablariga hamda sud-ekspertlik faoliyatining barqaror rivojlanishiga mos keladi.

Shu asosda O'zbekiston Respublikasining JPK hamda "Sud ekspertizasi to'g'risida"gi qonuniga nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlari tomonidan o'tkazilgan ekspertiza tadqiqotlari bilan bog'liq moliyaviy xarajatlarni qoplash tartibini aniq belgilashga qaratilgan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish maqsadga muvofiq. Xususan, JPKning 318-moddasi birinchi qismi 6-bandida nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlarida o'tkazilgan ekspertiza xarajatlari protsessual chiqimlar tarkibida aniq ifodalash, 318-modda ikkinchi qismida bunday xarajatlarni dastlab budget mablag'lari hisobidan qoplash qoidasini belgilash, 320-moddada esa ularni shaxs aybdor deb topilgan taqdirda mahkumdan undirish, qolgan hollarda davlat hisobiga o'tkazish tartibini mustahkamlash lozim.

Shuningdek, "Sud ekspertizasi to'g'risida"gi qonunning 25-moddasini jinoyat ishlarda nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlariga haq to'lashning moliyaviy-tashkiliy algoritmini belgilaydigan normalar bilan to'ldirish maqsadga muvofiq.

9 Criminal Procedure Code of Georgia: Law of Georgia [Грузия Жиноят-процессуал кодекси] No. 1772, 03.11.2009 // <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/90034?publication=171>

10 Code de procédure pénale [Fransiya Jinoyat-protsessual kodeksi] art. 800, 800-1, R. 91–R. 92, R. 106–R. 115.

Shuni xulosa qilish mumkinki, milliy va xorijiy olimlar qarashlari hamda ayrim xorijiy davlatlar qonunchiligi tahlili sud ekspertizasi odil sudlovni ta'minlashning muhim protsessual vositasi ekanini ko'rsatadi. Uning samaradorligi nafaqat ekspertning kasbiy malakasi va qo'llaniladigan metodikalarning ilmiy asoslanganligiga, balki ekspert mehnatiga haq to'lashning aniq, shaffof va kafolatlangan mexanizmi mavjudligiga ham bevosita bog'liq.

Ilmiy yondashuvlar va xorijiy tajriba tahlili sud-ekspertlik faoliyatining barqarorligi huquqiy, tashkiliy va moliyaviy omillarning o'zaro uyg'unligi orqali ta'minlanishini ko'rsatadi. Nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlarini ji-

noyat protsessiga jalb etish ularning huquqiy maqomini belgilash bilan cheklanmasdan, ular tomonidan o'tkaziladigan tadqiqotlar uchun haq to'lash manbasi, tartibi va kafolatlarini aniq belgilashni ham talab etadi.

Bundan tashqari, ushbu tartib nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, zamonaviy uskunalar va dasturiy ta'minotlardan foydalanish, shuningdek, sud-ekspertlik faoliyatiga innovatsion yondashuvlarni joriy etish uchun zarur huquqiy-iqtisodiy asos yaratadi. Natijada sud-ekspertlik faoliyatining mustaqilligi, barqarorligi va protsessual samaradorligi ta'minlanadi.

#

Jahongir ABDIAXATOV,
Huquqni muhofaza qilish akademiyasi Raqamli
kriminalistika ilmiy-tadqiqot instituti Raqamli
kriminalistika laboratoriyasi prokuror-kriminalisti

ZAMONAVIY JINOYATCHILIKKA QARSHI KURASHDA RAQAMLI KRIMINALISTIK EKSPERTIZALARNING O'RNI VA AHAMIYATI

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada zamonaviy jinoyatchilikka qarshi kurashda raqamli kriminalistik ekspertizalarning tutgan o'rni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Raqamli kriminalistika sohasidagi xorijiy va mahalliy adabiyotlar, qiyosiy tahlil hamda tizimli yondashuv metodlari asosida raqamli dalillarni yig'ish, saqlash va tahlil etish jarayonlari o'rganiladi. Maqolada raqamli kriminalistik ekspertizalarning jinoyatlarni ochishdagi samaradorligi, mavjud muammolar va rivojlanish istiqbollari muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari raqamli kriminalistikaning huquqni muhofaza qilish organlarida tobora muhim vosita sifatida shakllanib borayotganini ko'rsatadi.

АННОТАЦИЯ. В данной статье научно анализируются роль и значение цифровых криминалистических экспертиз в борьбе с современной преступностью. На основе зарубежной и отечественной литературы в области цифровой криминалистики, методов сравнительного анализа и системного подхода исследуются процессы сбора, хранения и анализа цифровых доказательств. В статье обсуждаются эффективность цифровых криминалистических экспертиз в раскрытии преступлений, существующие проблемы и перспективы развития данной области. Результаты исследования показывают, что цифровая криминалистика всё более утверждается в качестве важного инструмента в деятельности правоохранительных органов.

ABSTRACT. This article provides a scientific analysis of the role and significance of digital forensic examinations in combating modern crime. Based on foreign and domestic literature in the field of digital forensics, comparative analysis, and systematic approach methods, the processes of collecting, preserving, and analysing digital evidence are examined. The article discusses the effectiveness of digital forensic examinations in solving crimes, existing challenges, and prospects for the development of this field. The research findings indicate that digital forensics is increasingly establishing itself as a vital tool within law enforcement agencies.

Kalit so'zlar: raqamli kriminalistika, kiberjinoyatchilik, elektron dalillar, raqamli ekspertiza, jinoyatni ochish, ma'lumotlar tahlili, huquqni muhofaza qilish.

Ключевые слова: цифровая криминалистика, киберпреступность, электронные доказательства, цифровая экспертиза, раскрытие преступлений, анализ данных, правоохранительная деятельность.

Key words: digital forensics, cybercrime, electronic evidence, digital examination, crime solving, data analysis, law enforcement.

Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va raqamli muhitning hayotning barcha sohalariga kirib borishi nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirmoqda, balki yangi turdagi jinoyatlarning paydo bo'lishiga ham zamin yaratmoqda. Kiberjinoyatchilik, firibgarlik, raqamli hujjatlarni soxtalashtirish va ma'lumotlarni o'g'irlash kabi jinoyat turlari bugungi kunda global miqyosda huquqni muhofaza qilish organlari oldiga yangi vazifalar qo'yimoqda. Ushbu sharoitda raqamli kriminalistik ekspertiza kompyuterlar, mobil qurilmalar, tarmoq tizimlar va boshqa elektron manbalardan dalillarni ilmiy asosda qidi-

rib topish, olish, saqlash va tahlil etish jarayoni zamonaviy jinoyatlarni ochishning muhim vositasiga aylanib bormoqda¹. Raqamli dalillar ko'pincha an'anaviy dalillarga qaraganda ancha keng ma'lumot beradi, chunki ular nafaqat jinoyat faktining o'zini, balki uning vaqtini, joyini va ishtirokchilarini ham aniqlash imkonini beradi². Shu bois raqamli kriminalistik ekspertiza metodlari va vositalarini ilmiy jihatdan o'rganish, ularning samaradorligini baholash hamda mavjud muammolarni aniqlash bugungi kunda dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Raqamli kriminalistika sohasidagi ilmiy tad-

1 Khan H.Sh., Atif S.M., Mustufa A. Digital Forensics in Action: The Role of Digital Forensics in Cybercrime Investigations: A Comprehensive Study of Tools, Processes, and Legal Aspects // NUML International Journal of Engineering and Computing. 2025. Vol. 3, №2. P. 1–10. DOI: 10.52015/nijec.v3i2.85.

2 Huang Y. Application of Digital Forensics in Cybercrime Investigations // Applied and Computational Engineering. 2025. Vol. 151. P. 69–74. DOI: 10.54254/2755-2721/2025.22847.

qiyoslar so‘nggi o‘n yilliklarda keskin o‘shib bormoqda. H.Sh.Khan, S.M.Atif va A.Mustufa tomonidan o‘tkazilgan tadqiqot kiberjinoyatlarni tergov qilishda raqamli kriminalistikaning asosiy metodologik yondashuvlarini tahlil etadi va raqamli dalillarning huquqiy ahamiyati toбора oshib borayotganini ta’kidlaydi³. Mualliflar raqamli kriminalistika sohasida standartlashtirilgan metodlarning yetishmasligi va elektron dalillarning qabul qilinishiga oid huquqiy tartib-qoidalaridagi tafovutlar muammosini ilgari suradi. Y.Huang esa kiberjinoyatlarni tergov qilishda raqamli kriminalistikaning amaliy qo‘llanilishini tahlil qilib, disk tahlili, tarmoq kriminalistikasi va ma’lumotlarni tiklash kabi asosiy yo‘nalishlarni ajratib ko‘rsatadi⁴. Y.Huang tadqiqoti raqamli kriminalistik vositalarning samaradorligi ko‘p jihatdan ekspertning malakasiga va texnologik bazaning darajasiga bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi.

A.Selim va I.Ali zamonaviy tergovlarda raqamli kriminalistik tahlilning rolini o‘rganib, bu soha nafaqat kiberjinoyatchilikda, balki iqtisodiy jinoyatlar, terrorizm va boshqa og‘ir jinoyatlarni ochishda ham muhim vosita bo‘lib xizmat qilishini ko‘rsatadi⁵. D.Franco raqamli kriminalistika sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning ahamiyatini alohida ta’kidlab, ushbu yo‘nalishda metodologik bazaning mustahkamlanishi zaruratini asoslaydi⁶. A.A.Khan va A.A.Laghari raqamli kriminalistik tergov oldida turgan asosiy muammolarni shifrlanishning kuchayishi, bulutli texnologiyalar, “narsalar interneti” (IoT) va raqamli dalillarning o‘zgaruvchanligi bilan bog‘lab, bu muammolarni hal etish

uchun yangi metodologik yondashuvlar ishlab chiqish zaruratini asoslaydi⁷. G.K. Sharma huquqni muhofaza qilish organlarida raqamli kriminalistikaning ahamiyatini alohida o‘rganib, bu sohada xodimlarni tayyorlash va malakasini oshirishning tizimli yo‘lga qo‘yilmaganligini asosiy kamchiliklardan biri sifatida ko‘rsatadi⁸.

D.Mugisha kiberjinoyatchilikni tergov qilishda raqamli kriminalistikaning roli va ta’sirini keng tahlil etib, bu sohadagi xalqaro hamkorlikning zaruratiga alohida urg‘u beradi⁹. O‘zbek va rus tilidagi adabiyotlar ham ushbu soha tadqiqotlarining mahalliy xususiyatlarini aks ettiradi. Jumladan, D.D.Boqijanov va D.O.Hamdammov raqamli kriminalistikaning maxsus ilmiy asoslarini tahlil etib, bu sohaning O‘zbekiston huquq tizimida rivojlanish tendensiyalarini ko‘rsatadi¹⁰. N.Mallaboyev, N.Sobirova va H.Jalilov raqamli kriminalistikaning dolzarb muammolariga e’tibor qaratib, elektron dalillarni qonuniy asosda qabul qilish va ulardan tergovda foydalanish tartibini huquqiy jihatdan tahlil etadi¹¹.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli kriminalistika sohasida metodologik asoslar yaxshi ishlab chiqilgan bo‘lsa-da, amaliy qo‘llash, huquqiy tartibga solish va kadrlar tayyorlash masalalarida hali hal etilmagan ko‘plab muammolar mavjud.

Raqamli kriminalistik ekspertizalarning zamonaviy jinoyatchilikka qarshi kurashda tutgan o‘rni bir necha asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchi va eng muhim yo‘nalish elektron dalillarni yig‘ish va saqlash bo‘lib, bu jarayon raqamli kriminalistikaning poydevo-

3 Khan H.Sh., Atif S.M., Mustufa A. Digital Forensics in Action: The Role of Digital Forensics in Cybercrime Investigations: A Comprehensive Study of Tools, Processes, and Legal Aspects // NUML International Journal of Engineering and Computing. 2025. Vol. 3, №2. P. 1–10. DOI: 10.52015/nijec.v3i2.85.

4 Huang Y. Application of Digital Forensics in Cybercrime Investigations // Applied and Computational Engineering. 2025. Vol. 151. P. 69–74. DOI: 10.54254/2755-2721/2025.22847.

5 Selim A., Ali I. The Role of Digital Forensic Analysis in Modern Investigations // Journal of Emerging Computer Technologies. 2024. Vol. 4(1). P. 1–5. DOI: 10.57020/ject.1445625.

6 Franco D. The Importance of Research in Digital Forensics // International Journal of Forensic Sciences. 2023. Vol. 8(4). P. 1–2. DOI: 10.23880/ijfsc-16000336.

7 Khan A.A., Laghari A.A. Digital Forensics Investigation: Challenges and Future Directions // International Journal of Electronic Security and Digital Forensics. 2022. Vol. 14(2). P. 124–140.

8 Sharma G.K. Importance of Digital Forensics for Law Enforcement // IJARMT. 2024. Vol. 1(1). P. 1–6.

9 Mugisha D. Role and Impact of Digital Forensics in Cyber Crime Investigations // International Journal of Cyber Criminology. 2019. P. 1–15.

10 Boqijanov D.D., Hamdamov D.O. Raqamli kriminalistikaning maxsus ilmiy asoslari // Экономика и социум. 2022. №6-2 (97).

11 Mallaboyev N., Sobirova N., Jalilov H. Raqamli kriminalistikaning muammolari // Экономика и социум. 2021. №4-2 (83).

ri hisoblanadi. Raqamli dalillar o‘z tabiatiga ko‘ra juda mo‘rt va o‘zgaruvchan bo‘lib, noto‘g‘ri ishlash natijasida ular butunlay yo‘qolishi yoki huquqiy kuchini yo‘qotishi mumkin¹². Shu sababli raqamli kriminalistika ekspertlari asl holatiga ta’sir ko‘rsatmasdan kriminalistik nusxasini olish va olingan nusxaning yaxlitligini xesh qiymatlari orqali tekshirishi maqsadga muvofiq. Raqamli kriminalistikaning ikkinchi muhim aspekti tahlil metodlarining xilma-xilligi va murakkabligidir. Disk kriminalistikasi, xotira tahlili, tarmoq kriminalistikasi, mobil qurilmalar kriminalistikasi va bulutli kriminalistika – bularning har biri o‘ziga xos texnik vositalar va metodologiyani talab etadi.

Ayniqsa, so‘nggi yillarda shifrlash texnologiyalarining keng tarqalishi va “end-to-end” shifrlanishga o‘tilishi raqamli kriminalistika ekspertlari uchun jiddiy to‘siq bo‘lib qolmoqda¹³. Shunga qaramay zamonaviy kriminalistik vositalar “Autopsy”, “EnCase”, FTK, “Volatility” va boshqalar raqamli tizimlardan katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta tiklash va tahlil qilish imkonini beradi. Yana bir muhim

yo‘nalish raqamli dalillarning huquqiy maqomi va ularning sud jarayonlaridagi qabul qilinishi masalasidir. Turli mamlakatlarning qonunchiligida elektron dalillarning (qabul qilinishi) mezonlari har xil bo‘lib, bu xalqaro tergov hamkorligini qiyinlashtiradi¹⁴. Raqamli kriminalistik ekspertizaning hukm chiqarishdagi roli tobora ortib bormoqda, bugungi kunda ko‘plab jinoyat ishlari bo‘yicha asosiy dalillar aynan raqamli manbalardan olinmoqda.

Sun’iy intellekt va mashina o‘qitishi texnologiyalarining raqamli kriminalistikaga tatbiq etilishi ma’lumotlarni tahlil qilish jarayonini sezilarli darajada tezlashtirmoqda va insonning xato qilish ehtimolini kamaytirmoqda¹⁵. Xususan, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) texnologiyalari katta hajmdagi matnli ma’lumotlarni avtomatik tahlil qilish imkonini bersa, neyron tarmoqlar asosidagi vositalar tasvirlar va videolarni tahlil qilishda samarali natijalar ko‘rsatmoqda. Biroq, texnologik taraqqiyot bir vaqtning o‘zida yangi muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. “Narsalar interneti” (IoT) qurilmalarining ko‘payishi tergovchilar uchun

Raqamli kriminalistik ekspertizaning texnik jihatlariga ko‘ra samaradorlik ko‘rsatkichlari

Ekspertiza turi	O‘rtacha ma’lumotlarni tiklash darajasi (%)	Vaqt sarfi (soat)	Zarur ixtisoslashgan dastur soni
Disk kriminalistikasi	88,4	24–72	3–5
Tarmoq kriminalistikasi	74,2	48–120	4–7
Mobil qurilmalar	81,7	12–48	5–8
Bulutli tizimlar	62,3	72–240	6–10
Xotira (RAM) tahlili	91,6	8–24	2–4

Ko‘rsatkichlar NIST (Milliy standartlar va texnologiya instituti) hamda xalqaro amaliyot tahliliga asoslanib, muallif tomonidan tizimlashtirilgan.

12 Huang Y. Application of Digital Forensics in Cybercrime Investigations // Applied and Computational Engineering. 2025. Vol. 151. P. 69–74. DOI: 10.54254/2755-2721/2025.22847.

13 Khan A.A., Laghari A.A. Digital Forensics Investigation: Challenges and Future Directions // International Journal of Electronic Security and Digital Forensics. 2022. Vol. 14(2). P. 124–140.

14 Mugisha D. Role and Impact of Digital Forensics in Cyber Crime Investigations // International Journal of Cyber Criminology. 2019. P. 1–15.

15 Franco D. The Importance of Research in Digital Forensics // International Journal of Forensic Sciences. – 2023. – Vol. 8(4). – P. 1–2. URL: <https://doi.org/10.23880/ijfsc-16000336>

yangi dalil manbayini vujudga keltirsa-da, bu qurilmalarning xilma-xilligi va standartlashtirilmagan ma'lumot formatlari ekspertiza jara-yonini murakkablashtiradi¹⁶.

Yuqorida keltirilgan jadval ma'lumotlari raqamli kriminalistikaning turli yo'nalishlari bo'yicha texnik samaradorlikni qiyosiy ko'rsatadi. Xotira (RAM) tahlili eng yuqori ma'lumotlarni tiklash darajasi 91,6 foizga ega bo'lib, eng qisqa vaqt sarfida amalga oshiriladi¹⁷. Bulutli tizimlar kriminalistikasi esa eng murakkab yo'nalish sifatida ajralib turadi: ma'lumotlarni tiklash darajasi atigi 62,3 foiz bo'lib, eng uzun vaqt sarfini 72 dan 240 soatgacha talab etadi. Bu holat bulutli texnologiyalarning raqamli kriminalistika-da eng muhim muammo bo'lib qolishiga sababchi bo'lmoqda¹⁸.

O'zbekiston misolida raqamli kriminalistika ehtiyojining o'sishi yaqqol ko'zga tashlanadi. Ichki ishlar vazirligi Tergov departamenti boshlig'i o'rinbosari Ramazon Ashrapovning 2025-yil 23-dekabr kuni o'tkazilgan matbuot anjumanida keltirgan ma'lumotlariga ko'ra, 2021–2025-yillar oralig'ida O'zbekistonda kiberjinoyatlar soni 11 baravarga (4 865 tadan 62 440 taga) ortgan, natijada fuqarolarga jami 3 trln 730 mlrd so'm miqdorida zarar yetkazilgan, shundan 1 trln 890 mlrd so'mi faqat 2025-yilning 11 oyiga to'g'ri kelgan¹⁹. Ichki ishlar vazirligining boshqa ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda barcha ro'yxatga olingan jinoyatlarning 44,4 foizini kiberjinoyatlar tashkil etgan, bu ko'rsatkich 2019-yildagi holatga nisbatan tubdan farq qiladi²⁰. Bunday keskin o'sish sur'ati, bir tomondan, mamlakatda raqamli kriminalistik ekspertiza infratuzilmasini jadal rivojlantirish zaruratini ko'rsatsa, ikkinchi tomondan, mavjud tergov organlari-

ning texnik va kadrlar salohiyati o'sib borayotgan yuk bilan hali to'liq hamqadam emasligidan dalolat beradi. Raqamli kriminalistikaning O'zbekiston sharoitida tahlil etilishi ham bir qator muhim xulosalar beradi. D.D.Boqijanov va D.O.Hamdammov raqamli kriminalistikaning O'zbekistonda ilmiy-huquqiy asoslarining hali to'liq shakllanmaganligini va bu sohada mutaxassislar tayyorlash tizimi rivojlantirilishi zarurligini ta'kidlaydi²¹.

N.Mallaboyev va hammualiflar esa raqamli kriminalistikaning mahalliy muammolarini tahlil etib, elektron dalillarni qonuniy ravishda qabul qilish va ulardan foydalanishga oid qonunchilikdagi bo'shliqlarni aniqlaydi. Raqamli kriminalistikaning huquqni muhofaza qilish organlaridagi institutsional o'rni ham tahlil etilishi zarur.

G.K.Sharma ta'kidlaganidek, raqamli kriminalistik laboratoriyalar va malakali ekspertlarning yetishmasligi ko'plab mamlakatlarda, ayniqsa rivojlanayotgan davlatlarda jiddiy muammo bo'lib qolmoqda²². Bundan tashqari, xalqaro miqyosdagi raqamli jinoyatlarni tergov qilishda davlatlararo huquqiy yordam ko'rsatish mexanizmlari sekin ishlashi jinoyatchilarning hududiy chegaralardan foydalanib qochishiga imkon bermoqda.

Interpolning 2025/2026-yillardagi Osiyo va Tinch okeani janubiy mintaqasi bo'yicha kiberxavflarni baholash hisobotida huquqni muhofaza qilish organlarining raqamli kriminalistika va kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish salohiyati mamlakatlar kesimida bir xil emasligi qayd etilgan²³. Hisobotdagi ko'rsatkichlar raqamli kriminalistika infratuzilmasini rivojlantirish faqat texnik jihozlash bilan cheklanmasdan, kadrlar tayyorlash, standartlashtirilgan metodi-

16 Khan A.A., Laghari A.A. Digital Forensics Investigation: Challenges and Future Directions // International Journal of Electronic Security and Digital Forensics. 2022. Vol. 14(2). P. 124–140.

17 Huang Y. Application of Digital Forensics in Cybercrime Investigations // Applied and Computational Engineering. 2025. Vol. 151. P. 69–74. DOI: 10.54254/2755-2721/2025.22847.

18 Khan A.A., Laghari A.A. Digital Forensics Investigation: Challenges and Future Directions // International Journal of Electronic Security and Digital Forensics. 2022. Vol. 14(2). P. 124–140.

19 O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi. 2025-yil kiberjinoyatchilik statistikasi bo'yicha matbuot anjumani materiallari. 2025-yil 23-dekabr.

20 Gazeta.uz. Cybercrimes in Uzbekistan increase 68-fold in five years. 2025-yil 31-may.

21 Boqijanov D.D., Hamdamov D.O. Ko'rsatilgan asar.

22 Sharma G.K. Importance of Digital Forensics for Law Enforcement // IJARM. 2024. Vol. 1(1). P. 1–6.

23 INTERPOL. Asia and South Pacific Cyberthreat Assessment Report 2025–2026. 2026.

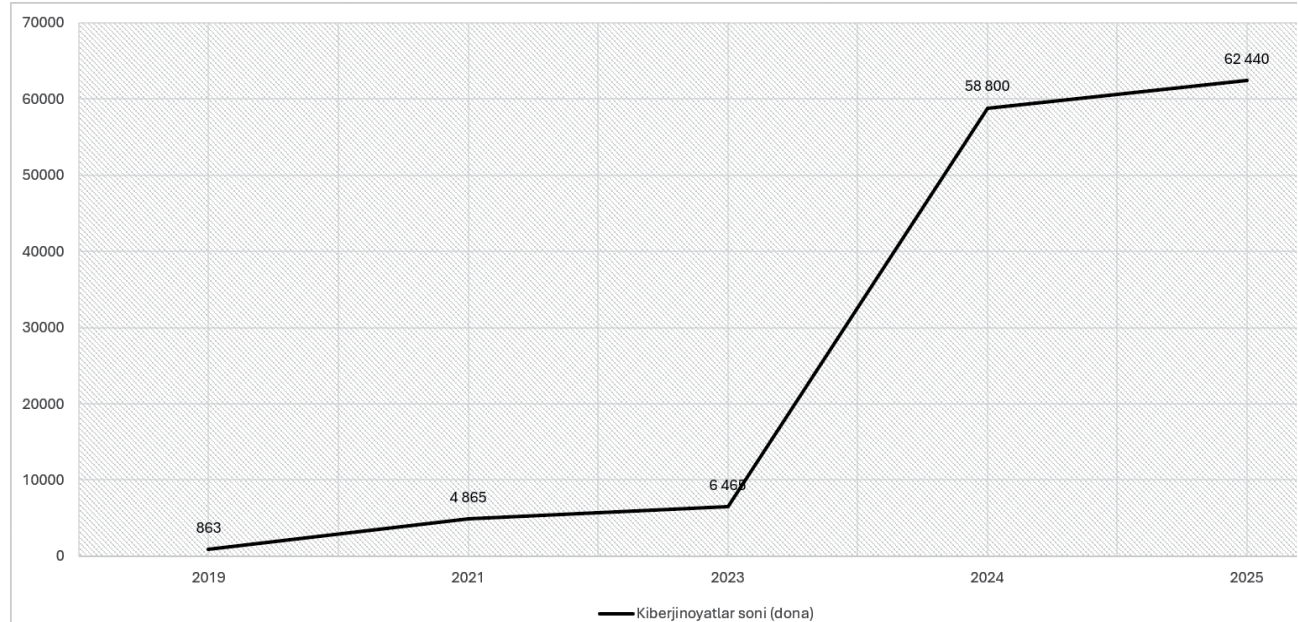
kalarni joriy etish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirishni ham qamrab olishi zarurligini ko'rsatadi. Raqamli kriminalistikaning rivojlanish istiqbollari ko'p jihatdan texnologik innovatsiyalar va huquqiy mexanizmlarning uyg'unligiga bog'liq. Blokcheyn texnologiyalari raqamli dalillarning o'zgartirilmasligini ta'minlashda istiqbolli vosita sifatida ko'rilmogda²⁴. Kvant hisoblash texnologiyalari esa bir tomondan zamonaviy kriptografik tizimlarni buzish xavfini tug'dirsa, ikkinchi tomondan, yangi, kvant-bardoshli kriptografik standartlarning rivojlanishiga turtki bermoqda²⁵. Raqamli kriminalistika sohasida xalqaro standartlashtirish ishlari ham faollashmoqda: ISO/IEC 27037, 27041, 27042 va 27043 standartlari raqamli dalillarni boshqarish bo'yicha xalqaro metodik asoslarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi ma'lumotlar O'zbekistonda kiberjinoyatchilik dinamikasining keskin, deyarli eksponensial xarakterga ega ekanligini yaqqol namoyon etadi: 2019-yildan 2025-yilgacha bo'lgan olti yillik davrda ro'yxatga olingan ki-

berjinoyatlar soni 863 tadan 62 440 tagacha, ya'ni taxminan 72 barobar oshgan²⁷. Ayniqsa, 2023–2024-yillar oralig'ida kuzatilgan sakrash bir yil ichida 9,1 barobarga o'sish raqamli kriminalistik ekspertiza xizmatlariga bo'lgan ehtiyojning tizim imkoniyatlaridan tezroq sur'atda o'sib borayotganini ko'rsatadi. Bunday dinamika, bir tomondan, mamlakatda raqamlashtirish jarayonlarining jadal sur'atlarda kengayishi va aholi tomonidan raqamli moliyaviy xizmatlardan foydalanishning ortishi bilan izohlansa, ikkinchi tomondan, huquqni muhofaza qilish organlarining texnik va kadrlar salohiyati ushbu o'sishga hali to'liq hamqadam bo'lmaganidan dalolat beradi. Demak, grafikada aks etgan tendensiya nafaqat statistik qiziqish, balki O'zbekistonda raqamli kriminalistika institutlarini shoshilinch tarzda rivojlantirish zarurligini asoslovchi amaliy dalil sifatida ham baholanishi lozim.

Fikrimizcha, o'rganilgan manbalar va statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli kriminalistikaning texnik salohiyati bilan huquqiy-insti-

O'zbekistonda kiberjinoyatlar sonining yillar kesimidagi dinamikasi

Manba: O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Tergov departamentining rasmiy ma'lumotlari, 2025-yil dekabr oyidagi matbuot anjumani²⁶.

24 Franco D. The Importance of Research in Digital Forensics // International Journal of Forensic Sciences. – 2023. – Vol. 8(4). – P. 1–2. URL: <https://doi.org/10.23880/ijfsc-16000336>

25 Khan A.A., Laghari A.A. Digital Forensics Investigation: Challenges and Future Directions // International Journal of Electronic Security and Digital Forensics. 2022. Vol. 14(2). P. 124–140.

26 Gazeta.uz. Cybercrimes in Uzbekistan increase 68-fold in five years. 2025-yil 31-may.

27 Gazeta.uz. Cybercrimes in Uzbekistan increase 68-fold in five years. 2025-yil 31-may.

tutsional bazasi o‘rtasida sezilarli tafovut mavjud – ya’ni texnologik vositalar (AI, blokcheyn, avtomatlashtirilgan tahlil tizimlari) jadal rivojlanayotgan bir paytda, ularni huquqiy jarayonga to‘liq va bir xilda tatbiq etish mexanizmlari ortda qolmoqda. Bu ayniqsa, O‘zbekiston kabi kiberjinoyatlar sonining keskin o‘shishini boshdan kechirayotgan, ammo sertifikatlangan mutaxassislar va ixtisoslashgan laboratoriyalar soni bo‘yicha hali ham o‘rtacha ko‘rsatkichlardan orqada qolayotgan davlatlar uchun dolzarb muammo hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan raqamli kriminalistika sohasini rivojlantirishda nafaqat texnik jihozlash, balki birinchi navbatda, milliy qonunchilikda elektron dalillarning qabul qilinishi mezonlarini aniq belgilash va kadrlar tayyorlash tizimini institutsional darajada mustahkamlashni ustuvor vazifa deb hisoblaymiz.

Ushbu tadqiqot raqamli kriminalistik ekspertizalarning zamonaviy jinoyatchilikka qarshi kurashda muhim va o‘rnini to‘ldirish qiyin bo‘lgan vosita ekanligini ilmiy jihatdan asosladi. Tahlil natijalari bir qator muhim xulosalar chiqarishga imkon beradi. Birinchidan, raqamli kriminalistika faqat kiberjinoyatchilik bilan cheklanmagan holda iqtisodiy, terrorizm va uyushgan jinoyatchilik kabi og‘ir jinoyatlarni ochishda ham muhim rol o‘ynamoqda, ko‘plab hollarda jinoyat ishlari bo‘yicha asosiy dalillar raqamli manbalardan olinmoq-

da. Ikkinchidan, raqamli kriminalistika oldida texnologik (shifrlash, bulutli tizimlar, IoT), huquqiy (xalqaro hamkorlik) va institutsional (malakali kadrlarning yetishmasligi, maxsus vositalar hamda resurs ta‘minotining cheklanganligi) muammolar mavjud bo‘lib, ularni hal etish kompleks yondashuvni talab etadi. Uchinchidan, 2025–2026-yillardagi xalqaro ma‘lumotlar huquqni muhofaza qilish organlarining raqamli kriminalistika bo‘yicha texnik va tashtkiliy salohiyati mamlakatlar kesimida notekis ekanini ko‘rsatadi. Shu bois maxsus vositalar, tayyorgarlik va metodik ta‘minotni rivojlantirish uchun tizimli investitsiya va hamkorlik zarur. To‘rtinchidan, sun‘iy intellekt, blokcheyn va kvant hisoblash texnologiyalarining raqamli kriminalistikaga integratsiyalashuvi ushbu soha samaradorligini oshirish uchun katta imkoniyatlar yaratmoqda. Xulosa qilib aytganda, raqamli kriminalistik ekspertiza zamonaviy huquqni muhofaza qilish tizimining ajralmas qismi bo‘lib, uni ilmiy va metodologik jihatdan yanada takomillashtirish, huquqiy bazani mustahkamlash va malakali kadrlar tayyorlash tizimini shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi bo‘lishi lozim. Bu sohaga yo‘naltirilgan investitsiyalar nafaqat jinoyatchilikka qarshi kurashning samaradorligini oshirishga, balki huquqiy davlat qurishdagi ijtimoiy ishonchni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

#

Jasurbek SATTAROV,
Huquqni muhofaza qilish akademiyasi
magistratura fakulteti katta prokurori

RAQAMLI FIRIBGARLIKNI KVALIFIKATSIYA QILISHDA ALDASH, ISHONCHNI SUIISTE'MOL QILISH VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI OMILINI BAHOLASH MASALALARI

ANNOTATSIYA. Maqolada axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etiladigan firibgarlikni kvalifikatsiya qilishning jinoyat-huquqiy mezonlari tahlil qilingan. Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 168-moddasi, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2023-yil 23-iyundagi 17-sonli qarori, sud hukmlari, hududiy metodikalar hamda milliy va xorijiy olimlarning jinoyatlarni kvalifikatsiya qilish, mulkka qarshi jinoyatlar va kiberjinoyatchilikka oid qarashlari asos qilib olingan. Maqolada axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etiladigan firibgarlikni o'g'rilik, kompyuter axborotiga qonunga xilof ravishda kirish, tovlamachilik, fishing va pora berishga dalolat qilish bilan bog'liq holatlardan farqlash mezonlari ishlab chiqilgan. Asosiy xulosa sifatida axborot texnologiyasidan foydalanishning o'zi emas, balki ushbu texnologiya orqali jabrlanuvchini aldash yoki uning ishonchini suiiste'mol qilish natijasida mulk yoki mulkiy huquqning aybdor egaligiga o'tishi firibgarlikni kvalifikatsiya qilishda hal qiluvchi belgi ekani asoslanadi.

АННОТАЦИЯ. В статье проанализированы уголовно-правовые критерии квалификации мошенничества, совершаемого с использованием информационных технологий. Основой исследования послужили статья 168 Уголовного кодекса Республики Узбекистан, постановление Пленума Верховного суда Республики Узбекистан № 17 от 23 июня 2023 года, судебные приговоры, региональные методики, а также взгляды национальных и зарубежных ученых на квалификацию преступлений, преступления против собственности и киберпреступность. В статье разработаны критерии разграничения мошенничества, совершенного с использованием информационных технологий, от кражи, неправомерного доступа к компьютерной информации, вымогательства, фишинга и подстрекательства к даче взятки. В качестве основного вывода обосновывается, что решающим признаком при квалификации мошенничества является не сам факт использования информационных технологий, а переход имущества или имущественного права во владение виновного в результате обмана потерпевшего или злоупотребления его доверием посредством этих технологий.

ABSTRACT. The article analyzes the criminal-legal criteria for qualifying fraud committed using information technology. The study is based on Article 168 of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, Decision No. 17 of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan dated June 23, 2023, court verdicts, regional methodologies, as well as the views of national and foreign scholars on qualification of crimes, crimes against property, and cybercrime. The article develops criteria for distinguishing fraud committed using information technology from theft, unauthorized access to computer information, extortion, phishing, and incitement to bribery. As a key conclusion, it is substantiated that the decisive element in qualifying fraud is not the mere use of information technology, but the transfer of property or property rights to the perpetrator's possession as a result of deceiving the victim or abusing their trust through such technology.

Kalit so'zlar: firibgarlik, axborot texnologiyalari, kvalifikatsiya, aldash, ishonchni suiiste'mol qilish, fishing, kibero'g'rilik, elektron to'lovlar, mulkiy huquq, raqamli dalillar.

Ключевые слова: мошенничество, информационные технологии, квалификация, обман, злоупотребление доверием, фишинг, киберкража, электронные платежи, имущественное право, цифровые доказательства.

Key words: fraud, information technology, qualification, deception, abuse of trust, phishing, cyber-theft, electronic payments, property rights, digital evidence.

Raqamli iqtisodiyot, elektron to'lov tizimlari, mobil bank ilovalari, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va elektron savdo platformalari-ning rivojlanishi firibgarlik jinoyatining klassik ko'rinishlarini yangi shaklda namoyon qilmoqda. Bugun firibgarlik faqat yuzma-yuz muloqot, soxta hujjat yoki oddiy yolg'on va'da orqali emas, balki ijtimoiy tarmoqlar, elektron to'lov ilovalari, fishing havolalari, soxta veb-saytlar, qalbaki onlayn do'konlar, mobil aloqa vositala-

ri va bank kartalari orqali ham sodir etilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 168-moddasida firibgarlik aldash yoki ishonchni suiiste'mol qilish yo'li bilan o'zganing mulkini yoki o'zganing mulkiga bo'lgan huquqni qo'lga kiritish sifatida belgilangan. Shu moddaning uchinchi qismi "g" bandida esa firibgarlikning "axborot tizimidan, shu jumladan axborot texnologiyalaridan foydalanib" so-dir etilishi kvalifikatsiyalovchi belgi sifatida

nazarda tutilgan¹.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2023-yil 23-iyundagi 17-sonli qarori firibgarlikni kvalifikatsiya qilish uchun asosiy huquqiy mezonlarni belgilab beradi. Mazkur qarorda firibgarlik o‘zganing mulkini yoki mulkka bo‘lgan huquqini aldash yoki ishonchni suiiste‘mol qilish yo‘li bilan qonunga xilof ravishda va tekinga qo‘lga kiritishda ifodalaniishi, buning ta’sirida mulkdor yoki mulkning boshqa egasi mulkni boshqa shaxsga berishi yoxud uning olib qo‘yilishiga imkoniyat yaratishi tushuntirilgan. Shuningdek, Plenum qarorida axborot tizimidan, shu jumladan, axborot texnologiyalaridan foydalanib firibgarlik sodir etish moliya, bank muassasalari, fondlar va shu kabi tashkilotlardagi mulkni aldov yo‘li bilan texnik qurilmalar yordamida manipulyatsiya qilish orqali amalga oshiriladigan talon-toraj sifatida tushuntirilgan.

Mavzuning amaliy ahamiyati Toshkent shahridagi firibgarlik bilan bog‘liq kriminogen vaziyat tahlilidan ham ko‘rish mumkin. Ya’ni 2024-yilda Toshkent shahrida 9729 ta firibgarlik jinoyati sodir etilgani, ularning 7637 tasi, ya’ni 78 foizini axborot texnologiyalari orqali sodir etilgan firibgarliklar tashkil etadi².

Tadqiqotning maqsadi axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etiladigan firibgarlikni kvalifikatsiya qilishning jinoyat-huquqiy mezonlarini ishlab chiqish, uni o‘g‘rilik, kompyuter axborotiga oid jinoyatlar, tovlamachilik, fishing hamda pora berishga dalolat qilish bilan bog‘liq qilmishlardan farqlashning nazariy va amaliy asoslarini ko‘rsatishdan iborat.

Jinoyatlarni kvalifikatsiya qilish jinoyat huquqi nazariyasida jinoiy qilmish belgilari bilan Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan muayyan jinoyat tarkibi belgilari o‘rtasidagi huquqiy muvofiqlikni aniqlash jarayoni sifatida tushuniladi. Bu borada V.N. Kudryavtsev jinoyatni kvalifikatsiya qilishni huquq normasi va real qilmish o‘rtasidagi yuridik muvofiqlikni topish jarayoni sifatida tahlil qiladi. L.D.Gauhman esa kvalifikatsiyada qonun

dispozitsiyasi, jinoyat tarkibi elementlari va huquqni qo‘llovchi organning baholash faoliyati o‘zaro uzviy bog‘liq ekanini ta’kidlaydi, A.A.Gertsenzon, A.V.Shesler va N.F.Kuznetsova qarashlarida ham qilmishning obyektiv va subyektiv belgilari to‘liq aniqlanmasdan turib to‘g‘ri kvalifikatsiyaga erishish mumkin emasligi asoslanadi.

Milliy jinoyat huquqi doktrinasida M.H.Rustamboyev firibgarlikni mulkka qarshi jinoyatlar tizimida aldash yoki ishonchni suiiste‘mol qilish orqali mulk yoki mulkiy huquqni qo‘lga kiritishga qaratilgan qilmish sifatida tahlil qiladi. R.Kabulov, A.Otajonov va I.Sottiyevlar esa jinoyatlarni kvalifikatsiya qilishda jinoyat tarkibi elementlari – obyekt, obyektiv tomon, subyekt va subyektiv tomonning to‘liq aniqlanishi hal qiluvchi ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadilar. Ushbu yondashuv axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etiladigan firibgarlikka nisbatan ham to‘liq tatbiq etiladi, chunki bu yerda texnologiyaning o‘zi emas, balki uning aldash va mulkni qo‘lga kiritish mexanizmidagi roli huquqiy ahamiyat kasb etadi.

N.S.Salayev va R.N.Ro‘ziyev kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishga oid milliy va xalqaro standartlarni tahlil qilar ekan, kiberjinoyatlarning tez o‘zgaruvchanligi, transmilliyligi va raqamli dalillar bilan bog‘liq murakkabligini alohida ta’kidlaydilar. H.R.Ochilov esa o‘zgalarining mulkini kompyuter vositalaridan foydalanib talon-toraj qilish muammosini tadqiq etib, kompyuter vositalaridan foydalanib sodir etiladigan mulkiy jinoyatlarni umumiy talon-toraj va axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlardan farqlash zarurligini asoslaydi.

Xorijiy adabiyotlarda kiberjinoyatchilikning huquqiy tabiati, onlayn firibgarlik, raqamli dalillar, kompyuterga bog‘liq iqtisodiy jinoyatlar va axborot jamiyatida huquqni qo‘llash muammolarini tahlil qilganlar. Xususan, J.Klou kiberjinoyatlarning jinoyat sodir etish vositasi, jinoyat obyekti va jinoiy natijani ta’minlovchi texnologiya sifatida namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Devid Voll esa internet jinoyatining

1 O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi: 1994-yil 22-sentyabrda qabul qilingan, 1995-yil 1-apreldan kuchga kirgan // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. Foydalanilgan moddalar: 25, 28, 168, 211-moddalar.

2 O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2023-yil 23-iyundagi “Firibgarlikka oid ishlar bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida”gi 17-sonli qarori // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

ko'lami, tashkiliy modeli va jinoyatchi – jabrlanuvchi munosabatini o'zgartirganini ta'kidlaydi. Syuzan Brenner kiberjinoyatlarni jamiyat uchun murakkab va transmilliy xavf sifatida baholaydi, U.Siber va M.Gercke esa kompyuter firibgarligi va kompyuterga bog'liq iqtisodiy jinoyatlar uchun alohida huquqiy yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 17-sonli qarori firibgarlikni kvalifikatsiya qilishda bir nechta asosiy mezonlarni belgilab beradi. Birinchidan, firibgarlik aldash yoki ishonchni suiiste'mol qilish orqali o'zganing mulkini yoki mulkka bo'lgan huquqni qonunga xilof va tekinga qo'lga kiritishda ifodalanadi. Ikkinchidan, aldash haqiqatga to'g'ri kelmaydigan yolg'on ma'lumotni xabar qilish, haqiqiy faktlarni yashirish yoki shaxsni yanglishtirishga qaratilgan qasddan sodir etilgan harakatlardan iborat. Uchinchidan, ishonchni suiiste'mol qilish mulkdor yoki mulkni berish to'g'risida qaror qabul qilishga vakolatli shaxs bilan mavjud ishonchli munosabatlardan g'arazli maqsadda foydalanishni anglatadi³.

Raqamli muhitda ushbu belgilar yangi shaklda namoyon bo'ladi. Masalan, aldash soxta veb-sayt, qalbaki telegram-akkaunt, fishing havolasi, elektron xabar, QR-kod, onlayn to'lov interfeysi, bank xodimi nomidan qo'ng'iroq qilish yoki soxta internet-do'kon orqali amalga oshirilishi mumkin. Bu holatda axborot texnologiyalari mustaqil obyekt emas, balki jabrlanuvchini aldash, uning ishonchini shakllantirish va mulkni qo'lga kiritish mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi.

Plenum qarorida firibgarlikning tugallangan vaqti ham alohida tushuntirilgan. Unga ko'ra, mulkni egallashga qaratilgan firibgarlik aybdor yoki boshqa shaxslar mulkdan foydalanish yoki tasarruf etish real imkoniyatiga ega bo'lgan paytdan tugallangan hisoblanadi. Bank hisobvarag'idagi mablag'lar bo'yicha esa firibgarlik mablag'lar aybdor yoki boshqa shaxsning bank hisobvarag'iga o'tkazilgan paytdan tugallan-

gan deb baholanadi. Bu qoida elektron to'lovlar, mobil bank ilovalari va elektron hamyonlar orqali sodir etiladigan firibgarlikni kvalifikatsiya qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Ayniqsa, Plenum qarorining 22-bandi ushbu tadqiqot mavzusi uchun markaziy ahamiyatga ega. Unda axborot tizimidan, shu jumladan axborot texnologiyalaridan foydalanib firibgarlik sodir etish deganda moliya, bank muassasalari, fondlar va shu kabi tashkilotlardagi mulkni aldov yo'li bilan kompyuter texnikasi vositalari, aloqa vositasi, planshet yoki boshqa texnik qurilmalar yordamida manipulyatsiya qilish orqali amalga oshiriladigan talon-toraj tushunilishi ko'rsatilgan. Bu tushuntirish amaldagi JKning 168-moddasi uchinchi qismi "g" bandini qo'llashda asosiy normativ mezon vazifasini bajaradi.

Shu bilan birga, Plenumning ushbu tushuntirishi amaliyotda yanada aniqlashtirishni talab qiladi. Chunki, har qanday telefon qo'ng'irog'i, messenger yozishmasi yoki internet orqali aloqa avtomatik ravishda "axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etilgan firibgarlik" deb baholanishi mumkin emas. Bu belgini qo'llash uchun texnologiya aldash yoki ishonchni suiiste'mol qilishning asosiy funksional vositasi bo'lishi kerak⁴.

Firibgarlikni to'g'ri kvalifikatsiya qilishda uni o'g'rilikdan farqlash eng muhim masalalardan biridir. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2023 yil 23-iyundagi 17-sonli qaroriga ko'ra, firibgarlikda aybdor mulkni o'zganing egaligidan yashirin ravishda olib qo'ymaydi, balki jabrlanuvchini yanglishtirish orqali uning mulkni yoki mulkka bo'lgan huquqni berishga rozi bo'lishiga erishadi. Shu sababli firibgarlikda jabrlanuvchi mulk chiqib ketayotganini anglashi, ammo aldash yoki ishonchni suiiste'mol qilish ta'sirida harakat qilishi lozim.

Axborot texnologiyalari orqali sodir etilgan qilmishlarni quyidagicha farqlash mumkin.

Birinchidan, agar jabrlanuvchi soxta internet-do'konga ishonib, tovar uchun pul o'tkaz-

3 O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2023-yil 23-iyundagi "Firibgarlikka oid ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi 17-sonli qarori // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

4 O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2006-yil 3-fevraldagi "Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to'g'risida"gi 1-sonli qarori // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

sa, bunday holat firibgarlik sifatida baholanadi. Chunki, pul jabrlanuvchining tashqi irodasi bilan o‘tkazilgan, ammo ushbu iroda aldash natijasida shakllangan.

Ikkinchidan, agar aybdor jabrlanuvchining bank kartasi ma’lumotlarini fishing orqali qo‘lga kiritib, keyin uning hisobidan pulni jabrlanuvchi ishtirokisiz yashirin yechib olsa, bunda firibgarlik bilan kompyuter axborotiga oid jinoyatlar yoki o‘g‘rilik o‘rtasida normalar raqobati yuzaga keladi. Bu holatda hal qiluvchi savol shundan iborat: mulk jabrlanuvchining aldanagan irodasi bilan o‘tdimi yoki uning irodasidan tashqari texnik operatsiya orqali olindimi?

Uchinchidan, agar jabrlanuvchi bank xodimi deb o‘ylagan shaxs ko‘rsatmasiga ko‘ra pulni “xavfsiz hisob”ga o‘tkazsa, bu firibgarlik sifatida baholanishi lozim. Chunki, jabrlanuvchi pulni o‘zi o‘tkazgan, lekin uning irodasi aldash natijasida buzilgan.

To‘rtinchidan, agar aybdor jabrlanuvchining shaxsiy ma’lumotlari, suratlari yoki yozishmalarini tarqatish bilan qo‘rqitib pul talab qilsa, bunday holat firibgarlik emas, balki tovlamachilik yoki shaxsiy hayot daxlsizligiga qarshi boshqa jinoyatlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. N.A.Lopashenko, A.I.Boytsov va S.M. Kochoi mulkka qarshi jinoyatlarni farqlashda mulkni egallash usuli – yashirin olish, aldash, ishonchni suiiste‘mol qilish yoki qo‘rqitish hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ta’kidlaydilar.

Fishing jinoyat-huquqiy baholashda eng murakkab holatlardan hisoblanadi. Unda jabrlanuvchi soxta veb-sahifa, elektron xabar yoki messenjer havolasi orqali bank kartasi ma’lumotlari, SMS-kod, login-parol yoki boshqa identifikatsiya ma’lumotlarini kiritishga undaladi. Fishingning asosiy xususiyati shundaki, aybdor jabrlanuvchida soxta ishonch muhitini yaratadi va uning raqamli harakatini o‘z manfaatiga yo‘naltiradi.

Fishing har doim tugallangan firibgarlikni anglatmaydi. Agar aybdor fishing havolasi yuborgan, lekin jabrlanuvchi unga kirmagan bo‘lsa, qilmish muayyan holatlarda firibgarlikka tayyorgarlik yoki suiqasd sifatida baholanishi mumkin. Agar jabrlanuvchi ma’lumot

kiritgan, ammo pul yechilmagan bo‘lsa, jinoyatning tugallangan-tugallanmaganligi qo‘lga kiritilgan ma’lumot mulkiy huquqni real egalash imkoniyatini bergan-bermaganiga bog‘liq.

Agar fishing natijasida jabrlanuvchi pulni o‘zi aybdor ko‘rsatgan hisobga o‘tkazsa, firibgarlik tarkibi ustuvor hisoblanadi. Agar aybdor jabrlanuvchi ma’lumotlaridan foydalanib, uning ishtirokisiz pulni yashirin yechsa, kompyuter axborotiga oid jinoyatlar, o‘g‘rilik yoki jinoyatlar jami masalasi alohida ko‘rib chiqilishi lozim.

Oliy sud Plenumi bank hisobvarag‘idagi mablag‘lar bilan bog‘liq firibgarlikni mablag‘ aybdor yoki boshqa shaxsning bank hisobvarag‘iga o‘tkazilgan paytdan tugallangan deb baholash lozimligini tushuntiradi. Shu qoidadan kelib chiqib, elektron to‘lovlar orqali sodir etiladigan firibgarlikda jinoyat pul aybdor yoki u nazorat qilgan boshqa shaxs hisobvarag‘iga tushib, undan foydalanish yoki tasarruf etish imkoniyati paydo bo‘lgan paytdan tugallangan deb baholanishi kerak.

Sud amaliyotida firibgarlikni kvalifikatsiya qilishda sudlar, odatda, uch asosiy belgini tekshiradi: birinchidan, yolg‘on ma’lumot yoki ishonchni suiiste‘mol qilish mavjudligi; ikkinchidan, jabrlanuvchining shu ta’sir ostida mulk yoki pulni bergani; uchinchidan, aybdorda ushbu mulkni qonunga xilof va tekinga qo‘lga kiritishga qaratilgan to‘g‘ri qasd mavjudligi.

Jinoyat ishlari bo‘yicha Sardoba tuman sudning 2024-yil 4-oktyabrdagi B.A.Bebitovichga oid 1-1207-2401/106-sonli jinoyat ishi bo‘yicha hukmda sudlanuvchi xizmat mavqeyidan foydalanib, jabrlanuvchiga go‘yoki elektr tarmoqlari bo‘yicha qarzdorlik hisoblanganini va uni tanishlari orqali hal qilib berishini aytib, 4 000 000 so‘mni qo‘lga kiritishga uringan. Sud uning harakatlarini O‘zbekiston Respublikasi JKning 25-moddasi, 168-moddasi 3-qismi “v” bandi hamda 28, 211-moddasi 1-qismi bilan kvalifikatsiya qilgan. Ushbu ishda audioyozuv, suhbat stenogrammasi, tezkor tadbir bayonnomasi, maxsus kimyoviy kukun izlari va guvohlar ko‘rsatuvlari dalil sifatida baholangan⁵.

Jinoyat ishlari bo'yicha Sardoba tuman sudning 2024-yil 19-iyundagi A.R.Ibrohimov va J.J.Chimirov oid 1-1208-2401/140-sonli jinoyat ishi bo'yicha hukmda sudlanuvchilar jabrlanuvchilarni Qozog'iston Respublikasi hududiga o'tkazib qo'yishni va'da qilib, ularni bojxona postida ishlovchi mansabdor tanish xodimga pora berishga undagan hamda pul mablag'larini qo'lga kiritgan. Sud ularning harakatlarini O'zbekiston Respublikasi JKning 168-moddasi 2-qismi "b" bandi va 28, 211-moddasi 1-qismi bilan baholagan. Bu holat firibgarlik va pora berishga dalolat qilish normalarini jamida qo'llash amaliyoti uchun muhimdir⁶.

Jinoyat ishlari bo'yicha sudning 2024-yil 15-apreldagi A.N.Haydarovga oid 1-1207-2401/35-sonli jinoyat ishi bo'yicha hukmi ham xizmat mavqeyidan foydalanigan holda sodir etilgan firibgarlikni pora berishga dalolat qilish bilan birga baholash amaliyotini ko'rsatadi. Jinoyat ishlari bo'yicha Sardoba tuman sudining 2024-yil 18-yanvardagi D.R.G'aybullayevga oid 1-1207-2301/95-sonli jinoyat ishi bo'yicha hukmda esa qilmish JK 168-moddasi 2-qismi "a" bandi dan JK 25-moddasi va 168-moddasi 2-qismi "a" bandiga qayta kvalifikatsiya qilingani qayd etiladi.

Ushbu sud amaliyoti Plenum qarorining 24-bandi bilan bevosita bog'liq. Unga ko'ra, agar shaxs go'yoki mansabdor shaxsga pora berish uchun pul yoki boshqa qimmatliklarni olib, aslida ularni o'zlashtirish niyatida bo'lsa, qilmish firibgarlik sifatida kvalifikatsiya qilinadi; agar qimmatliklarni egallash maqsadida ularning egasi pora berishga dalolat etilgan bo'lsa, harakatlar firibgarlikdan tashqari pora berishga dalolat qilish sifatida ham qo'shimcha kvalifikatsiya qilinishi lozim.

Axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etiladigan firibgarlikda normalar raqobati asosan to'rt yo'nalishda yuzaga keladi.

Birinchidan, firibgarlik va o'g'rilik raqobati. Agar mulk jabrlanuvchining irodasiga qarshi yashirin tarzda olingan bo'lsa, o'g'rilik belgi-

lari ustuvor bo'ladi. Agar jabrlanuvchi aldash ta'sirida pulni o'zi o'tkazgan bo'lsa, firibgarlik belgisi ustuvor hisoblanadi.

Ikkinchidan, firibgarlik va kompyuter axborotiga oid jinoyatlar raqobati. Agar axborot tizimiga noqonuniy kirish firibgarlikning texnik bosqichi sifatida ishlatilgan bo'lsa, jinoyatlar jami masalasi yuzaga kelishi mumkin. Agar mulkni qo'lga kiritish to'liq texnik hujum natijasi bo'lsa, kompyuter axborotiga oid maxsus normalar qo'llanishi ehtimoli kuchayadi.

Uchinchidan, firibgarlik va tovlamachilik raqobati. Agar mulk qo'rqitish, sharmanda qilish, shaxsiy ma'lumotlarni tarqatish tahdidi bilan talab qilingan bo'lsa, tovlamachilik belgisi ustuvor bo'ladi. Agar jabrlanuvchi haqiqatga to'g'ri kelmaydigan ma'lumotga ishonib mulkni bergan bo'lsa, firibgarlik kvalifikatsiya qilinadi.

To'rtinchidan, firibgarlik va pora berishga dalolat qilish. Agar aybdor pulni "mansabdor tanishlarga berish" bahonasida olsa, ammo maqsadi pulni o'zlashtirish bo'lsa, firibgarlik mavjud bo'ladi; shu bilan birga, jabrlanuvchini pora berishga undagani uchun qo'shimcha kvalifikatsiya talab etiladi⁷.

Axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etiladigan firibgarlik nisbatan yangi jinoiy fenomen bo'lganligi, ushbu normani qo'llashda turlicha amaliyot shakllanganligini inobatga olib qilmishni JKning 168-moddasi 3-qism "g" bandi bilan kvalifikatsiya qilishda uning qo'llanish chegaralarini aniqlashtirish, xususan, Oliy sud Plenumi qarorining 22-bandi bo'yicha qo'shimcha tushuntirish berilishi maqsadga muvofiq. Ayniqsa, yangi zamonaviy jinoyat sodir etish usullariga oid tipik fabulalarni namunaviy tarzda ochib berish bu turdagi qilmishlar uchun jinoiy javobgarlikning muqarrarligini ta'minlashga xizmat qiladi⁸.

Bundan tashqari, tergov va sud organlari uchun quyidagi mezonlar ishlab chiqilishi kerak:

- a) axborot tizimi yoki axborot texnologiyasi aldovning funksional elementi bo'lganmi;
- b) u mulkiy tasarrufga erishishda hal qiluv-

6 O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2006-yil 3-fevraldagi "Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to'g'risida"gi 1-sonli qarori // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

7 Yashnobod tumanida firibgarlik jinoyatlariga oid fab ulalar to'plami. Ishchi material. 11 b.

8 Rustamboyev M.H. Jinoyat huquqi. Maxsus qism: darslik. Toshkent: TDYUI, 2003-yil, 220–235-betlar.

chi rol o‘ynaganmi;

v) raqamli izlar qay tarzda to‘planishi va mustahkamlanishi lozim.

Bu qonun o‘zgarishi emas, balki huquqni qo‘llash sifatini oshirish chorasidir.

Yuqorida qayd etilganlardan xulosa qilish mumkinki, JKning 168-moddasi sanksiyasi masalasida ularni mexanik kuchaytirish emas, balki jinoiy jazolarni differensiallashtirishga e‘tibor berish lozim. Amaldagi tahrirda sanksiya uchinchi qism uchun jarima, axloq tuzatish ishlari yoki muayyan huquqdan mahrum etilgan holda besh yildan sakkiz yilgacha ozodlikdan mahrum qilishni nazarda tutadi. Barcha holatlarda sanksiyani bir xil qat‘iylashtirishdan ko‘ra, quyidagilarni og‘irlashtiruvchi qo‘shimcha holat sifatida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq:

- o ko‘p epizodli onlayn firibgarlik;
- o qilmishni uyushgan guruh yoki “call-center” modelida sodir etish;
- o ko‘plab jabrlanuvchilarga nisbatan bir vaqtning o‘zida sodir etish;
- o ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslarga nisbatan raqamli firibgarlik.

Shu asosda tergov va sud uchun quyidagi kvalifikatsiya algoritmini taklif etish mumkin:

mulk yoki mulkiy huquq qanday tarzda aybdorga o‘tganini aniqlash;

jabrlanuvchi mulk chiqib ketayotganini anglagan-anglamaganini baholash;

jabrlanuvchining irodasi aldash yoki ishonchni suiiste‘mol qilish ta‘sirida shakllanganini isbotlash;

axborot texnologiyasi aldash vositasimi yoki faqat aloqa kanali bo‘lganini aniqlash;

axborot tizimiga ruxsatsiz kirish, zararli dastur, soxta akkaunt yoki texnik operatsiyalar mavjudligini tekshirish;

pul aybdor yoki uchinchi shaxs hisobvrag‘iga tushgan paytni belgilash;

qilmish tugallangan jinoyatmi, suiqasdm yoki tayyorgarlikmi, shuni aniqlash;

ko‘p miqdor, takroran, xizmat mavqeyi, guruh, axborot texnologiyalaridan foydalanish kabi kvalifikatsiyalovchi belgilarni alohida baholash⁹.

JKning 168-moddasi uchinchi qismi “g” bandidagi “axborot tizimidan, shu jumladan axborot texnologiyalaridan foydalanib” degan belgi zamonaviy jinoyatchilikka qarshi kurashish uchun zarur. Biroq, amaliyotda ushbu belgini haddan tashqari keng talqin qilish xavfi mavjud. Masalan, har qanday telefon qo‘ng‘irog‘i yoki messenjer orqali suhbatni axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etilgan firibgarlik deb baholash qonuniylik, aniqlik va mutanosiblik prinsiplariga to‘liq mos kelmasligi mumkin¹⁰.

Shu sababli Oliy sud Plenumining 17-sonli qarori 22-bandiga quyidagi mazmunda qo‘shimcha tushuntirish kiritish maqsadga muvofiq:

“Jinoyat kodeksining 168-moddasi uchinchi qismi “g” bandini qo‘llashda axborot tizimi yoki axborot texnologiyalaridan foydalanish aybdorning jabrlanuvchini aldash yoki uning ishonchini suiiste‘mol qilish, mulkni yoki mulkiy huquqni qo‘lga kiritish, jinoiy natijaga erishish mexanizmini ta‘minlashda muhim vosita bo‘lganligi aniqlanishi lozim. Faqat telefon, messenjer yoki internet orqali oddiy muloqot qilinganining o‘zi ushbu kvalifikatsiyalovchi belgini qo‘llash uchun yetarli emas”.

JKning 168-moddasi uchinchi qismi “g” bandini kelgusida quyidagi tahrirda takomillashtirish mumkin: “axborot tizimi, axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya tarmoqlari yoki Internet butunjahon axborot tarmog‘idan aldash yoxud ishonchni suiiste‘mol qilish vositasi sifatida foydalanib sodir etilgan bo‘lsa”.

Ushbu tahrirning afzalligi shundaki, unda texnologiyaning o‘zi emas, balki uning jinoyat sodir etishdagi funksional roli – aldash yoki ishonchni suiiste‘mol qilish vositasi ekani ochiq ko‘rsatiladi¹¹.

Qayd etilganlardan kelib chiqib, quyidagi

9 Rustamboyev M.H. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga sharhlar. Maxsus qism. Toshkent: “Yuridik adabiyotlar publish”, 2021-yil, 744-bet. ISBN 978-9943-7579-8-1. B. 650–675.

10 Kabulov R., Otajonov A.A., Sottiyev I.A. va boshq. Jinoyatlarni kvalifikatsiya qilish: IIV oliy ta‘lim muassasalari uchun darslik. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2012-yil, 291-bet. B. 5–25; B. 70–95.

11 Ochilov H.R. Kompyuter vositalaridan foydalanib o‘zgalarning mulkini talon-toroj qilishda aybning ahamiyati // O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasining Axborotnomasi. 2016-yil, № 2, 92–96-betlar.

muhim jihatlarni xulosa qilish mumkin:

- axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etiladigan firibgarlikni kvalifikatsiya qilishda hal qiluvchi belgi texnologiyaning o'zi emas, balki uning aldash yoki ishonchni suiiste'mol qilish mexanizmida tutgan o'rni;

- firibgarlikni o'g'rilikdan farqlashda asosiy mezon jabrlanuvchining mulkni aybdorga aldash ta'sirida tashqi jihatdan ixtiyoriy ravishda o'tkazishidir;

- agar mulk jabrlanuvchi irodasidan tashqari, axborot tizimiga noqonuniy kirish yoki yashirin texnik operatsiya orqali olinsa, qilmish firibgarlik emas, balki o'g'rilik, kompyuter axborotiga oid jinoyat yoki normalar jami sifatida baholanishi mumkin;

- fishing har doim tugallangan firibgarlik emas: u holatga qarab tayyorgarlik, suiqasd, aldash usuli yoki kompyuter axborotiga oid jinoyatlar bilan bog'liq jami sifatida baholanishi mumkin;

- elektron to'lovlar orqali firibgarlikda jinoyat pul aybdor yoki u nazorat qilgan boshqa shaxs hisobvarag'iga tushib, undan tasarruf etish imkoniyati paydo bo'lgan paytdan tugallangan deb baholanishi lozim;

- O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Ple-numining 2023-yil 23-iyundagi 17-sonli qarori

22-bandi axborot texnologiyalaridan foydalanib sodir etilgan firibgarlikni o'g'rilikdan farqlashda muhim asos bo'lib xizmat qiladi, ammo uni amaliyotda yanada aniqlashtirish zarur;

- sud amaliyotida audioyozuv, telefon suh-bati, telegram yozishmalari, elektron cheklar, bank tranzaksiyalari va videoyozuvlar firibgarlikni isbotlashda muhim raqamli dalil sifatida baholanmoqda;

- JKning 168-moddasi uchinchi qismi "g" bandini qo'llashda oddiy telefon yoki internet muloqoti bilan texnologiya orqali aldash mexanizmini farqlash zarur;

- qonunchilikni takomillashtirishda texnologiyalar ro'yxatini dispozitsiyada sanab o'tishdan ko'ra, axborot texnologiyasining jinoyat sodir etishdagi funksional rolini ochib beruvchi umumiy va barqaror formuladan foydalanish afzal;

- amaliyot uchun eng maqbul yondashuv quyidagicha ifodalanadi: axborot texnologiyalari firibgarlikda aldash yoki ishonchni suiiste'mol qilish vositasi sifatida ishlatilgan, jabrlanuvchi shu ta'sirda mulk yoki mulkiy huquqni aybdorga o'tkazgan va aybdor ushbu mulkni real tasarruf etish imkoniga ega bo'lgan holatdagina JKning 168-moddasi uchinchi qismi "g" bandi qo'llanishi lozim.

Sanjar NIZAMOV,
Jamoat xavfsizligi universiteti dotsenti,
mustaqil izlanuvchi

JINOYAT ISHLARI BO‘YICHA YARASHUV TO‘G‘RISIDAGI ISHLARNI YURITISH ASOSLARI, TARTIBI VA XUSUSIYATLARI

ANNOTATSIYA. Maqolada jinoyat ishlari bo‘yicha yarashuv to‘g‘risidagi ishlarni yuritishning huquqiy asoslari, tartibi va xususiyatlari tahlil etilgan. Tadqiqotning aniq maqsadi va vazifalari belgilangan, qo‘llanilgan ilmiy metodlar asoslab berilgan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining 2019–2025-yillardagi rasmiy statistik ma‘lumotlari asosida yarashuv institutini qo‘llash dinamikasi o‘rganilgan, ilmiy adabiyotdagi yondashuvlar qiyosiy tahlil etilgan hamda qonunchilik va huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirish bo‘yicha aniq taklif va tavsiyalar shakllantirilgan.

АННОТАЦИЯ. В статье анализируются правовые основания, порядок и особенности производства по делам о примирении по уголовным делам. Определены цель и задачи исследования, обоснованы применённые научные методы. На основе официальных статистических данных Верховного суда Республики Узбекистан за 2019–2025 годы изучена динамика применения института примирения, проведён сравнительный анализ научных подходов, сформированы конкретные предложения и рекомендации по совершенствованию законодательства и правоприменительной практики.

ABSTRACT. The article analyzes the legal grounds, procedure and features of reconciliation proceedings in criminal cases. The purpose and objectives of the research are defined, and the scientific methods applied are substantiated. Based on the official statistics of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan for 2019–2025, the dynamics of the application of the reconciliation institution is examined, scientific approaches are comparatively analyzed, and specific proposals for improving legislation and law enforcement practice are formulated.

Kalit so‘zlar: sudga qadar ish yuritish, yarashuv instituti, jinoyat ishini tugatish, jabrlanuvchi, zararni qoplash, tiklovchi adolat, mediatsiya.

Ключевые слова: досудебное производство, институт примирения, прекращение уголовного дела, потерпевший, возмещение вреда, восстановительное правосудие, медиация.

Key words: pre-trial proceedings, reconciliation institution, termination of a criminal case, victim, compensation for harm, restorative justice, mediation.

Yarashuv institutining joriy etilishi jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchilikni liberalashtirishda muhim bosqich hisoblanadi. Mazkur institut 2001-yilda O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga kiritilgan 66¹-modda bilan mustahkamlangan¹ bo‘lib, Jinoyat-protsessual kodeksida yarashuv to‘g‘risidagi ishlarni yuritishning alohida tartibi belgilangan. Ushbu huquqiy institut jinoiy javobgarlikdan ozod qilish turlaridan biri sifatida jinoyat sodir etgan shaxsning aybdorligi masalasini sud hukmi bilan hal etmay turib, qator jinoyat ishlarni tugatish uchun asos bo‘ladi. So‘nggi yillarda mamlakatimizda har yili o‘n mingdan ortiq shaxsning yarashuv munosabati bilan jinoiy javobgarlikdan ozod etilayotgani institutning yuksak amaliy ahamiyatidan dalolat beradi.

Shu bilan birga, huquqni qo‘llash amaliyotida yarashuvning ixtiyoriyligini tekshirish, yetkazilgan zararning qoplanganligini baholash, ko‘p jabrlanuvchili ishlarni yuritish kabi masalalarda muammolar saqlanib qolmoqda, bu esa mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi – jinoyat ishlari bo‘yicha yarashuv to‘g‘risidagi ishlarni yuritishning huquqiy asoslari, tartibi va xususiyatlarini kompleks tahlil etish asosida ushbu sohada qonunchilik va huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy asoslangan takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: birinchidan, yarashuv institutining huquqiy tabiatini va uni qo‘llash shartlarini aniqlash; ikkinchidan, yarashuv

1 O‘zbekiston Respublikasining 2001-yil 29-avgustdagi “Jinoiy jazolarning liberallashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat, Jinoyat-protsessual kodekslari hamda Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksiga o‘zgartishlar va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi 254-II-sonli qonuni //O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2001-y., 9-10-son, 165-modda // <https://lex.uz/uz/docs/87124#87183>.

to'g'risidagi ishlarni yuritishning protsessual tartibini normativ tahlil qilish; uchinchi, Oliy sudning rasmiy statistik ma'lumotlari asosida institutni qo'llash dinamikasini o'rganish; to'rtinchi, ilmiy adabiyotda shakllangan yondashuvlarni qiyosiy tahlil etish va muallifning o'z pozitsiyasini asoslash; beshinchidan, aniqlangan muammolar asosida qonunchilik va amaliyotni takomillashtirish bo'yicha aniq takliflarni shakllantirish.

Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yarashuv instituti tadqiqotchilar tomonidan turlicha yondashuvlar doirasida o'rganilgan. Z.F.Inog'omjonova ta'kidlaganidek, "...yarashuv institutining yana bir ahamiyati shundaki, jinoyat ishi soddalashtirilgan tartibda qisqa muddatlarda dastlabki tergovdan o'tkaziladi, so'ng sudda mazmunan ko'rib, shu bosqichda qonuniy nihoyasini topadi, natijada ortiqcha sansalorlik barham topadi. Eng asosiysi, inson taqdiriga sudlanganlik tamg'asi bosilmaydi"². Xuddi shunday protsessual tejamkorlikni birinchi o'ringa qo'yuvchi yondashuv M.A.Rajabova ishlarida ham kuzatiladi³. F.Taxirov esa masalaning boshqa jihatiga urg'u berib, yarashgan ayblanuvchining (sudlanuvchining) umuman sudlanmagan shaxs mavqeyiga ega bo'lishi "...adashib yoki ayrim sabablarga ko'ra jinoyat sodir etgan shaxsning tuzalish yo'liga o'tishiga, bu xatoni boshqa takrorlamaslikka imkon yaratdi"⁴ degan xulosaga keladi, ya'ni institutni shaxsni resotsializatsiya qilish vositasi sifatida talqin etadi.

M.X.Rustambayev yarashuvni qo'llash shartlarini normativ-doktrinal jihatdan sharhlab, ko'p jabrlanuvchili va ko'p aybdorli ishlarni yuritishning o'ziga xos qoidalarini ochib bergan⁵. D.Y.Payziyev esa institutni jabrlanuvchining manfaatlarini nuqtayi nazaridan tadqiq etib, empirik so'rov natijalariga tayana-

di⁶. Qiyosiy-huquqiy adabiyotda L.V.Golovko yarashuvni jinoiy ta'qibning muqobil shakllari (mediatsiya, transaksiya) tizimida ko'rib chiqib, ularning xorijiy modellarni tahlil qilgan⁷. Keltirilgan yondashuvlarni o'zaro qiyoslash shuni ko'rsatadiki, ular shartli ravishda ikki guruhga bo'linadi: birinchi guruh olimlari (Z.F.Inog'omjonova, M.A.Rajabova) institutning protsessual-tejamkorlik funksiyasiga, ikkinchi guruh (F.Taxirov, D.Y.Payziyev) esa uning tiklovchi-tarbiyaviy salohiyatiga ustuvor ahamiyat beradi. Biroq, mavjud tadqiqotlarda yarashuvning ixtiyoriyligini tekshirish va zarar qoplanganligini baholashning protsessual kafolatlari tizimli o'rganilmagan, bu esa mazkur tadqiqot predmetini belgilab beradi.

Tadqiqot obyekti sifatida jinoyat ishlari bo'yicha yarashuv munosabati bilan vujudga keladigan jinoyat-protsessual munosabatlar, predmeti sifatida esa Jinoyat kodeksining 66¹-moddasi, Jinoyat-protsessual kodeksining yarashuv to'g'risidagi ishlarni yuritishga oid normalari, Oliy sud Plenumi qarorlari, sud amaliyoti va rasmiy statistik ma'lumotlar tanlandi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlar qo'llanildi: dialektik metod (yarashuv institutini sud-huquq islohotlari sharoitida rivojlanishda va boshqa huquqiy institutlar bilan o'zaro bog'liqlikda o'rganish imkonini berdi); formal-yuridik metod (Jinoyat kodeksi 66¹-moddasi va Jinoyat-protsessual kodeksi normalarining mazmunini sharhlash hamda ulardagi bo'shliqlarni aniqlashda qo'llanildi); qiyosiy-huquqiy metod (ilmiy yondashuvlarni o'zaro solishtirish va jinoiy ta'qibning muqobil shakllariga oid xorijiy modellarni tahlil etishga xizmat qildi); tizimli-tarkibiy tahlil metodi (yarashuvni qo'llash shartlarini yaxlit tizim sifatida o'rganishda foydalanildi); statistik tahlil metodi (Oliy sudning 2019–2025-yillardagi rasmiy ma'lu-

2 Inog'omjonova Z.F. Jinoyat-protsessual qonunini liberallashtirish – davr talabi // "Sud-huquq islohoti: nazariya va amaliyot" mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – T., 2001-yil, 62-bet.

3 Rajabova M.A. Jinoiy jazolarni liberallashtirish: ilmiy va amaliy tahlil. – Toshkent: Adolat, 2005-yil, 41-bet.

4 Taxirov F. Demokratik jamiyatimizda yarashuv institutining roli // "Yarashuvchilik institutini takomillashtirish: nazariya va amaliyot" mavzusidagi davra suhbat materiallari. – T., 2005-yil, 29–30-betlar.

5 Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga sharhlar. Umumiy qism. – T., 2019-yil, 854-bet.

6 Payziyev D.Y. Yarashuv instituti jinoiy javobgarlikdan ozod qilish shakli // "Huquq va burch" 2014-yil, № 12. 47-bet.

7 Головки Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002 г. – С. 544.

motlari asosida institutni qo‘llash dinamika-sini aniqlash imkonini berdi); hujjatlarni tahlil qilish metodi (Oliy sud Plenumi qarorlari va sud-tergov amaliyoti materiallarini o‘rganishda qo‘llanildi). Metodlarning ana shunday majmuasi tadqiqot natijalarining ishonchliligi va asoslanganligini ta‘minlaydi.

Normativ tahlil natijalari yarashuv institutining quyidagi huquqiy tabiatini aniqlash imkonini berdi. Jinoyat ishlarini hal etishning yarashuv shakli uncha og‘ir bo‘lmagan jinoyatni sodir etish bilan bog‘liq bo‘lib, jabrlanuvchi va jinoyat sodir etgan shaxs o‘rtasida o‘zaro kelishuv asosida amalga oshiriladigan hamda keyinchalik sudya tomonidan qonuniylashtiriladigan jarayondir. Rasmiy sudlovdan tashqari, ziddiyatlarni hal qilishning ushbu shakli quyidagi o‘ziga xos jihatlarga ega: yarashuv instituti faqat qonunda ko‘rsatilgan, uncha og‘ir bo‘lmagan jinoyatlarni ko‘rishda tatbiq etiladi; yarashuvga ayblovlar va himoyaning o‘zaro kelishuvi, yarashuv holatlarida yo‘l qo‘yiladi; yarashuv jarayoni amaldagi qonunchilikka zid bo‘lmashligi hamda ishning hal qilinishi sudya tomonidan amalga oshirilishi shart.

Tomonlarning yarashganligi munosabati bilan javobgarlikdan ozod qilish uchun to‘rtta shartning mavjud bo‘lishi talab qilinadi: birinchidan, jabrlanuvchining jinoyat sodir etgan shaxs bilan yarashganligi, ya‘ni – yarashuv to‘g‘risidagi kelishuv jabrlanuvchi tomonidan surishtiruv, tergov organlari yoki sudga taqdim etilib, jinoyat ishini tugatish to‘g‘risidagi ariza asosida rasmiylashtiriladi; ikkinchidan, og‘ir yoki o‘ta og‘ir jinoyatni sodir etganlik uchun sudlanganlik holati tugallanmagan yoxud sudlanganligi olib tashlanmagan shaxslar yarashganlik munosabati bilan jinoiy javobgarlikdan ozod qilinmaydi; uchinchidan, aybdor shaxs aybiga iqror bo‘lishi va yarashuvga rozilik bildirishi shart; to‘rtinchidan, aybdor tomonidan jabrlanuvchiga yetkazilgan jismoniy, ma‘naviy va mulkiy zarar to‘la qoplangan bo‘lishi kerak. Shu bilan birga, Jinoyat kodeksining 66¹-moddasida nazarda tutilgan mexaniz-

mning o‘ziga xos xususiyati shundaki, tergov organlari va sud tomonlarning xohish-irodasi-dan kelib chiqqan holda harakatlanadi: qonun yarashganlik tufayli javobgarlikdan ozod qilishni majburiyat sifatida emas, balki tomonlarning erkin irodasiga ko‘ra amalga oshiriladigan huquq sifatida belgilaydi.

Protessual tartibga kelsak, yarashuv to‘g‘risidagi ariza har doim yozma shaklda taqdim etilib, unda yetkazilgan zarar qoplanganligi va yarashuv tufayli jinoyat ishini tugatish haqidagi iltimos ko‘rsatilgan bo‘lishi shart. Ish yuritishni qo‘zg‘atish huquqiga ega yagona subyekt – qonunda belgilangan tartibda tan olingan jabrlanuvchi yoki uning qonuniy vakilidir. Ariza surishtiruv va dastlabki tergovning istalgan bosqichida – shaxs gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilingan paytdan boshlab, birinchi instansiya sudi maslahatxonaga kurgunga qadar berilishi mumkin. Oliy sud Plenumining qarorida belgilanganidek, “Yarashuv – jabrlanuvchining afv etishinigina emas, balki uning dastlabki talab va da‘volaridan rasmiy ravishda voz kechishini anglatadi”⁸. Yarashuv sud tomonidan tasdiqlangandan keyin kelib chiqadigan huquqiy oqibatlar jabrlanuvchiga tushuntirilishi shart bo‘lib, ushbu talabga rioya etmaslik yarashuv to‘g‘risidagi qarorning noqonuniy deb topilishiga olib keladi.

Ish bo‘yicha bitta aybdor va bir necha jabrlanuvchi bo‘lgan holatda jabrlanuvchilarning birortasidan tegishli ariza bo‘lmasa, yarashuv to‘g‘risida ish yuritish mumkin emas va ish yuritish umumiy asoslarda olib boriladi. Aksincha, bitta jabrlanuvchi va bir nechta gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi bo‘lgan taqdirda jabrlanuvchi ularning ayrimlari bilan yarashishi mumkin: bunday holatda ishning yarashuvga kelishgan shaxslarga oid qismi alohida ish yurituvga ajratilib, Jinoyat-protessual kodeksida belgilangan tartibda sudga yuboriladi, qolgan qismi bo‘yicha ish yuritish umumiy asoslarda davom ettiriladi⁹. Yarashuv to‘g‘risidagi ish bo‘yicha qaror chiqarish va

8 O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2002-yil 25-oktyabrdagi “Yarashuv to‘g‘risidagi ishlar bo‘yicha sud amaliyoti haqida”gi 27-sonli qarori // <https://lex.uz/uz/docs/1453539?ONDATE=25.10.2002>.

9 O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarorlari to‘plami (1991–2006). T. 2. – T., 2006-yil, 127-bet.

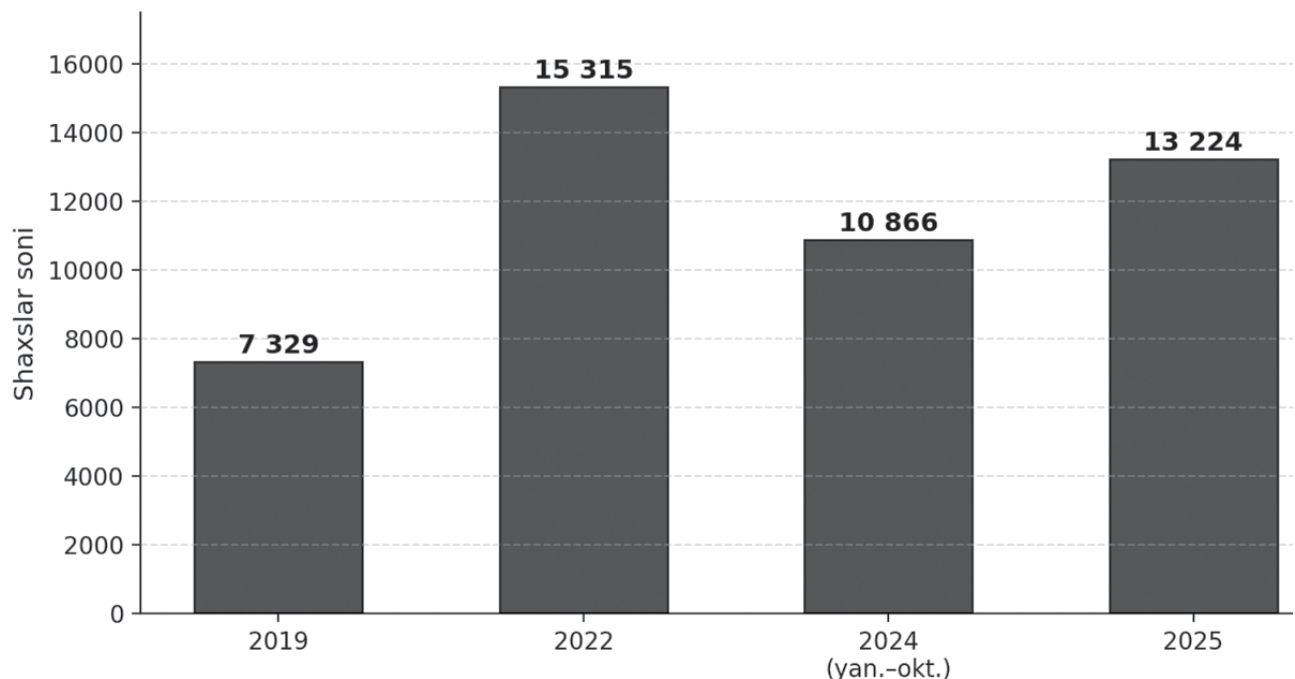
uni sudga yuborish uchun qonunda o'n kunlik muddat belgilangan; yarashuv to'g'risidagi ariza sud majlisida berilganda esa masala darhol hal etilishi lozim.

Statistik tahlil natijalari institutni qo'llash dinamikasini quyidagicha tavsiflaydi. Oliy sudning rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, yarashuv munosabati bilan jinoiy javobgarlikdan 2019-yilda 7 329 nafar¹⁰, 2022-yilda 15 315 nafar¹¹, 2024-yilning yanvar-oktyabr oylarida 10 866 nafar¹² va 2025-yilda 13 224 nafar shaxs¹³ ozod etilgan.

Quyida keltirilgan dinamika tahlili quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi. Birinchidan, 2019–2022-yillarda ko'rsatkich ikki barobardan ortiq o'sgan bo'lib, bu jinoyat qonunchiligini liberallashtirish siyosatining izchil davom ettirilganligi hamda sudlar tomonidan ko'rilayotgan jinoyat ishlari umumiy sonining ortishi bilan izohlanadi. Ikkinchidan, 2024–2025-yillarda ko'rsatkich yiliga 13 mingdan ortiq shaxs darajasida barqaror-

lashgan, ya'ni yarashuv jinoiy javobgarlikdan ozod qilishning eng ko'p qo'llaniladigan asoslaridan biriga aylangan. Uchinchidan, institut qo'llanilishining bunday ko'lami uning protsessual tartibidagi har qanday nomukammallik o'n minglab fuqarolarning huquqiy holatiga bevosita ta'sir ko'rsatishini anglatadi.

Ilmiy yondashuvlarni qiyosiy baholash asosida quyidagi pozitsiya ilgari suriladi: yarashuv instituti dualistik huquqiy tabiatga ega bo'lib, unda protsessual-tejamkorlik va tiklovchi adolat funksiyalari uzviy birlashadi. Z.F.Inog'omjonovanning sansalorlikka barham berish haqidagi xulosasi statistik ma'lumotlar bilan tasdiqlanadi, biroq institutga faqat protsessual-tejamkorlik vositasi sifatida qarash uning tiklovchi salohiyatini kamsitadi degan e'tirozga o'rin qoldiradi. F.Taxirovning resotsializatsiya haqidagi yondashuvi esa, fikrimizcha, ko'proq asoslidir: sudlanganlik tamg'asining bosilmasligi va jabrlanuvchi zararining qoplanishi ayni bir

Izoh: Yarashuv munosabati bilan jinoiy javobgarlikdan ozod etilgan shaxslar soni (O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi rasmiy ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan).

10 Sudlar tomonidan 2019-yilda ko'rilgan jinoyat ishlari to'g'risida axborot // O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining rasmiy veb-sayti // URL: <https://sud.uz> (murojaat sanasi: 05.07.2026-y).

11 Sudlar tomonidan 2022-yilda ko'rilgan jinoyat ishlari to'g'risida axborot // O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining rasmiy veb-sayti // URL: <https://sud.uz> (murojaat sanasi: 05.07.2026-y).

12 O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Axborot xizmatining 2024-yil yanvar-oktyabr oylari yakunlari bo'yicha ma'lumotlari // O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining rasmiy veb-sayti // URL: <https://sud.uz> (murojaat sanasi: 05.07.2026-y).

13 O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Axborot xizmatining 2025-yil yakunlari bo'yicha ma'lumotlari // O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining rasmiy veb-sayti // URL: <https://sud.uz> (murojaat sanasi: 05.07.2026-y).

vaqtda ham aybdor, ham jabrlanuvchi manfaatiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, L.V. Golovko tahlil etgan xorijiy modellar bilan qiyoslaganda, milliy modelning o‘ziga xosligi ko‘zga tashlanadi: unda tomonlar kelishuviga erishishga ko‘maklashuvchi neytral vositachi (mediator) ishtiroki nazarda tutilmagan bo‘lib, protsess faqat tayyor kelishuvni rasmiylashtirish va tasdiqlashga qaratilgan.

Tadqiqot davomida aniqlangan muammo-li jihatlarini chuqur tahlil qilish quyidagilarni ko‘rsatadi. Birinchi muammo – bu yarashuvning ixtiyoriyligini tekshirish mexanizmining yetarli darajada tartibga solinmaganligi. Doktrinada haqli ta’kidlanganidek, tomonlar o‘rtasidagi yarashuv o‘z xohishlarini erkin bildirishlarida namoyon bo‘lishi lozim, shuning uchun har gal qonunni qo‘llovchi shaxs jabrlanuvchining yarashuvga majburan, jinoyat sodir etgan shaxs yoki uning yaqinlari tomonidan qo‘rqitish, tahdid qilish oqibatida rozi bo‘lmaganligini tekshirishi kerak. Biroq, amaldagi qonunchilikda bunday tekshiruvning aniq protsessual shakli (jabrlanuvchini alohida so‘roq qilish, tekshiruv natijasini bayonnomada aks ettirish majburiyati) belgilanmagan, bu esa amaliyotda ixtiyoriylikni yuzaki baholash xavfini keltirib chiqaradi. Zero, jabrlanuvchining yarashish motivlari turlicha (kechirish, rahmshafqat, do‘stlik) bo‘lishi mumkin bo‘lganidek, aybdorning motivlari ham jinoiy ta’qibdan qutulish, jazodan qo‘rqish kabi omillar bilan bog‘liq bo‘lib, bosim o‘tkazish ehtimolini istisno etmaydi.

Ikkinchi muammo – bu “yetkazilgan zararni to‘la qoplash” tushunchasining qonunda ochib berilmaganligi. Mulkiy zararni qoplash mezonlari amaliyotda nisbatan aniq bo‘lsa-da, ma’naviy zararining qoplanganlik darajasini kim va qanday mezonlar asosida baholashi masalasi ochiq qolmoqda; bu esa bir xil vaziyatlarda turlicha qarorlar qabul qilinishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Uchinchi muammo – bu ko‘p jabrlanuvchili ishlarda jabrlanuvchilardan birining roziligi bo‘lmasa, boshqa barcha jabrlanuvchilar bilan erishilgan yarashuv ham huquqiy ahamiyatini yo‘qotishi bo‘lib, bunday yondashuv mutano-

siblik talabiga to‘la javob bermaydi.

To‘rtinchi muammo – bu o‘n kunlik muddatga rioya etilishi ustidan tizimli monitoring mavjud emasligi: Oliy sud Plenumi sudlardan muddat buzilishiga nisbatan murosasiz bo‘lish va xususiy ajrimlar chiqarishni talab qilsa-da, bunday buzilishlarning yagona hisobi yuritilmaydi.

Beshinchi muammo esa yuqorida qayd etilganidek, professional mediator ishtirokining nazarda tutilmaganligi bo‘lib, bu tomonlar o‘rtasida kuchlar tengsizligi mavjud bo‘lgan hollarda kelishuvning adolatliligiga putur yetkazishi mumkin.

O‘tkazilgan tadqiqot yarashuv instituti jinoyat qonunchiligini liberallashtirishning samarali vositasi sifatida o‘zini oqlaganini, uni qo‘llash ko‘lami barqaror yuqori darajaga chiqqanini ko‘rsatdi. Ayni paytda normativ va empirik tahlil natijalari institutning protsessual tartibida jiddiy takomillashtirishni talab etuvchi jihatlar mavjudligini tasdiqladi. Qonunchilik va huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirish maqsadida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Jinoyat-protsessual kodeksining yarashuv to‘g‘risidagi ishlarni yuritishga oid normalarini yarashuvning ixtiyoriyligini tekshirishning majburiy protsessual tartibi bilan to‘ldirish, ya’ni surishtiruvchi, tergovchi va sud jabrlanuvchini ayblanuvchi ishtirokisiz alohida so‘roq qilishi, unga tahdid yoki bosim o‘tkazilmaganligini aniqlashi va buni bayonnomada (sud majlisi bayonnomasida) aks ettirishi shart, deb belgilash.

2. “Yetkazilgan zararni to‘la qoplash” tushunchasiga qonuniy ta’rif berish, ya’ni jismoniy, mulkiy va ma’naviy zararining qoplanganligini tasdiqlovchi hujjatlar ro‘yxatini hamda ma’naviy zarar qoplanganligini jabrlanuvchining yozma tasdig‘i asosida baholash tartibini normativ mustahkamlash.

3. Ko‘p jabrlanuvchili ishlarda ayrim jabrlanuvchilar bilan yarashuvga erishilgan taqdirda, ishning tegishli qismini alohida ish yurituvga ajratish imkoniyatini, bunday ajratish ishning to‘laqonli tekshirilishiga xalaqit bermasa, qonunda aniq nazarda tutish.

4. Jinoyat protsessiga tiklovchi adolat ele-

mentlarini bosqichma-bosqich joriy etish, ya'ni uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlar toifasi bo'yicha tomonlar o'rtasida kelishuvga erishishda professional mediator ishtiroki mumkinligini Jinoyat-protsessual kodeksida belgilash.

5. Yarashuv to'g'risidagi ishlarning yagona elektron hisobini yuritish, jumladan, o'n kunlik muddatga rioya etilishini avtomatlashtirilgan monitoring qilish tizimini joriy etish hamda institutni qo'llash statistikasini har yili toifalar kesimida rasman e'lon qilish amaliyotini yo'lga qo'yish.

6. Oliy sud Plenumining 2002-yil 25-oktyabrdagi "Yarashuv to'g'risidagi ishlar bo'yicha sud amaliyoti haqida"gi qarorini so'ngi yigirma yildan ortiq davrda to'plangan sud amaliyoti va qonunchilikdagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda yangi tahrirda qabul qilish.

Mazkur takliflarning amalga oshirilishi yarashuv institutining ham protsessual-tejamkorlik, ham tiklovchi adolat funksiyalarini to'laqonli ro'yobga chiqarish, fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilish hamda sud-huquq islohotlarining maqsadlariga erishishga xizmat qiladi.

.....

.....

Malikabonu ABDULLAYEVA,
Huquqni muhofaza qilish akademiyasi doktoranti

JINOYAT PROTSESSI PRINSIPLARINING ISBOTLASH JARAYONIDAGI O‘RNI

ANNOTATSIIYA. Mazkur maqolada jinoyat-protsessual huquqning asosiy prinsiplari hamda ularning isbot qilish jarayonidagi ahamiyati tahlil qilingan. Muallif jinoyat protsessi prinsiplarining tushunchasi, tasnifi va huquqiy tabiatini yoritib, jinoyat-protsessual huquqida dalillarni to‘plash, tekshirish va baholashdagi o‘rniga alohida e‘tibor qaratgan. Shuningdek, sud-tergov amaliyotida mazkur prinsiplarni qo‘llash bilan bog‘liq ayrim muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish yuzasidan takliflar bildirilgan.

АННОТАЦИЯ. В данной статье анализируются основные принципы уголовно-процессуального права и их значение в процессе доказывания. Автор разъясняет концепцию, классификацию и правовую природу принципов уголовно-процессуального права, уделяя особое внимание их роли в сборе, исследовании и оценке доказательств в уголовно-процессуальном праве. Также анализируются некоторые проблемы, связанные с применением этих принципов в судебной и следственной практике, и предлагаются способы их устранения.

ABSTRACT. This article analyzes the fundamental principles of criminal procedure law and their importance in the proof process. The author explains the concept, classification, and legal nature of the principles of criminal procedure law, focusing on their role in the collection, examination, and evaluation of evidence in criminal procedure law. It also analyzes some of the problems associated with the application of these principles in judicial and investigative practice and proposes ways to address them.

Kalit so‘zlar: jinoyat-protsessual prinsiplar, isbot qilish, dalillar, qonuniylik prinsipi, aybsizlik prezumpsiyasi, haqiqatni aniqlash, inson huquqlari, shaxsning sha‘ni va qadr-qimmat, jinoyat ishlarini qo‘zg‘atishning muqarrarlari, jinoyatlarning oshkora ko‘rilishi, dalillarni baholash, tergov harakatlari, sud-tergov amaliyoti, huquq va erkinliklarni muhofaza qilish.

Ключевые слова: уголовно-процессуальные принципы, доказательства, принцип законности, презумпция невиновности, установление истины, права человека, честь и достоинство личности, неизбежность возбуждения уголовных дел, публичное расследование преступлений, оценка доказательств, следственные действия, судебная следственная практика, защита прав и свобод.

Key words: criminal-procedural principles, proof, evidence, principle of legality, presumption of innocence, truth determination, human rights, honor and dignity of a person, the inevitability of initiating criminal cases, public examination of crimes, evaluation of evidence, investigative actions, judicial investigation practice, protection of rights and freedoms.

Mamlakatimizda shaxs huquq va erkinliklarini samarali himoya qilish borasida bir qator islohotlar amalga oshirilib kelinmoqda. E‘tiborlisi, jinoyatlarni tergov qilish borasida jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquq va erkinliklarini muhofaza qilish borasida davlatimiz rahbari tomonidan alohida e‘tibor qaratilib, tergov organlari shaxsni ayblash uchun emas, balki haqiqatni aniqlash uchun ishlashi kerakligi¹ hamda tergovchi jinoyat ishini tergov qilishda o‘zini birinchi jabrlanuvchining, keyin ayblanuvchining o‘rniga qo‘yib, so‘ngra qaror qabul qilishi lozimligini² ta‘kidlab o‘tganlar.

Yuqorida keltirib o‘tilgan vazifalarning ijrosini ta‘minlash esa birinchi navbatda Ji-

noyat-protsessual huquq sohasidagi rahbariy g‘oyalar bo‘lgan prinsiplarga alohida e‘tibor qaratilishi lozimligini taqozo etadi. Ya‘ni “prinsip” so‘zi lotincha “principium” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “asos”, “negiz” ma‘nosini bildiradi³. Prinsiplar jinoyat protsessi tizimining asosiy mazmuni va ahamiyatini belgilab beradi, uning muhim xususiyatlari hamda o‘ziga xos jihatlarini ifodalaydi. Shuningdek, ular protsessual tartibga solishning predmeti va usullarini, jinoyat ishlarini yuritishda ko‘zlangan maqsadlarga erishish hamda vazifalarni amalga oshirish mexanizmlarini namoyon etadi. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi 2-bobi aynan jinoyat protsessi prinsiplariga bag‘ishlangan bo‘lib,

1 O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi // <https://presidentuz.uz/lists/view/5774>.

2 O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2025-yil 16-dekabrda Huquqni muhofaza qilish akademiyasiga tashrifi // <https://president.uz/oz/lists/view/8787>.

3 Jinoyat-protsessual huquq: darslik / Yuridik fanlar doktori, professor M.A.Rajabova tahriri ostida. –T: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2021-yil, 732-bet.

quyidagi prinsiplar mavjud: qonuniylik; odil sudlovning faqat sud tomonidan amalga oshirilishi; jinoyat ishlarini hay'atda va yakka tartibda ko'rib chiqish; sudyalarning mustaqilligi va ularning faqat qonunga bo'ysunishi; jinoyat ishini qo'zg'atishning muqarrarliligi; odil sudlovni fuqarolarning qonun va sud oldida tengligi asosida amalga oshirish; shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish; fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish; sudda jinoyat ishlarining oshkora ko'rilishi; jinoyat ishlari yuritiladigan til; jinoyat ishlarini yuritishda jamoatchilikning ishtiroki; haqiqatni aniqlash; aybsizlik prezumpsiyasi; gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchini himoyalash huquqi bilan ta'minlash; sudda ishlarni yuritishda tortishuv; dalillarni bevosita va og'zaki usulda tekshirish; protsessual harakatlar va qarorlar ustidan shikoyat qilish huquqi.

Jinoyat protsessi prinsiplarining tizimini prinsiplarning muayyan xususiyatlariga ko'ra turlicha tasniflash mumkin. Birinchidan, prinsiplarning shakllanish manbasiga ko'ra: konstitutsiyaviy, sohaviy va maxsus prinsiplarga ajratiladi. Bunday tasniflashning mezoni sifatida ularning konstitutsiyaviy, umumhuquqiy va jinoyat-sudlov sohasiga oid normalardan kelib chiqishi va protsessual faoliyatning ushbu turi uchun xos bo'lgan mazmunga egaligi belgilangan. Ikkinchidan, protsessning alohida bosqichiga tegishliligiga ko'ra: sud jarayonida amal qilinadigan, ishni sudga qadar yuritishda amal qilinadigan, barcha bosqichlarda amal qilinadigan prinsiplarga ajratish mumkin. Mazkur tasnif prinsiplarga rioya etilishi jinoyat protsessining ma'lum bosqichiga xosligidan kelib chiqadi. Uchinchidan, prinsiplar mazmuni va tartibga solish xususiyatiga ko'ra: huquq beruvchi, majburiyat yuklovchi, tavsiya etuvchi va e'tirof etuvchi prinsiplarga tasniflash mumkin. Jumladan, jinoyat protsessining ishtirokchisiga huquq berishi, majburiyat yuklashi yoki tanlash imkonini beradi⁴.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib qonunchilikdagi prinsiplarni konstitutsiyaviy negizlardan shakllanganligiga qarab quyidagi prinsiplarni sanab o'tmoqchimiz: odil sudlovni fuqarolarning qonun oldida tengligi asosida amalga oshirish; sudda jinoyat ishlarining oshkora ko'rilishi; jinoyat ishlari yuritiladigan til; aybsizlik prezumpsiyasi; sudyalarning mustaqilligi va faqat qonunga bo'ysunishi; jinoyat ishlarini qo'zg'atishning muqarrarliligi; shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish; gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchini himoyalash huquqi bilan ta'minlash.

Qonuniylik, fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish, jinoyat ishlarini yuritishda jamoatchilikning ishtiroki, haqiqatni aniqlash, sudda ishlarni yuritishda tortishuv kabi prinsiplarni biz mazmun va tartibga solish xususiyatiga ko'ra prinsiplar guruhi-ga kiritishimiz mumkin. Chunki, quyida aytib o'tilganidek, ushbu prinsiplar huquq beruvchi, majburiyat yuklovchi, tavsiya etuvchi hamda e'tirof etuvchi prinsiplardir. Protsess bosqichiga tegishliligiga ko'ra: qonuniylik, odil sudlovning faqat sud tomonidan amalga oshirilishi, jinoyat ishlarini hay'atda yoki yakka tartibda ko'rib chiqish, dalillarni bevosita va og'zaki usulda tekshirish, protsessual harakatlar va qarorlar ustidan shikoyat qilish huquqi prinsiplarini kiritishimiz lozim. Ya'ni tegishliligiga ko'ra bu jinoyat protsessining ma'lum bosqichiga xosligidan kelib chiqqanligini anglatadi.

Qonunchilikda belgilab qo'yilgan mazkur prinsiplar g'oyaviy ahamiyat kasb etib, huquqni muhofaza etuvchi barcha organlar o'z faoliyatlarida unga rioya etishlari shart. Masalan, qonuniylik prinsipini isbot qilishdagi ahamiyatini olsak. Isbot qilish JPKda belgilab ko'yilganidek: ishni qonuniy, asoslangan va adolatli hal qilish uchun ahamiyatga ega bo'lgan holatlar to'g'risidagi haqiqatni aniqlash maqsadida dalillarni to'plash, tekshirish va baholashdan iborat⁵ bo'lgan bosqichlardan iborat. Demak, shaxsning aybdorligini yoki aksincha aybsizlini isbot qilib berishda dalillar juda kat-

4 O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi // <https://www.lex.uz/acts/111460>.

5 O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi // <https://www.lex.uz/acts/111460>.

ta o‘rin tutadi. Dalillarni to‘plashda qonuniylik prinsipiga rioya qilmaslik ushbu dalillarni nomaqbulligiga sabab bo‘ladi. Dalillarni tekshirishda va baholashda ham qonuniylik prinsipi g‘oyaviy xarakter kasb etib, jinoyat-protsessual qonunchiligida ko‘rsatilgan harakatlarni og‘ishmay amal qilishini tushunamiz.

Yana bir prinsiplarimizdan biri “aybsizlik prezumpsiyasi”ni tahlil qilsak. Unga ko‘ra: jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan har bir shaxsning ishi qonunda belgilangan tartibda, oshkora ko‘rib chiqilib, uning aybi aniqlanmaguncha u aybdor hisoblanmaydi⁶. Lekin, amaliyotda ushbu konstitutsiyaviy prinsip buzilayotgan holatning yaqqol misoli sifatida jinoyatlarga sabab bo‘layotgan holatlarni bartaraf qilish uchun kiritilayotgan taqdimnomani ko‘rishimiz mumkin. Aybsizlik prezumpsiyasining asosiy maqsadi insonparvarlik tamoyilidan kelib chiqib, sudning hukmisiz hech kim shaxsni aybdor deb topish vakolatiga ega emas. Taqdimnoma esa hali ish sud bosqichiga chiqmasdan oldin shaxsning mahallasiga yoki ish joyiga yuborilib, ish joyidan mahrum bo‘lish, mahallada “jinoyatchi ekan” degan to‘xtamga kelib qolish, bu esa o‘z navbatida, inson huquqlariga va aybsizlik prezumpsiyasiga zid holatlarni keltirib chiqarmoqda. Shuning uchun shaxsga nisbatan taqdimnomani sudan keyin joriy etish amaliyotini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiqdir.

Asosiy konstitutsiyaviy prinsiplardan yana biri – bu “shaxsning sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish” prinsipi bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi 88-moddasi 8-qismi 1-bandida: *“Tergov yoki sud harakatlari bilan bog‘liq ishlarini bajarayotganda, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya va ishda mutaxassis yoki ekspert sifatida ishtirok etayotgan shifokorlardan boshqa shaxslarning o‘zga jinsdagi shaxsni yalang‘och qilib yechintirish chog‘ida hozir bo‘lishlari taqiqlanadi”*, deb belgilab qo‘yilgan. Guvohlantirish tergov harakati amaliyotida yalang‘ochlab yechintirishga talab bo‘l-

masa, ya’ni kiyim-kechagini to‘liq yechishga ehtiyoj yo‘qligi (masalan, ichki kiymlari, chandiq yoki xol shaxsning yelkasida bo‘lsa, bunday holda guvohlantirish uchun beldan pastki qismlaridagi kiyim-kechagini yechintirishga ehtiyoj yo‘qligi) yalang‘ochlash emas, faqat yechintirish orqali guvohlantirishimiz mumkinligini anglatadi. Shunday ekan O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 88-moddasi 8-qismi 1-bandida berilgan ta’rifga quyidagicha qo‘shimcha kiritishimiz maqsadga muvofiqdir: *“Tergov yoki sud harakatlari bilan bog‘liq ishlarni bajarayotganda, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya va ishda mutaxassis yoki ekspert sifatida ishtirok etayotgan shifokorlardan boshqa shaxslarning o‘zga jinsdagi shaxsni yechintirish va yalang‘och qilib yechintirish chog‘ida hozir bo‘lishlari taqiqlanadi”*. Bu bilan biz aytmoqchimizki, yechintirish tergov harakatida ham yalang‘ochlashdagi kabi protsess ishtirokchilari bir jinsga mansub bo‘lishlari ushbu prinsipni buzilmasligini ta’minlaydi. Guvohlantirish tergov harakatidagi “yechintirish” va “yalang‘ochlash” bosqichida bir jinslilikning belgilab qo‘yilishi “inson sha’ni qadr-qimmatini hurmat qilish” prinsipiga to‘liq rioya etilishini ta’minlaydi.

Odil sudlovning faqat sud tomonidan amalga oshirilishi prinsipining isbot qilish bosqichidagi o‘rni – bu shaxslarning taqdiri na faqat to‘plangan dalillarga, balki ushbu dalillarga baho berishda sudning odilona qarorlarida namoyon bo‘ladi. Ya’ni jinoyat protsessida odil sudlovning asosiy maqsadi aybi bo‘lmagan shaxsni aybsiz deb topish va aksincha, aybi bo‘lgan shaxsni aybdor deb topib, qilinishiga yarasha qonuniy va adolatli qaror qabul qilishidir.

Jinoyatlar o‘z xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasiga ko‘ra: ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan; uncha og‘ir bo‘lmagan; og‘ir; o‘ta og‘ir jinoyatlarga bo‘linadi⁷. Ushbu xususiyatlardan kelib chiqib hamda jinoyat ishining birinchi intansiyada ko‘rilayotgani yoki apel-

6 O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi // <https://lex.uz/docs/6445147>.

7 O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi // <https://lex.uz/mact/111453>.

lyatsiya, kassatsiya, taftish instansiyalarida ko'rilishiga qarab ishlar hay'atda va yakka tartibda ko'rilishi belgilab qo'yilgan.

Sudda jinoyatlarning oshkora ko'rilishi prinsipiga to'xtaladigan bo'lsak, qonunchilikda davlat sirlari va jinsiy jinoyatlar yopiq ko'riladi deb belgilab ketilgan. Lekin, amaliyotda bazibir ichki ishlar bo'limlari barcha xonalarida kuzatuv kameralari mavjudligi va kuzatuv kamerasi orqali yopiq ko'riladigan sir saqlanishi kerak bo'lgan jarayonlar ochiq-
lanib ketishi ushbu qonun buzilishiga sabab bo'layotganini kuzatish mumkin. Davlat sirlari va jinsiy jinoyatlar sud bosqichida yopiqlikni ta'minlash maqsadida sud majlisini videotasvirga olish va audio yozib olish taqiqlangan. Biroq, tergov bosqichida tergov jarayoni xonadagi kuzatuv kameralari orqali doimiy (24/7) kuzatilishi ushbu prinsip qoidalarini buzilishini ko'rsatmoqda.

Odil sudlovni amalga oshirishda sudyalarning va xalq maslahatchilari mustaqildirlar hamda faqat qonunga bo'ysunadilar. Sudyalarning va xalq maslahatchilari jinoyat ishlarini qonun asosida ko'rish jarayonida ular sud ishtirokchilari tomonidan taqdim etilgan dalillarga baho berishda mustaqildirlar. Bizga ma'lumki, isbot qilish uchun bosqichni qamrab oladi, ya'ni dalillarni to'plash, dalillarni tekshirish va dalillarga baho berish. Ushbu bosqichlardan aynan dalillarni tekshirish va dalillarga baho berishda sud organlari mustaqil va qonun doirasida odil sudlovni amalga oshiradilar.

Jinoyat ishini qo'zg'atishning muqarrarliligi prinsipi, O'zbekiston Respublikasi JPK-ning 15-moddasiga ko'ra, "Prokuror, tergovchi va surishtiruvchi jinoyat alomatlari topilgan har bir holda, o'z vakolatlari doirasida jinoyat ishini qo'zg'atishlari, jinoiy hodisani, jinoyat sodir etishda aybdor bo'lgan shaxslarni aniqlash va ularni jazolash uchun qonunda nazarda tutilgan barcha choralarni ko'rishlari shart⁸⁾ligi belgilangan.

Bizning fikrimizcha, har bir qilingan noqonuniy harakat yoki harakatsizlik doim

ham jinoyat bo'lavermaydi, balki jinoyat ishi qo'zg'atilmay, jinoyat ishi qo'zg'atish rad qilinib, intizomiy, ma'muriy javobgarlik to'g'risida ish qo'zg'atilib to'plangan hujjatlarning sudga yuboriladi. Yoki jinoyat ishi qo'zg'atilmagan holda shaxsni ayblilik masalasini hal qilmay turib tugatish ham mumkin. Masalan, e'lon qilingan amnistiya akti sodir etilgan jinoyat yoki shaxsga daxldor bo'lsa, shaxsga nisbatan aynan shu ayblov bo'yicha sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bo'lsa, shaxsga nisbatan aynan shu ayblov bo'yicha ishni tugatish haqida sudning qonuniy kuchga kirgan ajrimi (qarori) yoki vakolatli mansabdor shaxsning jinoyat ishi qo'zg'atishni rad etish yoxud ishni tugatish haqida bekor qilinmagan qarori bo'lsa, shaxsni javobgarlikka tortish muddati o'tgan bo'lsa⁹⁾. Yana bir jihat, jabrlanuvchi tomonidan shikoyat berilgandagina jinoyat ishining qo'zg'atilishi to'g'risidagi qoidalar jinoyat ishini har doim ham qo'zg'atilishi muqarrarliligi bo'yicha prinsipga to'g'ri kelmaydi.

Odil sudlovni amalga oshirishda fuqarolarning tengligi prinsipi bu barchamizning qonun oldida tengligimiz va noqonuniy harakat yoki harakatsizligimiz isbot qilingan taqdirda qonuniy javobgarlikka tortilishimizni anglatadi.

Fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish prinsipi deganda biz avvalambor konstitutsiyamizda berilgan barcha huquq va erkinliklarimizning davlat tarafidan himoyalalanishini tushunamiz. Ya'ni davlat tarafidan vakolat berilgan organlar — sud, prokuratura, Ichki ishlar vazirligi va boshqalarga biz ariza bilan murojaat qilib, buzilgan huquq va erkinliklarimizni tiklashimiz davlat muhofazasini anglatadi.

Jinoyat ishlari yuritiladigan til prinsipi qonunchilikda o'zbek, qoraqalpoq va muayyan aholi so'zlashadigan til deb belgilangan bo'lib, ushbu prinsip protsess ishtirokchilarining til bilmaslik to'sig'ini bartaraf etadi. Ya'ni protsess jarayonining barcha jabhalarini to'liq anglashi uchun muhim sanaladi.

8 O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi // <https://www.lex.uz/acts/111460>.

9 O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi // <https://www.lex.uz/acts/111460>.

Ibot qilish jarayonida to‘plangan dalillardan tashqari surishtiruvchi, tergovchi va prokuror jamoatchilik ishtirokini ham ishga jalb qilishi lozim. Ushbu prinsip surishtiruvchi, tergovchi va prokurorga dalillarni yanada to‘liq baho berishga ko‘maklashadi. Ya‘ni jamoatchilik ishtiroki tergov olib borish va ishni sudda ko‘rish vaqtida ayblanuvchi yoki sudlanuvchini oqlaydigan, holatini yengillashtiradigan jamoat himoyachilari sifatida qatnasha oladilar. Bundan tashqari, jamoat ayblovcilari bo‘lib ham ishtirok eta oladilar. Bu esa ikkala holatda ham surishtiruvchi, tergovchi va prokurorga ishga taalluqli barcha holatlar bo‘yicha to‘plangan dalillarga qonuniy va xolisona baho berishda ko‘maklashadi.

Yana bir prinsiplarimizdan biri – bu gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchini himoyalash huquqi bilan ta‘minlash prinsipi bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasi JPK 24-moddasi 2-bandida: “Himoyalash huquqi surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud zimmasidagi gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga va sudlanuvchiga unga berilgan huquqlarni tushuntirib berish hamda u o‘ziga qo‘yilgan ayblovdan himoyalash uchun qonunda nazarda tutilgan barcha vosita va usullardan foydalanishda haqiqiy imkoniyatga ega bo‘lishiga qaratilgan chora-tadbirlar ko‘rish majburiyati bilan ta‘minlanadi¹⁰”, deb belgilab qo‘yilgan. Fikrimizcha, ushbu bandga tergovga qadar tekshiruv faoliyatini ham kiritishimiz shart. Gumon qilinuvchining, ayblanuvchining tergovga qadar tekshiruv faoliyati xodimlari tomonidan qo‘lga olinishida inson huquq va manfaatlarini ta‘minlagan holda, ularning protsessual huquqlarini tanishtirishimiz zarur. Chunki, gumon qilinuvchini, ayblanuvchini qonun tomonidan berilgan huquqlari bilan tanishtirmaslik jinoyat protsessi prinsiplari buzilishi va isbot qilish jarayoniga katta ta‘sir etadi. Bunga misol tariqasida Ernest Arturo Miranda ismli AQSH fuqarosining 1966-yilgi tarixiy voqelikni¹¹ ko‘rishimiz mumkin.

Isbot qilish jarayonida barcha protsess ishtirokchilari sudga dalillarni taqdim etadilar. Ushbu dalillarni baholashda haqiqatni aniqlash tortishuv orqali amalga oshiriladi. Ya‘ni protsess ishtirokchilari ahamiyatga molik har qanday masala bo‘yicha o‘z fikrlarini bildirishda teng huquqlardan foydalanadilar.

Keltirilgan dalillarni, ya‘ni tergovga qadar tekshiruv organining mansabdor shaxsi, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror tomonidan jinoyat ishlarini yuritish davomida protsess ishtirokchilarining haqqoniy ko‘rsatuvlarini olib, ular asosida tegishli qaror qabul qiladi.

Jinoyat protsessi ishtirokchilarining ish tafsiloti bo‘yicha bergan ko‘rsatuvlari asosan ariza, tushuntirish xati, so‘roq qilish va yuzlashtirish bayonnomasi va boshqa tergov harakatlari natijasida tuzilgan hujjatlarda bevosita aks etadi. Ushbu ko‘rsatuvlarning haqqoniyligini esa boshqa tergov harakatlari o‘tkazish yo‘li bilan qo‘shimcha ravishda tekshirilib, yakuniy qaror qabul qilinadi.

Sudga mazmunan ko‘rib chiqish uchun yuborilgan jinoyat ishi bo‘yicha hukm faqatgina sudga qadar bo‘lgan tergov bosqichida to‘plangan dalillarga asoslanib chiqarilmaydi. Aksincha, sud jarayonida ushbu dalillar bevosita va og‘zaki usulda qo‘shimcha tekshiruvdan o‘tkazilgach, tasdiqlangan faktlarga tayanilgan holda yakuniy qaror qabul qilinadi.

Jinoyat protsessining har qanday bosqichida jarayon ishtirokchilari ariza, shikoyat, iltimosnoma yoki protest bilan yuqori turuvchi organga, prokurorga yoxud sudga murojaat qilish huquqiga ega. Mazkur prinsip, ayniqsa, isbot qilish bosqichida g‘oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, ushbu prinsipning amaliyotda o‘ziga xos kamchiligi mavjud: mahkumning yuqori turuvchi organlarga shikoyat, ariza va iltimosnoma bilan murojaat etish jarayonida uning aniq huquqiy maqomi qonunchilikda to‘liq belgilab qo‘yilmagan.

Haqiqatni aniqlash prinsipi ham jinoyat protsessida muhim sanaladi. Chunki, isbot qilishning asosiy maqsadlaridan biri bu haqiqat-

10 O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi // <https://www.lex.uz/acts/111460>.

11 <https://uza.uz/posts/430614>

ni aniqlashdir. Lekin, qonunchilikda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud jinoyat yuz berganligini, uning sodir etilishida kim aybdorligini, shuningdek, u bilan bog‘liq barcha holatlarni aniqlashi shart¹², deb belgilangan. Bizning fikrimizcha, tergovga qadar tekshiruvni ham O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 22-moddasida ko‘rsatib o‘tish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, jinoyat-protsessual prinsiplar – bu jinoyat ishlarining har bir bosqichida g‘oyaviy ahamiyatni kasb etib, jinoyat protsessida ishtirok etuvchi shaxslarning huquq va erkinliklarini ta‘minlashda, haqiqatni aniqlashda hamda qonuniy qaror qabul qilishda muhim sanaladi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilab qo‘yilgan huquqlarimiz davlat tomonidan kafolatlanganligi, shu bilan birgalikda, jinoyat protsessining har bir bosqichida shaxs manfaatlarini ta‘minlash hamda sud, prokuratura va huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati insonparvarlik tamoyillari asosida takomillashtirilayotganligi maz-

kur prinsiplarning ahamiyatini yanada oshirmoqda. Bundan tashqari, jinoyat-protsessual prinsiplar jinoyat ishlarini yuritishning rahbariy qoidalari bo‘lib, isbot qilish jarayonining poydevori hamda huquqiy kafolatlari hisoblanadi. Chunki, isbot qilish bosqichlari dalillarni to‘plash, ularni tekshirish va baholash bosqichlaridan iborat bo‘lib, ushbu bosqichlarning har biri jinoyat-protsessual prinsiplarga tayangan holda amalga oshiriladi. Ya‘ni qonuniylik prinsipi dalillarni qonun talablarini buzmagani holda olinish nazarda tutadi. Bundan tashqari, dalillarni qonun talablari asosida rasmiylashtirish va baholash bosqichida ham qonundan chetga chiqmaslikni talab etadi. Ushbu talablarga rioya qilinmasligi dalillarning nomaqbul deb topilishiga asos bo‘ladi. Umuman olganda, jinoyat-protsessual prinsiplar isbot qilish institutining har bir bosqichida asosiy vazifani bajaradi. Ularga qat‘iy rioya etilishi, jinoyat sodir etgan shaxsni aniqlash, qilmishiga yarasha jazo tayinlash, aybsiz shaxslarni oqlash muhim hisoblanadi.

#

12 O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi // <https://www.lex.uz/acts/111460>;

Jurnalda nashr etiladigan maqolaga quyidagi talablar qo'yiladi:

- maqolada jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiyalash va isloh etishning umumnazariy, ijtimoiy-siyosiy, huquqiy masalalari, mazkur sohalarda amalga oshirilgan ishlarning tizimli tahlili hamda aniq yangi nazariy va amaliy takliflar aks etishi;
- matn takrorlarsiz, mantiqiy izchil, bayon qilingan fikrlar aniq, qisqa va lo'nda bo'lishi;
- keltirilayotgan ma'lumotlar ishonchli va to'g'ri bo'lishi;
- maqolaga jurnalda nashr qilish mumkinligi haqida shu sohadagi yetakchi huquqshunos olim va mutaxassisning, muallif ishlaydigan yoki tadqiqotchi hisoblanadigan oliy o'quv muassasasi kafedrası yoki instituti rahbari taqrizi;
- matn o'zbek va rus tilida taqdim etilishi;
- matn kompyuterda Wordning "Times New Roman"ida 14 shriftda 1,5 intervalda A4 formatli standart oq qog'ozning bir tomonida yozilishi, elektron nusxada taqdim etilishi hamda matnning chap qismi 3 sm, o'ng qismi 1,5 sm, tepa va pastki qismlari 2 sm bo'lishi;
- maqolada ilmiy bahs-munozara, iqtiboslarning mavjud bo'lishi; iqtiboslar 12 shriftda 1,0 intervalda yozilishi;
- maqolaning hajmi 8 betdan 10 betgacha bo'lishi;
- maqolaning so'nggi sahifasida muallifning ism-sharifi, ilmiy darajasi va unvoni, ish joyi va lavozimi, yashash va xizmat manzili, telefon raqamlari yozilgan;
- o'zbek, rus va ingliz tilidagi qisqa annotatsiya hamda tayanch so'zlar bo'lishi lozim.

На статьи, публикуемые в журнале, распространяются следующие требования:

- обзор общих политических, общественно-политических, правовых и практических вопросов темы, а также систематический анализ работы, сделанной в этих областях, новых теоретических и практических выводов, предложений и рекомендаций;
- постановка проблем, полнота теоретических и методологических аспектов материала, достоверность предоставленной информации, обоснованность проблемы, выводов, предложений и рекомендаций;
- логическое, последовательное, точное и лаконичное изложение идей, предложений и рекомендаций;
- отсутствие информации, не подлежащей публикации в открытой печати.

Статьи публикуются на узбекском, русском и английском языках.

Текст набирается на компьютере, шрифт «Times New Roman», размер шрифта 14 пт, межстрочный интервал 1,5, общий размер не более 8-10 страниц, напечатан на одной стороне стандартного формата бумаги А4, поля слева 3 сантиметра, справа 1,5 сантиметров, сверху и снизу 2 сантиметра;

- научные дискуссии, цитаты (ссылки) на использованные источники, цитаты, написанные шрифтом 12 пт, в однострочном интервале.

Первая страница статьи должна содержать следующую информацию:

- имя, фамилия и отчество (полное) автора (ов), место работы и должность, ученая степень и звание, почетное звание, номер телефона (сотового), адрес электронной почты;
- краткая аннотация и ключевые слова на узбекском, английском и русском языках.

Статья не будет принята к рассмотрению и публикации в следующих случаях:

- статья не соответствует вышеуказанным требованиям;
- наличие отрицательных рецензий;
- в случае принятия на заседаниях редколлегии решение не публиковать научную статью;
- если выявлено научное мнение другого автора, выводы и взгляды (плагиат).

Авторы и рецензенты несут ответственность за содержание представленных статей и достоверность фактов. Рукописи не рассматриваются и не возвращаются.